SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Furdík, O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách ■ J. Mlacek, O viacnásobnosti prísudku a vetného základu ■ J. Mistrík, Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii ■ Š. Peciar, Kvantita a tvorenie príd. mien na *-teľný/-iteľný* ■ I. Kotulič, Význam, rozšírenie a pôvod slova *meru* ■ Š. Lipták, K pomenovaniu rozprávky v slovenčine ■ R. Kuchar, K významu slova *žriedlo*

DISKUSIE

L. Dvonč, K tvaru inštr. pl. substantív vzoru *srdce* ■ J. Mihál, Pripomienky k výkladu slov v Slovníku slovenského jazyka

ZPRÁVY A POSUDKY

II. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. J. Ružička ■ III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. M. Majtán ■ V. Šmilauer, Novočeská skladba, 2. vyd. J. Ružička ■ Sborník prací FF brněnské university XIII, 1964, Řada jazykovědná (A) č. 12. Š. Peciar ■ Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury X. Š. Peciar

ROZLIČNOSTI

2 | 32 | 1967

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., doc. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

(Slovenská reč 32, 1967, č. 2)

J. Furdík, O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách 65
J. Mlacek, O viacnásobnosti prísudku a vetného základu 74
J. Mistrík, Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii 78
Š. Peciar, Kvantita a tvorenie príd. mien na *-teľný/-iteľný* 82
I. Kotulič, Význam, rozšírenie a pôvod slova *meru* 89
Š. Lipták, K pomenovaniu rozprávky v slovenčine 94
R. Kuchár, K významu slova *žriedlo* . . 99

DISKUSIE

L. Dvonč, K tvaru inštr. pl. substantív vzoru *srdce* 102
J. Mihál, Pripomienky k výkladu slov v Slovníku slovenského jazyka 109

ZPRÁVY A POSUDKY

II. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. J. Ružička 114
III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. M. Majtán . . . 115
V. Šmilauer, Novočeská skladba, 2. vyd. J. Ružička 116
Sborník prací FF brněnské university XIII, 1964, Řada jazykovědná (A), č. 12. Š. Peciar . . 118
Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury X. Š. Peciar 119

ROZLIČNOSTI

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. L. Dvonč 121
O slove *potlach.* Š. Michalus 122
Safe — sejf. L. Dvonč 124
Loggia, loggiový. L. Dvonč 124
Vlasatec, vlasáč. J. Jacko 126
Pantľa, pentľa. V. Uhlár 127
Telerekordingový záznam. R. Kuchar . . 128

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 32 — 1967
ČÍSLO 2

Juraj Furdík

O VIDE A VÄZBE PRI SLOVESNÝCH PODSTATNÝCH MENÁCH

Zaradenie slovesných podstatných mien k slovesným tvarom sa v slovenských i českých gramatických príručkách ustálilo a zaužívalo v podstate bez hlbšieho prepracovania. F. Buffa[1] obrátil pozornosť na túto otázku zaslúžene. Jeho záver o tvorení slovesných podstatných mien ako o postupe slovotvornom a nie tvaroslovnom vyplýva z konfrontácie tvorenia slovesných podstatných mien s možnosťou alebo nemožnosťou tvorenia trpných príčastí. Argumentácia F. Buffu je presvedčivá, ale nemusí byť pre zaradenie slovesných podstatných mien rozhodujúca. Zaradenie slovesných podstatných mien do slovesnej paradigmy sa totiž doteraz primárne zdôvodňovalo inými argumentmi; názor o ich tvorení z kmeňa trpných príčastí vlastne z týchto argumentov iba vyplýval. Derivátov od kmeňa trpných príčastí je viacero, „odvodzovanie nových slov od kmeňov trpných príčastí je v spisovnej slovenčine produktívne",[2] a predsa spomedzi všetkých typov týchto derivátov sa do slovesnej paradigmy zaraďovalo iba slovesné podstatné meno. To musí mať svoje príčiny. Preto ak sa má vysloviť rozhodnejší úsudok o gramatickej a slovotvornej povahe slovesného podstatného mena, treba preskúmať tie argumenty, ktorými sa chápanie slovesného podstatného mena ako slovesného tvaru najčastejšie odôvodňuje.

Sú to v podstate tieto argumenty:

1. Slovesné podstatné meno možno utvoriť od každého slovesa, t. j. ide o tvorenie charakteru paradigmatického, nie slovotvorného.[3]

2. Slovesné podstatné meno sa sémanticky úzko viaže k slovesu, teda

---

[1] F. Buffa, *Slovesné podstatné mená z hľadiska slovotvorného*, SR 31, 1966, 225—228.

[2] L. Dvonč, *Deriváty z kmeňa niektorých trpných príčastí*, SR 27, 1962, 277.

[3] „... niet ani slovesa, z ktorého by sa slovesné podstatné meno nedalo utvoriť..." (B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 182). — „Dějová substantiva v užším smyslu neuvádíme v soustavě slovesných tvarů, slovesná však ano, protože se tvoří ode všech sloves" (F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1951, 1404).

medzi slovesom a slovesným podstatným menom v zásade niet významového rozdielu.[4]

3. Slovesné podstatné meno si zachováva slovesný vid, podŕža si väzbu, a ak je utvorené od zvratného slovesa, často si ponecháva zvratný formant *sa, si*.[5]

Prvé dve konštatovania uvádza okrajovo aj F. Buffa;[6] je zaujímavé, že ich používa v prospech slovotvorného zaradenia, kým iní autori nimi odôvodňovali zaradenie morfologické. To ukazuje, že aj ich platnosť a dosah treba hlbšie preskúmať. Rozhodujúcim pre zaradenie slovesného podstatného mena k slovesnej paradigme sa zdal byť tretí argument. Buffa z neho (taktiež iba zbežne) spomína väzbu.[7] Ale pretože tu, v otázke gramatickej spätosti slovesného podstatného mena so slovesom, je ťažisko problému, bude azda účelné sústrediť pozornosť na tento okruh.

O zaradení slovesného podstatného mena odznelo v slovenskej i českej jazykovede viacero rozličných mienok od tradičného postoja až po jednoznačné tvrdenie, že slovesné podstatné meno do systému slovesných tvarov nepatrí. Zväčša však išlo o názory vyslovené okrajovo, resp. v súvislosti so spracovaním iných problémov.

Samostatnú štúdiu venoval slovesným podstatným menám G. Baláž.[8] Porovnaním stavu v slovenčine a v ruštine dospel k názoru, že kým v ruštine je tvorenie slovesných podstatných mien (Baláž hovorí o „abstraktných deverbatívach") záležitosťou slovotvornou, v slovenčine „slovesné podstatné mená sú nie novými slovami, ale mennými slovesnými formami, práve tak ako napr. príčastie".[9] A. V. Isačenko zaujíma k tejto otázke v každom z oboch dielov svojej porovnávacej gramatiky odlišný postoj; kým v prvom diele formuluje Balážov záver ako otázku,[10] v druhom pokladá slovesné podstatné mená i v slovenčine za samostatné deverbatívne deriváty.[11] J. Ružička poukazuje na odlišnosti slovesného podstatného mena v porovnaní s ostatnými slovesnými tvarmi, ale hovorí o ňom ešte ako o tvare.[12] Ľ. Ďurovič tvrdí, že slovesné podstatné mená sú „substantívami a nie slovesami (teda novými lexémami), hoci pomenúvajú presne ten istý úsek skutočnosti, ten istý dej ako sloveso vo finitnych alebo menných tvaroch (*kupovanie* je tak isto pomenovaním deja ako *kupujem* alebo

---

[4] „Pretože je (slovesné podst. meno — pozn. J. F.) utvorené zo slovesa, má dejový význam" (J. Orlovský, *Slovenská syntax*, Bratislava 1965, 229).

[5] E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vydanie, Bratislava 1963, 280; P. Ondrus, *Morfológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1964, 149.

[6] F. Buffa, c. d., 227—228.

[7] Tamže.

[8] G. Baláž, *Abstraktné deverbatíva v ruštine, slovenčine a češtine*, Sovětská jazykověda 4, 1954, 12—21.

[9] C. d., 21.

[10] A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija I*, Bratislava 1954, 69 (2. vyd. 1966, 48).

[11] *Grammatičeskij stroj... Morfologija II*, Bratislava 1960, 16.

[12] J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956, 13.

kupujúc)".[13] Z českých bádateľov prichádza k názoru o morfologickej samostatnosti slovesných podstatných mien H. Křížková,[14] oproti infinitívu vymedzuje platnosť slovesného podstatného mena K. Svoboda[15] a jednoznačne za slovotvorný postup pokladá tvorenie slovesných podstatných mien aj M. Dokulil, nazývajúc ich zaradenie do tvaroslovia „věcí jazykozpytné tradice a konvence".[16] M. Jelínek sa taktiež prikláňa k názoru o samostatnosti slovesných podstatných mien, ale upozorňuje na to, že v súčasnej češtine pribúda prípadov použitia slovesného podstatného mena so zvratným formantom *se, si*.[17]

Gramatická problematika slovesného podstatného mena je v tom, aké vlastnosti slovesa a aké vlastnosti substantíva sa na ňom prejavujú, ktoré z nich sú preň primárne a ktoré sekundárne.[18] Týka sa to jednak gramatických kategórií, jednak toho, či a ako sa na slovesnom podstatnom mene prejavuje základný konštitutívny prvok slovesa — jeho intencia.[19]

Slovesné podstatné meno má všetky gramatické kategórie podstatného mena. Kategórie gramatického rodu, čísla a pádu sú jeho vlastnými kategóriami na rozdiel od všetkých slovesných tvarov vo vlastnom zmysle slova: tie totiž, ak môžu rod, číslo a pád formálne vyjadriť, vyjadrujú ich iba v závislosti od nadradeného podstatného mena. Tento fakt má základný význam pre gramatickú povahu slovesného podstatného mena. Chýbajú mu, pravda, i kategórie charakteristické pre finítne tvary slovesa, t. j. čas, spôsob a osoba;[20] pre jeho zaradenie to však nie je podstatné, veď ani neurčité slovesné tvary — prechodník, príčastia a neurčitok — tieto kategórie nemajú. P. Ondrus spomína, že slovesné podstatné meno nadobúda kategóriu abstraktnosti;[21] to však nie je gramatická kategória, ale sémantický pojem, ktorý sa týka nielen slovesného podstatného mena, ale substantívnych názvov deja a vlastnosti vôbec.[22]

Za nesporné sa pokladá tvrdenie, že slovesné podstatné meno si v slovenčine zachováva kategóriu slovesného vidu.[23] Práve to je teraz najsil-

---

[13] Ľ. Ďurovič, *Homonymá v slovníku, Lexikografický sborník*, Bratislava 1953, 64.

[14] H. Křížková, *K problematice podstatných jmen slovesných v ruštině v porovnání s češtinou*, Ruský jazyk 9, 1959, 195—203.

[15] K. Svoboda, *Infinitiv v současné spisovné češtině*, Praha 1962, najmä str. 7 n. a 73 n.

[16] M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině 1 — Teorie odvozování slov*, Praha 1962, 16.

[17] M. Jelínek, *Podstatná jména slovesná se zvratným zájmenem*, Naše řeč 46, 1963, 229—237.

[18] Porov. F. Miko, *Do ktorého slovného druhu patrí slovo rád?*, SR 27, 1962, 72.

[19] Porov. E. Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943. 16; tenže, *Problémy slovesnej rekcie*, sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 39.

[20] P. Ondrus, c. d., 149.

[21] Tamtiež.

[22] Porov. J. Horecký, *K otázke systému v slovnej zásobe*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 5—18 a *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 26 (tabuľka).

[23] „Slovesné podstatné meno patrí do systému slovesných tvarov preto, že si zachovalo gramatickú kategóriu vidu" (P. Ondrus, c. d., 119).

nejším argumentom v prospech zaradenia slovesného podstatného mena k paradigme slovesa.[24] Pravda, o gramatičnosti kategórie vidu existujú rozličné názory: od mienky, že vid je „najcharakteristickejšou gramatickou kategóriou slovesa"[25] cez tvrdenie o vide ako o „liminálnej kategórii"[26] až po tézu, že vid patrí ku kategóriám „nejméně gramatickým".[27] Tieto rozdiely by mohli mať svoje dôsledky aj v názoroch na príslušnosť slovesných podst. mien: ak je vid gramatickou kategóriou slovesa, potom slová, ktoré si túto gramatickú kategóriu zachovávajú, mali by logicky patriť k slovesnej paradigme a naopak, ak nejde o gramatickú kategóriu, potom by vid nemohol byť kritériom pre takéto zaradenie. Tejto dileme sa však možno vyhnúť. Vid pri slovesných podst. menách sa totiž nemusí nevyhnutne ponímať ako ich vlastná kategória (nezáleží na tom, či gramatická alebo lexikálna), ale ako vlastnosť ich slovotvorného základu.[28] Tvorenie slovesných podstatných mien je kategoriálne produktívne;[29] možno ich utvoriť od veľkej väčšiny slovies, obmedzenia sú tu malé. Možno ich teda utvoriť aj od jednotlivých vidových modifikácií slovesa. Fundujúcim slovom[30] je teda sloveso v príslušnej vidovej forme: *bozkať — bozkanie / bozkávať — bozkávanie; padať — padanie / padnutie.* Takýto postup sa uplatňuje nielen pri tvorení slovesných podstatných mien, ale — hoci v značne menšej miere — aj pri iných slovotvorných typoch: pri tvorení činiteľských deverbatív príponou *-teľ*[31] *(rušiteľ — narušiteľ — narúšateľ, zjednotiteľ — zjednocovateľ, obnoviteľ — obnovovateľ),* pri tvorení názov osôb príponou *-ec* z kmeňa trpných príčastí[32] *(chovanec — odchovanec, hnanec — vyhnanec)* i pri tvorení deverbatívnych prídavných mien príponou *-teľný*[33] *(počítateľný — vypočítateľný, poznateľný — poznávateľný, merateľný — zmerateľný, obnoviteľný — obnovovateľný).*

---

[24] Odlišné zaradenie slovesného podstatného mena v slovenčine a v ruštine, uvádzané F. Buffom (c. d., 226), nie je teda len vecou „gramatického" alebo „slovotvorného" stanoviska v slovenskej a ruskej odbornej literatúre, ale sa opieralo o tento zdanlivo principiálny rozdiel: v ruštine sa vidové rozdiely pri slovesnom podstatnom mene strácajú (napr. *projavlenije* je derivátom od *projaviť* i *projavľať*), v slovenčine sa podľa jestvujúcich názorov — zachovávajú. Porov. A. V. Isačenko, *Gram. stroj I*, 68.

[25] V. Krupa, *Stavové perfektum v slovenčine,* Sborník FFUK — Philologica XI—XII, 1959—1960, 48.

[26] F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině,* Praha 1962, 6.

[27] H. Křížková, c. d., 203.

[28] Porov. M. Dokulil, c. d., 16.

[29] S. Károly *(A szóképzés grammatikai jellegéröl,* Nyelvtudományi Közlemények 67, 1965, 273—289) nazýva slovotvorný postup kategoriálne produktívnym, ak „v rámci istej jazykovej (slovnodruhovej, morfologickej) alebo — užšie vzaté — sémantickej kategórie je využitie istej slovotvornej prípony temer bezvýnimočné". Za kategoriálne produktívne pokladá Károly asi 95-percentné využitie slovotvornej prípony.

[30] O pojme fundácie porov. M. Dokulil, c. d., 11.

[31] Porov. J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 76.

[32] Tamže, 87; porov. i L. Dvonč, c. d., 282.

[33] J. Horecký, *Slovotvorná sústava,* 170; tenže, *Prídavné mená s príponou -teľný v slovenčine,* SR 29, 1964, 133; porov. i F. Kopečný, c. d., 12.

Možnosť odvodzovania od obidvoch vidových foriem však neznamená, že sa vidová korelácia bezo zvyšku zachováva i v derivátoch. Tie sú v tomto smere voči fundujúcim slovesám samostatné. To sa týka aj slovesných podstatných mien: vidové vzťahy sa pri nich nevyskytujú vždy v takej čistej podobe ako pri slovesných tvaroch. „Zoslabenie dejového významu (slovesného podstatného mena — pozn. J. F.) musí... viesť aj k oslabeniu vidového významu", konštatuje správne G. Baláž.[34] Vidová opozícia medzi dvoma slovesnými podstatnými menami zodpovedá vidovej opozícii fundujúcich slovies len vtedy, ak je zároveň sémantická stavba slovies i slovesných podstatných mien rovnaká. Iba vtedy platí vzťah: $(SPM)_d : (SPM)_n \quad FS_d : FS_n$[35]

V pároch *písanie — napísanie, búchanie — buchnutie, mlátenie — vymlátenie, uskutočnenie — uskutočňovanie, volanie — zavolanie* a i. tento vzťah platí. Sú tu splnené tieto podmienky: od fundujúcich slovies oboch vidov možno utvoriť slovesné podstatné meno, obidve takto utvorené slovesné podstatné mená sa v jazyku využívajú a sémantická stavba fundujúcich slovies je zhodná so sémantikou slovesných podstatných mien.

Ak však niektorá z týchto podmienok nie je splnená, uvedený vzťah prestáva platiť. Jeho platnosť podmieňuje jednak produktivita tvorenia slovesných podstatných mien, jednak sémantický vzťah medzi fundujúcim slovesom a slovesným podstatným menom.

1. Produktívnosť tvorenia slovesných podstatných mien je v slovenčine kategoriálna, ale nie absolútna.[36] Od niektorých slovies sa slovesné podstatné mená netvoria *(ísť, môcť, smieť, báť sa, stačiť, dať sa, dozvedieť sa, chutiť, hodiť sa* a i.),[37] od iných je tvorenie síce potenciálne možné, ale z rozličných príčin sa v jazyku nevyužíva.[38] Od vidových párov týchto slovies však slovesné podstatné meno možno utvoriť: **idenie — prejdenie, *cenenie — ocenenie, *trpenie — utrpenie, *dospenie — dospievanie, *pracovanie — vypracovanie, odpracovanie, *desenie — zdesenie* a i. Spomenutý vzťah je tu neúplný: jeden jeho člen chýba.

2. Častejšie sú prípady keď jedno slovesné podstatné meno významovo

---

[34] G. Baláž, c. d., 16.

[35] Vysvetlenie skratiek: *SPM* — slovesné podstatné meno; *FS* — fundujúce sloveso; *d* — dokonavosť; *n* — nedokonavosť. Použitie zátvorieк pri *SPN* má naznačiť ich odvodenosť od dokonavého alebo nedokonavého *FS*, teda nie ich vlastnú dokonavosť alebo nedokonavosť.

[36] S tvrdeniami F. Trávníčka a B. Letza, uvedenými v pozn. 2, teda ťažko možno súhlasiť.

[37] Porov. aj H. Křížková, c. d., 197 a A. V. Isačenko, *Gram. stroj. II*, 15. Od niektorých Isačenkom uvádzaných slovies však slovesné podstatné meno možno utvoriť: *silné chcenie, urobenie topánok.*

[38] To je niekedy podmienené tým, že sa miesto nich používajú dejové mená patriace k iným slovotvorným typom, príp. i neodvodené: *pracovanie — práca, skočenie — skok, idenie — chod* a pod. Pravda, problematiku konkurencie slovotvorných typov treba ešte preskúmať.

tesne súvisí so svojím fundujúcim slovesom, kým slovesné podst. meno utvorené od príslušného vidového páru sa od svojho fundujúceho slovesa už sémanticky oddialilo, prípadne si vzťah k nemu zachovalo len v jednom z viacerých významov.[39] Sémantický vzťah dvoch slovesných podstatných mien teda nezodpovedá sémantickému vzťahu príslušných fundujúcich slovies. Tým sa však zmenila, oslabila, príp. až zotrela vidová korelácia medzi nimi:

balit' : zabalit' ≠ balenie (obal) : *zabalenie*
obliecť : obliekať ≠ oblečenie (odev) : *obliekanie*
opatriť : opatrovať ≠ opatrenie (zákrok, zásah) : *opatrovanie*
opevniť : opevňovať ≠ opevnenie (hradby) : *opevňovanie*
poslať : posielať ≠ poslanie (úloha) : *posielanie*
povolať — povolávať ≠ povolanie (odbor pracovnej činnosti) : *povolávanie*
predstaviť : predstavovať ≠ predstavenie (verejné uvedenie umeleckého diela) : *predstavovanie*
presvedčiť : presviedčať ≠ presvedčenie (zmýšľanie) : *presviedčanie*

Vidové vzťahy slovesných podstatných mien teda zďaleka nie sú presným odzrkadlením vidových vzťahov fundujúcich slovies. Rozdiely sú podmienené jednak činiteľmi slovotvornými (obmedzená možnosť tvoriť slovesné podstatné mená od niektorých slovies), jednak významovými (posuny vo významovej stavbe slovesných podstatných mien). Oba tieto činitele sú mimogramatické; ťažko preto hovoriť pri slovesných podstatných menách o zachovávaní gramatickej kategórie vidu. Slovesné podstatné mená majú teda len tie gramatické kategórie, ktoré sú vlastné všetkým substantívam; vidové rozdiely medzi nimi sú náležitosťou slovotvorného základu a nevplývajú na ich slovnodruhový charakter.

O slovesných podstatných menách sa ďalej tvrdí (hoci nie tak jednoznačne ako o zachovaní vidu), že si zachovávajú aj slovesnú rekciu, iba akuzatívnu väzbu menia na genitívnu.[40] F. Buffa správne upozornil, že táto zmena väzby pri slovesnom podstatnom mene je rovnaká ako pri iných deverbatívnych substantívach.[41] Zároveň však možno diskutovať aj o tom, či väzba slovesných podstatných mien má rovnakú hodnotu ako väzba slovies.

Pri tvrdení o zachovávaní slovesnej rekcie sa myslí na formálne totožné spojenie slovesa a slovesného podstatného mena s podradeným podstat-

---

[39] Sémantika slovesných podstatných mien teda nie je vždy presným obrazom sémantiky fundujúcich slovies. Posuny v ich význame, oslabenie, ba v krajnom prípade až strata dejového významu nie sú pri nich také zriedkavé, ako sa niekedy predpokladá. Svojím spôsobom to potvrdzuje aj prax *Slovníka slovenského jazyka:* v jeho piatich zväzkoch je do 1000 slovesných podstatných mien uvedených ako samostatné heslá, hoci vo všeobecnosti sa v ňom slovesné podst. mená ani neuvádzajú, ani nehniezdujú. Možnosť významového posunu sa dá považovať za ďalší dôkaz samostatnosti slovesného podstatného mena oproti fundujúcemu slovesu.

[40] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 280.

ným menom v bezpredložkovom datíve a inštrumentáli aj v predložkových pádoch: *písať/písanie otcovi, kývať/kývanie hlavou, rozprávať/rozprávanie o zápase, zasahovať/zasahovanie do vnútorných záležitostí, stretnúť sa/stretnutie so známym.* Takejto formálnej totožnosti niet pri väzbe s akuzatívom a genitívom. Slovesné podstatné meno sa s podstatným menom v akuzatíve nespája ako jeho nadradený člen, kým rozloženie spojení s genitívom je pri ňom iné ako pri slovesách.

Slovesná rekcia je iba jednou stránkou dvojstranného vzťahu slovesného deja — vzťahu k agensovi (resp. nositeľovi) na jednej a k patiensovi na druhej strane; tento vzťah nazval E. Pauliny slovesnou intenciou.[42] Intencia je konštitutívnym prvkom slovnodruhovej hodnoty slovesa, prejavom dynamičnosti slovesného deja. Niet slovesa bez intencie. To platí pre všetky slovesné tvary; ak by teda slovesné podstatné meno bolo slovesným tvarom, malo by to platiť i preň.[43] Ale práve tu sú medzi slovesným podstatným menom a slovesnými tvarmi značné rozdiely.

Vyjadrenie vzťahu slovesného deja k agensovi i k patiensovi je pri slovesných tvaroch obligátne, záväzné, pri slovesnom podstatnom mene len fakultatívne,[44] ako je to vôbec pri podstatných menách.[45] Slovesné podstatné meno označuje čistý dej bez vzťahu k agensovi i k patiensovi; vyjadrenie tohto vzťahu je pri ňom už „nadbytočné".

Niekoľko príkladov takéhoto označenia čistého deja:

Posledné *napomenutie* bolo zbytočné (Vajanský). — Neznal nič o nových amerikánskych *zdokonaleniach* (Vajanský). — Bohužiaľ, *bozkávanie* prestalo práve tam, kde by sa bolo malo začať (Kukučín). — Niet času na *rozmýšľanie*, ani na *prepisovanie* do čista (Kukučín). — Tak ma vypravili po udelení mnohej rady a *požehnania* (Kukučín). — Pán bol v sklepe a nerád videl *šuškanie* za chrbtom (Čajak). — Nezbadala, že toto nemôže byť od Perďocha žiadne *zakončenie* (Jilemnický). — Prichytil som ťa pri toľkých klamstvách, že stačia na *obesenie* (Mňačko). — Dala by sa aj na tomto mieste obísť *konštatovaním*, že je to hra „nedivadelná, viac rozprávaná ako dramatická" (Noge). — Predlož mi *riešenie* (Pravda).

Z tohto hľadiska potom nemožno rovnako hodnotiť ani spomenuté spo-

---

[41] F. Buffa, c. d., 227.

[42] Pozri pozn. 19.

[43] E. Pauliny v cit. štúdii *Problémy slovesnej rekcie* vymedzuje pôsobenie slovesnej intencie pre neurčitok, prechodník i príčastia, ale slovesné podstatné meno nespomína.

[44] „Podstatného jména slovesného se může užívati — na rozdíl od slovesa finitního a infinitivu — bez udání, na koho děj slovesný přechází" (K. Svoboda, c. d., 5); „... dej vyjadrený slovesným podstatným menom sa chápe alebo ako čistý dej, alebo vo vzťahu k agensovi, ale vyjadrenému vetným členom, ktorý je závislý od slovesného podstatného mena. Agens deja je teda v infinitíve implikovaný, kým slovesné podstatné meno podáva dej abstrahovaný od agensa" (J. Ružička v recenzii Svobodovej práce, SR 28, 1963, 247).

[45] O fakultatívnej intencii podstatného mena hovorí F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 143.

jenia slovesa a slovesného podstatného mena s iným substantívom v datíve, inštrumentáli a v predložkových pádoch. Sú síce formálne rovnaké,[46] ale majú inú hodnotu: väzbové spojenia slovesa sú jeho nevyhnutným doplnením, pri slovesnom podstatnom mene je toto doplnenie iba fakultatívne.

Vzťah k agensovi sa pri slovesných tvaroch vyjadruje inými formálnymi prostriedkami ako vzťah k patiensovi. Agens je voči slovesnému tvaru vždy nadradeným členom, patiens sa vyjadruje — okrem pasíva — členom syntakticky podradeným. Pri slovesnom podstatnom mene je však agens i patiens vyjadrený vetným členom syntakticky od neho závislým,[47] a to:

a) adnominálnym genitívom: *pískanie rušňa, mlčanie mora, bzučanie ventilátora, búchanie srdca; zoranie poľa, prečítanie zprávy, pranie bielizne, vedenie vojny;*

b) privlastňovacím prídavným menom: *otcovo volanie, sestrino rozprávanie; špiónovo zatknutie, Eichmannovo odsúdenie;*

c) privlastňovacím zámenom: *Ani tak nemohla uspokojiť svoje* dychtenie (Tatarka). — *Vyslovujem mu vďaku za jeho* účinkovanie (Stodola). — *Treba podchytiť každú iniciatívu a zabezpečiť jej* využitie (Pravda).

Tieto konštrukcie sú jednoznačné len pri slovesných podstatných menách odvodených od neprechodných slovies,[48] pri slovesných podst. menách od prechodných slovies možno často len zo sémantiky podradeného člena (ak ním je privlastňovacie zámeno, tak len z kontextu) zistiť, či tento člen je vyjadrením agensa či patiensa.[49] Pre túto rovnocennosť konštrukcií obidvoch typov môže vzniknúť známy jav konštrukčnej homonymity: *vysielanie rozhlasu — vysielanie zpráv, fajčenie cigariet — fajčenie žien, skúmanie problému — skúmanie vedca* a pod. Nie sú zriedkavé ani dvojznačné konštrukcie, teda odkázané na širší kontext: *pozvanie príbuzných, učiteľovo potrestanie, jeho riešenie, bozkávanie dievčaťa* a i. Ak je pritom oslabený aj dejový význam slovesného podst. mena, môže sa vyskytnúť aj trojznačná konštrukcia: *vedenie strany* — a) strana vedie (gen. agensa), b) stranu vedú (gen. patiensa), c) vedúce teleso, ústredný výbor (gen. príslušnosti). Na druhej strane sú doložené aj konštrukcie, v ktorých podradené podstatné meno v genitíve závisí od dvoch slovesných podst. mien, pričom vzhľadom k deju jedného z nich je vyjadrením agensa, vzhľadom k druhému vyjadrením patiensa. Porov. doklad z Večerníka: *Nastáva obdobie* liahnutia *a* kladenia *mláďat* (1. mláďatá sa liahnu, 2. klásť mláďatá).

---

[46] Je pravda, že adnominálne spojenia sú motivované „dejovým významom nadradeného podstatného mena a nie substantívnosťou tohto slova" (F. Miko, c. d., 245); rozdiel je v ich hodnote, v ich fakultatívnosti oproti obligátnosti slovesných väzieb.

[47] Porov. pozn. 44.

[48] F. Miko, c. d., 147.

[49] Tamže.

Vyjadrenie agensa a patiensa deja pri slovesnom podstatnom mene teda nie je navzájom dostatočne diferencované formálne ani významovo. Tým sa slovesné podstatné meno zásadne odlišuje od slovesných tvarov a zároveň sa priraďuje k ostatným deverbatívnym dejovým substantívam, pretože aj pri nich sa vzťah k agensovi a k patiensovi vyjadruje rovnako: *výkup zemiakov, vývoz tovaru, oprava topánok, strata vlasti, elektrifikácia dediny, spev piesní, spev vtákov, náš spev, východ slnka, prednáška zahraničného vedca, streľba útočníkov, učiteľov príchod, jeho výstrel* a i.

Pravda, ak sa pri slovesnom podstatnom mene má vyjadriť agens i patiens deja naraz, vtedy je ich vzájomná formálna diferenciácia potrebná. V konštrukciách typu *vykorisťovanie človeka človekom, oslobodenie republiky Sovietskou armádou* je agens deja vyjadrený podstatným menom v inštrumentáli, patiens podstatným menom v genitíve. Tieto substantívne konštrukcie sú v súčasnej slovenčine bežné a pokladajú sa za správne.[50] Zdalo by sa, že sa tu zachováva úplná intenčná schéma prechodného slovesa agens — dej — patiens: *človek vykorisťuje človeka, Sovietska armáda oslobodila republiku.* Lenže inštrumentál v takýchto konštrukciách nie je nevyhnutne vyjadrením pôvodcu deja; môže ísť aj o inštrumentál nástroja, prostriedku alebo spôsobu:[51] *vypustenie družice človekom* (← človek vypustil družicu) — *vypustenie družice úsilím ľudí* (← družicu vypustili úsilím ľudí); *zásobovanie obyvateľstva obchodom* (← obchod zásobuje obyvateľstvo) — *zásobovanie obyvateľstva potravinami* (← zásobovať obyvateľstvo potravinami); *usmrtenie zvieraťa lekárom* (← lekár usmrtil zviera) — *usmrtenie zvieraťa injekciou* (možnosť dvojakej motivácie: usmrtiť zviera injekciou — injekcia usmrtila zviera).

Teda aj v týchto konštrukciách sa intencia slovesa zachováva iba zdanlivo. Platnosť inštrumentálu v nich je podmienená lexikálnym významom príslušných substantív a nevyplýva z intencie slovesa, resp. slovesného podstatného mena. Okrem toho aj tieto konštrukcie sú príznačné nielen pre slovesné podstatné mená, ale aj pre ostatné deverbatívne substantíva. Dosvedčujú to príklady z tlače: *výchova jedného pracovníka druhým, inscenácia hry košickým divadlom, oprava textu prekladateľom* a i.

Slovesné podstatné meno si teda slovesnú intenciu (a teda ani rekciu ako súčasť intencie) nezachováva v tej miere ako fundujúce sloveso, ale iba tak, ako si ju zachovávajú všetky ostatné dejové substantíva. Preto ho aj podľa tohto kritéria ťažko možno zaraďovať medzi slovesné tvary.

Závery F. Buffu o slovotvornej samostatnosti slovesných podstatných mien možno teda doplniť aj poukazom na ich gramatickú odchodnosť oproti fundujúcim slovesám. Aj tento fakt, zdá sa, dosvedčuje, že slovesné

---

[50] Porov. J. Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, JŠ VII, 1963, 107–108.
[51] Porov. F. Miko, c. d., 246.

podstatné mená nie sú slovesnými tvarmi, ale samostatnými deverbatívnymi derivátmi. Patria k najproduktívnejšiemu slovotvornému typu v rámci tvorenia názvov deja; ich ďalší výskum by mohol podrobnejšie určiť vzťah tohto slovotvorného typu k iným typom tejto skupiny.

Jozef Mlacek

O VIACNÁSOBNOSTI PRÍSUDKU A VETNÉHO ZÁKLADU

Naša súčasná jazykoveda chápe vetu a súvetie ako dve samostatné syntaktické konštrukcie.[1] Hranica medzi nimi je veľmi citlivá a doteraz sa jednotne neinterpretuje. Sporným bodom sú najmä také prípady, v ktorých sa k jednému podmetu pripája viacej prísudkov (v dvojčlennej vete), alebo v ktorých je viac významovo blízkych vetných základov (v jednočlennej vete). Zatiaľ niet jednoty v tom, či tieto typy hodnotiť ako jednoduché vety s viacnásobným prísudkom, prípadne s vetným základom, alebo ich treba pokladať za súvetie. Príčinou sporu je to, že prísudok i vetný základ je na jednej strane formujúcim prvkom vety, na druhej strane však môže každý z nich podobne ako iné vetné členy vstupovať i do koordinatívnej syntagmy. Tento rozpor sa zvyčajne rieši pri nedostatku záväzných syntaktických kritérií najmä sémanticky.

V štúdii *Viacnásobný vetný člen*[2] hovorí J. Ružička o viacnásobnom prísudku v troch prípadoch: 1. Ak sa prísudok opakuje (podľa príkladov na str. 154 i podľa ďalších skupín vidieť, že tu má na mysli slovesné prísudky). 2. Ak „v zloženom prísudku sa s jedným pomocným slovesom spája niekoľko plnovýznamových slovies v neurčitku".[3] 3. Ak „sa tomu istému činiteľovi (podmetu) pripisuje súčasne niekoľko dejov, ktoré svojou povahou sú od seba priamo závislé. Ide tu obyčajne o synonymné výrazy".[4] Pravdaže, vo všetkých prípadoch ide o typy, v ktorých všetky prísudky patria k jednému podmetu. Za viacnásobný vetný základ možno pokladať opakovanie toto istého slovesa alebo spojenie významovo blízkych slovies.[5] J. Ružička však hneď dodáva, že aj v prípadoch opakovania vetných základov „je primeranejšie hovoriť tu vždy o súvetí".[6] Vo 4. vydaní Slovenskej gramatiky J. Ružička pridáva k predchádzajú-

---

[1] „Souvětí je svérázná syntaktická jednotka, odlišná od pouhého spojení samostatných vět i od rozvité věty jednoduché" (J. Bauer, *Klasifikace souvětí*, JŠ IV, 1959, 131).
[2] J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, JŠ I, 1956, 153 n.
[3] J. Ružička, c. m., 154.
[4] J. Ružička, c. m., 154.
[5] J. Ružička, c. m., 155.
[6] J. Ružička, c. m., 155.

cim vlastnostiam to, že viacnásobné prísudky alebo vetné základy musia byť v zlučovacom vzťahu. Ak sú v niektorom inom vzťahu, ide o súvetie.[7]

Z iných slovenských jazykovedcov, ktorí o viacnásobnosti prísudku a vetného základu v posledných rokoch písali, J. Orlovský v *Slovenskej syntaxi* celkovo prijíma uvedené hľadisko, iba pripomína, že synonymitu prísudkov niekedy ťažko určiť.[8] Pri vetnom základe však o viacnásobnom vôbec nehovorí.[9] R. Schnek sa prikláňa k Ružičkovmu chápaniu pri obidvoch vetných členoch.[10] E. Pauliny v *Krátkej gramatike slovenskej* hovorí o viacnásobnom prísudku vtedy, ak sa viacej prísudkov spája s jedným podmetom (prísudky pritom nijako sémanticky neobmedzuje). Vetný základ nebýva podľa neho viacnásobný, ale ide už o súvetie.[11]

Z českých jazykovedcov venoval tomuto problému osobitnú štúdiu J. Hrbáček.[12] Hneď v úvode si uvedomuje, že problematika viacnásobnosti prísudku (a vlastne i vetného základu) je podstatne odlišná od problémov viacnásobnosti iných vetných členov. Píše: „Při řešení otázky několikanásobnosti přísudku jde o samostatnou problematiku, odlišnou od obecné problematiky několikanásobných větných členů. Několikanásobný přísudek tvoří oblast zvláštní, neboť určité sloveso, které bývá jeho mluvnickým základem, je členem závislým na podmětu, ale zároveň je pro větu a její organizaci prvkem nejdůležitejším, poněvadž ji jako predikát (přísudek) vytváří a volbou určitého slovesa, jeho vazebnými možnostmi, je do značné míry předurčena celá struktura věty."[13]

J. Hrbáček rozoberá rozmanité spôsoby riešenia viacnásobnosti prísudku (aj názory J. Ružičku). Uvedomuje si, že ak sa má viacnásobný prísudok uznávať,
ček.[12] Hneď v úvode si uvedomuje, že problematika viacnásobnosti prísudku
a snaží sa o syntaktické gramatické kritériá. Postupuje tak, že osobitne preberá rozvité a osobitne holé prísudky. Pri holom prísudku celkove ostáva na tom stanovisku, ktoré sme uviedli pri slovenských autoroch: ako viacnásobné hodnotí významovo príbuzné prísudky. Pri rozvitom prísudku postupuje odlišne. Ak sú prísudky rozvité každý osobitne, hodnotí ich ako samostatné predikácie, a teda i samostatné vety; ak sú rozvité spoločne, považuje ich za viacnásobný prísudok. Podobne postupuje aj pri jednočlennej vete podľa toho, či ide o vetný základ holý alebo rozvitý.[14]

Ako nevýhodu tohto určenia hranice medzi jednoduchou vetou a súvetím možno uviesť toto: 1. Pri viacnásobných holých prísudkoch platia iné zásady ako pri viacnásobných rozvitých prísudkoch. 2. Pojem viacnásobnosti sa tu zužuje, a to iba na zlučovacie typy spojenia (je otázka, či všetky prípady opa-

---

[7] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 331. Príklad s menným prísudkom *(Chlapec je malý, ale silný)* odporuje predchádzajúcej podmienke.

[8] J. Orlovský, *Slovenská syntax*, 2. vyd., Bratislava 1965, 68.

[9] J. Orlovský, c. d., 38: „Teda v jednočlenných vetách nerozlišujeme podmet a prísudok, ale hovoríme iba o vetnom základe, ktorý môže byť holý alebo rozvitý."

[10] „Dve alebo viacej synonymných prísudkových slovies dáva so spoločným podmetom len jednu predikačnú dvojicu a tá vytvára len jednu jednoduchú vetu s viacnásobným prísudkom. To isté platí aj o dvoch alebo viacej vetných základoch" (R. Schnek — Š. Krištof — J. Holý, *Učebnica slovenského jazyka II*, Bratislava 1962, 56).

[11] E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 136—137.

[12] J. Hrbáček, *K otázce několikanásobnosti přísudku*, Naše řeč 43, 1960, 4—18.

[13] J. Hrbáček, c. m., 4.

[14] J. Hrbáček, c. m., 18.

kovania toho istého slovesa sú zlučovaním; niekedy je to iba prostá juxtapozícia).[15] 3. Slovesnomenný a slovesný prísudok netvoria spolu viacnásobný prísudok.[16] V tomto prípade teda neplatia kritériá, ktoré platili pri homogénnych prísudkoch. 4. Slovesnomenný prísudok je viacnásobný iba vtedy, ak sa neopakuje sponová časť.[17] Zaradenie tohto kontextového činiteľa ako klasifikačného kritéria pri triedení syntaktických javov takejto závažnosti (hranica medzi jednoduchou vetou a súvetím) je nevýhodné. Prínosom štúdie bolo vystihnutie odlišnosti viacnásobného prísudku od ostatných viacnásobných vetných členov. Pozitívna je i snaha o uplatnenie syntaktického delidla aspoň pri rozvitom prísudku a vetnom základe.

Vo všetkých rozoberaných náhľadoch na problematiku viacnásobného prísudku sa ako najzávažnejšia okolnosť uvádza to, že všetky prísudky musia mať spoločný podmet. Viacnásobný vetný základ sa potom hodnotil celkom analogicky podľa prísudku, pokiaľ sa o ňom ako o viacnásobnom hovorilo. Východiskovým bodom takto pochopeného viacnásobného prísudku bolo tzv. užšie chápanie predikácie (predikácia ako syntagmatický vzťah medzi gramatickým podmetom a gramatickým prísudkom).[18] Väčšina jazykovedcov však hovorí ako o vetotvornom akte o predikácii v širšom zmysle.[19] Pretože tu ide o aktuálny vzťah danej výpovede k mimojazykovej skutočnosti, J. Ružička hovorí o tzv. aktualizácii.[20]

Takéto chápanie vetotvorného aktu podľa nás značne ovplyvní aj riešenie tu preberanej otázky. Každé opätovné vtiahnutie jazykovej výpovednej jednotky k mimojazykovej skutočnosti utvára nové gramatické jadro vety, a teda i novú vetu. Nemožno tu hovoriť ani pri významovej blízkosti slovies o jednej aktualizácii, ako sa pod vplyvom spoločného podmetu hovorilo o jednej predikácii. Možno teda povedať, že medzi prísudkom a vetným základom ako nositeľom gramatického jadra vety na jednej strane a vetou na druhej strane je priama závislosť. Inými slovami povedané: každý prísudok signalizuje novú dvojčlennú vetu a každý vetný základ signalizuje novú jednočlennú vetu. Pri takomto chápaní nemôže byť sémantická stránka prísudkových slovies a mien i vetnozákladových slovies alebo mien dostačujúcim kritériom na vydelenie viacnásobného prísudku alebo vetného základu. Okrem toho sa pri predikácii v širšom zmysle (pri aktualizácii) dostáva z prvej roviny na ďalšiu aj otázka spoločného podmetu viacerých prísudkov. Syntagmatický determinačný vzťah

---

[15] „...jiná souřadná spojení než slučovací (odporovací, stupňovací a pod.) tvoří spojení větná, neboť u nich je vztah proti neutrálnímu slučovacímu souvětí aktualizován, a tím zdůrazněna samostatnost obou přísudků" (J. Hrbáček, c. m., 14).

[16] J. Hrbáček, c. m., 18.

[17] J. Hrbáček, c. m., 18.

[18] Porov. R. Mrázek, *Predikace, predikát, přísudek*, JŠ IV, 1959, 81.

[19] Porov. R. Mrázek, c. m., 81; J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 44.

[20] J. Ružička, *Veta a sloveso*, sb. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, 141—153; tenže, *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, JŠ IV, 1959, 14—15.

medzi gramatickým podmetom a gramatickým prísudkom totiž neutvára gramatické jadro vety, a nie je teda ani konštitutívnym prvkom vety. Z toho vyplýva, že vlastnosť spoločného podmetu nemôže byť rozhodujúcim kritériom pri určovaní hraníc jednoduchej vety a súvetia, ako sa to v doterajších náhľadoch takmer axiomaticky predpokladalo. Daný syntagmatický vzťah je teda pri riešení nášho problému irelevantný.

V tejto súvislosti treba sa ešte vrátiť k rozoberanej štúdii J. Hrbáčka. Z citovaného odseku[21] zreteľne vyplýva, že pri výklade viacnásobného prísudku zdôrazňuje dve okolnosti: a) Prísudok je „organizujúcim prvkom vety". b) Prísudok je gramaticky závislý od podmetu. Z hľadiska týchto dvoch téz hodnotí predchádzajúce názory. Ak sa zdôrazňuje funkcia prísudku vo vete a na jeho vzťah k podmetu sa zabúda, alebo sa tento vzťah neberie dostatočne do úvahy, o viacnásobnom prísudku sa vôbec nehovorí. Tu každý prísudok tvorí vetu. Ak sa naopak zdôrazňuje vzťah prísudku k podmetu a na jeho funkciu vo vete sa zabúda, alebo sa táto funkcia nedoceňuje, rozširuje sa chápanie viacnásobného prísudku na všetky prísudky so spoločným podmetom. Obidve koncepcie hodnotí J. Hrbáček ako krajné a jednostranné. Predpokladáme, že aj napriek tomu, že náš názor vedie k jednoznačnému podopretiu viacnásobného prísudku, nemožno ho pokladať za jednostranný. Odôvodňuje ho dôsledné rozlišovanie aktualizačných a determinačných kategórií pri aktualizácii ako vetotvornom akte.[22] Z tohto hľadiska Hrbáčkove dve kritériá nie sú rovnocenné, pretože pri prvom (vzťah prísudok — veta) ide o kategórie predikačné (aktualizačné), pri druhom (vzťah podmet — prísudok) však ide o determinačné kategórie. Zdôraznenie aktualizačných momentov a ich dosahu pre rozlišovanie vety a súvetia nemožno považovať za jednostrannosť.

Za viacnásobný prísudok nemožno pokladať podľa nášho názoru ani tie prípady, v ktorých ide o opakovanie toho istého slovesa alebo mena v prísudku. Aj v tomto prípade sú explicitne vyslovené dve aktualizácie, teda i dve jadrá vety i dve vety. To, že druhá veta neprináša nový vecný význam, novú informáciu, ale opakuje obsah predchádzajúcej vety, nemôže nič zmeniť na jej vetnej povahe. Ak by sme však chceli vystihnúť aj významovú zložku takejto vety, môžeme hovoriť o prázdnej vete.[23] Zdá sa, že tento termín by dobre vystihoval podstatu daného javu. Vystihuje „vetnosť", vetnú povahu takejto konštrukcie i jej nulovú vecnovýznamovú informáciu.

Na záver stručne opakujeme, že zo širokého chápania vetotvorného aktu

---

[21] Porov. poznámku č. 13.
[22] Porov. J. Bauer — M. Grepl, c. d., 44—45.
[23] Tento termín navrhujeme analogicky podľa termínu *prázdny vetný člen*, ktorý uvádza J. Ružička, *Vzťahy medzi morfológiou a syntaxou*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 122.

vyplývajú dôsledky aj pre výklad hranice jednoduchej vety a súvetia. Pretože každý prísudok i vetný základ je organizujúcim prvkom vety, nehovoríme o viacnásobnom prísudku a vetnom základe, ale vždy o súvetí. Takéto riešenie je prijateľné nielen pre samotnú teóriu, ale i pre školskú prax.

Jozef Mistrík

STREDNÉ HODNOTY DĹŽKY VETY PRI ŠTYLISTICKEJ TYPOLÓGII

Popri štatistických vlastnostiach textu výraznými indikátormi štylistického charakteru prejavu sú aj fyzické vlastnosti jazykových jednotiek. Najpresvedčivejšia z nich je dĺžka, ktorú možno objektívne merať i porovnávať. V tomto príspevku si všimneme pomer stredných hodnôt pri dĺžke vety a ako tieto pomery signalizujú stylematické vzťahy skúmaného textu.*

Ako stredné hodnoty dĺžky slúžia priemery dĺžky vety (najmä aritmetický priemer), medián a modus. Jednoduchý aritmetický priemer počítame podľa vzorca

$$\bar{x} = \frac{\Sigma x}{n},$$

vážený aritmetický priemer trocha zložitejšie podľa vzorca

$$\bar{x} = \frac{\Sigma x_i \, n_i}{\Sigma n_i}.$$

Vážený aritmetický priemer dĺžky vety v Karvašovom texte Zmŕtvychvstanie deduška Kolomana — konverzačná reč — je 5,1.

Aritmetický priemer je údaj o priemernej dĺžke vety, ktorý môže byť udaný aj zlomkovým číslom. Je to však údaj, ktorý pri veľmi asymetrickom rozložení typov viet alebo pri veľkej variabilnosti ich dĺžky môžu skresliť extrémne okrajové hodnoty.

Stredná hodnota sa preto udáva aj pomocou mediánu $(\tilde{x})$. Medián je hodnota prostredného prvku v súbore zostavenom podľa veľkosti jednotlivých hodnôt znaku. Keby sa napríklad v pozorovanom texte o 9 vetách vyskytli

---

* Nadväzujeme na náš príspevok *Dĺžka vety pri štylistickej charakteristike*, uverejnený v 1. čísle tohto ročníka Slovenskej reči (str. 19—25).

dĺžky 2, 3, 8, 11, 12, 18, 23, 25, 26, potom $\tilde{x}$ by malo hodnotu 12. Pri párnom počte typov sa x určí ako aritmetický priemer z dvoch prostredných hodnôt. Štatistická jednotka, ktorá je nositeľom $\tilde{x}$, sa vyráta teda podľa vzorca

$$\frac{n+1}{2}.$$

Zo skupinového rozdelenia frekvencií sa vyráta medián podľa vzorca

$$\tilde{x} = A + h \cdot \frac{\frac{n+1}{2} - \Sigma_{n_i}}{n_{me}}.$$

(A = začiatok mediánového intervalu, h = rozpätie mediánového intervalu, Σ_{n_i} = súčet frekvencií až do mediánového intervalu, n_{me} = frekvencia mediánového intervalu.)

Pretože rozpätie mediánového intervalu (h) pri počítaní dĺžky vety je takmer zákonite 1, netreba počítať $\tilde{x}$ zo skupinového rozdelenia frekvencií. Stačí, keď ho určíme bez zreteľa na frekvenciu. Tak napríklad v Karvašovom texte *Zmŕtvychvstanie deduška Kolomana* bez zreteľa na f, podľa vzorca $\frac{n+1}{2}$, je medián 14, so zreteľom na f je len o 2 desatiny menší.

Na medián už nevplývajú natoľko extrémne hodnoty ako na aritmetický priemer. Preto sa používa najmä v prípadoch, keď je v texte niekoľko viet s exkluzívnou dĺžkou.

Konečne sa stredná hodnota udáva aj pomocou modusu ($\hat{x}$). Modus je tá hodnota, ktorá je v danom súbore zastúpená najviac (najtypickejšia hodnota). Keby sa napríklad v texte o 15 vetách vyskytli jednotlivé dĺžky (napr. 8, 10, 16, 20, 22) v pomere 2 : 5 : 3 : 1 : 4, potom $\hat{x}$ by pripadlo na vetu o dĺžke 10 slov, lebo tá má tu najväčšiu frekvenciu (5). Pri skupinovom rozdelení početností s rovnakými intervalmi sa $\hat{x}$ vyráta podľa vzorca

$$\hat{x} = A + h \cdot \frac{d_1}{d_1 + d_2}.$$

(A = začiatok modálneho intervalu, h = rozpätie modálneho intervalu, d_1 = rozdiel medzi f modálneho a predchádzajúceho intervalu, d_2 = rozdiel medzi f modálneho a nasledujúceho intervalu.) Aj tu stačí, z tých istých dôvodov, ako sme uviedli pri mediáne, prosté určenie modusu bez zreteľa na rozdelenie frekvencií. V spomínanom Karvašovom texte (bez zreteľa na skupinové rozdelenie frekvencií) $\hat{x} = 1$.

Keďže vo všetkých troch prípadoch ($\bar{x}$, $\tilde{x}$, $\hat{x}$) ide o stredné hodnoty, potom teoreticky možno predpokladať aj ich absolútnu zhodu ($\bar{x} = \tilde{x} = \hat{x}$):

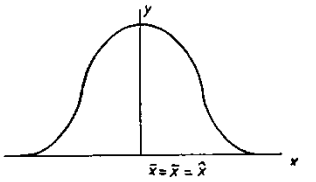

Pravdaže, takisto treba rátať aj s tým, že sa tieto hodnoty budú navzájom odlišovať. A pri stredných hodnotách dĺžky vety je to spravidla vždy tak. Obyčajne sa zisťujú takéto stavy: $\hat{x} < \tilde{x}; \hat{x} < \bar{x}; \tilde{x} > \bar{x}$; to jest: dĺžka najviac zastúpenej vety v texte je vždy menšia, ako je dĺžka vety s prostrednou dĺžkou; dĺžka najviac zastúpenej vety je vždy menšia, ako je priemerná dĺžka vety; dĺžka vety s prostrednou dĺžkou je najčastejšie väčšia, ako je priemerná dĺžka vety. Tendencia v rozložení dĺžok vety má vždy takúto aproximovanú hodnotu:

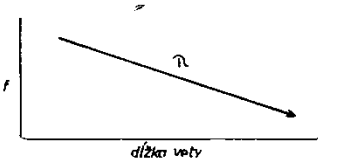

Sklon λ závisí od spôsobu distribúcie viet a od stupňa ich variabilnosti. Miera vzájomných diferencií medzi hodnotami $\bar{x}$, $\tilde{x}$ a $\hat{x}$ je signálom štylistickej povahy textu. Pomerom hodnôt $\tilde{x}$ a $\hat{x}$ sa určí stupeň asymetrie v distribúcii $\frac{\tilde{x}}{\hat{x}}$ a pomerom hodnôt $\tilde{x}$ a $\bar{x}$ stupeň variabilnosti v dĺžke vety $\left(\frac{\tilde{x}}{\bar{x}}\right)$.

Pri štylistickej typológii nemusí ísť vždy o to, určiť, ktorý z funkčných štýlov sa v konkrétnom prejave uplatňuje; keby sme totiž prejavy členili iba z tohto hľadiska, určovanie by sa chápalo veľmi zjednodušene. Porovnávanie stredných hodnôt dĺžky vety je, pravdaže, pri určovaní funkčného štýlu veľmi spoľahlivé, ale využiteľné aj pri hľadaní jemných štylistických odtieňov.

Markantné sú rozdiely napríklad medzi konverzačným a výkladovým textom. Graficky vyjadrené rozloženie viet je v nich približne takéto:

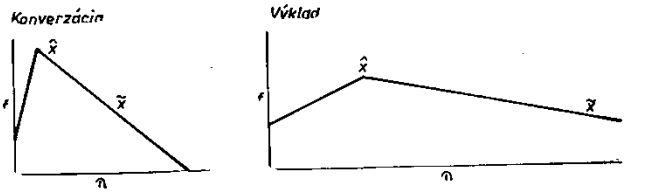

V konverzácii, v súkromných a v spontánnych prejavoch vôbec, naznačuje graf tendenciu k čo najasymetrickejšiemu rozloženiu dĺžok a k čo najväčšej intervalovosti (a tým aj variabilnosti) typov viet, opačná je tendencia v „štylizovaných", nocionálnych a vo verejných prejavoch vôbec.

Doložme však naše tézy číslami získanými rozborom konkrétnych textov. Porovnajme stredné hodnoty vo viacerých žánroch u toho istého autora, P. Karvaša.

Hodnota	*Zmŕtvychvstanie . . .*	*Toto pokolenie*		*O dramaturg. kontrapunkte*
		Aut. reč	Reč postáv	
$\tilde{x}$	14	11	5	46,5
$\bar{x}$	5,1	11	3,2	46,4
$\hat{x}$	1	6	1	38

Konverzačná reč (Zmŕtvychvstanie deduška Kolomana) i reč postáv v próze *Toto pokolenie* má vysoký pomer $\tilde{x} : \hat{x}$ (14 a 5). Nižší ho má beletrizovaná próza (1,8) a celkom nízky je v teoretickej štúdii *O dramaturgickom kontrapunkte* (1,2). Zistené pomery sú indikátormi stupňa asymetrie v distribúcii. Asymetria v distribúcii je zároveň nepriamo úmerná stereotypnosti a rytmickosti prejavu i prediktabilnosti jeho konštrukcií.

Pozoruhodná je situácia v knihe M. Ďuríčková, *Danka a Janka.* V celej knihe je 1149 viet, z čoho je 360 viet autorskej reči, 506 viet reči postáv a 283 uvádzacích viet. Autorka (a to je kladný rys diela písaného pre deti od 7 rokov) svoje rozprávanie zámerne prispôsobila konverzačnej reči; rozdiely medzi konštrukciami reči postáv, autorskej reči a uvádzacej reči sú celkom malé:

Hodnota	Autorská reč	Reč postáv	Uvádzacia reč
$\tilde{x}$	16,5	9	10,5
$\hat{x}$	4,5	3	4,5
$\frac{\tilde{x}}{\hat{x}}$	3,7	3	2,3

Pozoruhodná je zhoda modusu vo všetkých troch typoch reči.

Porovnávali sme aj stredné hodnoty dĺžky viet v troch vedeckých textoch jazykovedcov (J. Horecký, *Morfematická štruktúra slovenčiny;* E. Pauliny, *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti,* JŠ VI; J. Ružička, *Základné sporné otázky slovenskej skladby,* JŠ IV). Aj údaje zistené v týchto textoch potvrdzujú naše tézy o súvislosti pomerov $\tilde{x}$, $\hat{x}$, $\bar{x}$ v dĺžke viet so štylistickým charakterom textu.

Hodnota	J. Horecký	E. Pauliny	J. Ružička
$\tilde{x}$	28,5	30,5	24,5
$\bar{x}$	20,1	18,4	18,4
$\hat{x}$	18	12	18

Pomery $\frac{\tilde{x}}{\hat{x}}$ a $\frac{\bar{x}}{\hat{x}}$ sú nízke (H: 1,6; 1,1; P: 2,5; 1,5; R: 1,4; 1) U Paulinyho je pomer $\tilde{x} : \hat{x}$ vyšší preto, že v texte má nepomerne veľa enumerácií, ktoré žiada charakter témy. V porovnaní s textom M. Ďuríčkovej alebo s Karvašovými dialógmi sú to pomery očividne nízke, svedčiace o nocionálnosti prejavu, o symetrickom využívaní typov viet a o nepatrných dĺžkových intervaloch.

Záverečné poznámky. Fyzické vlastnosti použitých jazykových jednotiek a spôsob ich zaradenia i početnosť vykazujú v súvislom prejave istý systém. Vystopovanie tohto systému môže byť vhodným ukazovateľom pri diagnostike textu. Zaujímavý z tohto hľadiska je aritmetický priemer, medián, modus a vzájomné vzťahy všetkých týchto troch hodnôt. Teoreticky je možná ich absolútna zhoda. Čím viacej číselný údaj zistený podielom jednotlivých stredných hodnôt gravituje k nule, tým je prejav konštrukčne stereotypnejší, rytmickejší a symetrickejší. Opačná je situácia vtedy, keď tento podiel od nuly degravituje. Pre štylistickú typológiu je signifikantným pri zaraďovaní prejavu najmä na osi medzi pólmi spontánnej hovorovosti na jednej a nocionálnej štylizovanosti na druhej strane. Stredné hodnoty signalizujú vlastnosti textu distribúciou konštrukčných typov, ale i charakter textu daný medzivetnými vzťahmi vyjadrenými striedaním dĺžkových intervalov viet. Treba výslovne povedať, že jav fyzickej povahy slova a vety (dĺžka) vo väčšine prípadov avizuje vždy aj istý gramatický alebo lexikálny význam jednotky.

Štefan Peciar

KVANTITA A TVORENIE PRÍD. MIEN NA *-TEĽNÝ* / *-ITEĽNÝ*

V chystaných príručkách o hláskosloví slovenského jazyka a o slovenskej ortoepii bude treba formulovať pravidlá o využívaní kvantity samohlások pri odvodzovaní slov a pri tvorení tvarov, najmä o slovotvorných a tvarotvorných kvantitatívnych alternáciách. Keďže táto otázka nebola u nás dosiaľ predmetom sústavného výskumu, sú potrebné viaceré

štúdie o kvantitatívnych zákonitostiach v rozličných slovotvorných typoch. V tomto príspevku sa analyzuje kvantita samohlások v odvodzovacom základe adj. na *-teľný/-iteľný*.

V súčasnej spisovnej slovenčine je pomerne veľký počet príd. mien utvorených príponou *-teľný/-iteľný*. Patria k charakteristickým výrazovým prostriedkom odborného štýlu, i keď viaceré z nich sa používajú bez štýlového obmedzenia. Častejšie sa vyskytujú v zápornej forme. V kladnej forme sú menej frekventované. Pri niektorých je kladná podoba iba potenciálna alebo vôbec nejestvuje (napr. *nedoceniteľný, nedodržateľný, nemeniteľný, nepredvídateľný* a i.).

Príd. mená na *-teľný/-iteľný* sa odvodzujú spravidla od slovesných základov, a to od slovies dokonavého i nedokonavého vidu, predovšetkým od slovies na *-ať* a *-iť*, zriedkavejšie od slovies na *-núť* a *-ovať*, ojedinele aj od iných slovesných typov. Všeobecný význam týchto príd. mien má dve zložky: modálnu a pasívnu: „ktorý môže, resp. nemôže byť zasiahnutý daným slovesným dejom". Ide tu o podobný význam, aký má lat. gerundívum. Uvedená pasívna významová zložka adj. na *-teľný/-iteľný* súvisí s tým, že sa odvodzujú spravidla od prechodných slovies.[1]

Na to, aby sme mohli zistiť určité zákonitosti v tvorení a v kvantite základu príd. mien na *-teľný/-iteľný*, treba uviesť väčší počet takýchto adjektív.

1. Príklady, kde sú v základe len krátke slabiky:
ne-badateľný, ne-hmatateľný, ne-chytateľný, ne-merateľný, ne-odolateľný, ne-odvolateľný, ne-porovnateľný, ne-spoznateľný, ne-prekonateľný, ne-rozoznateľný, ne-rozpoznateľný, ne-urovnateľný, ne-vyčerpateľný, ne-vykonateľný, ne-vypovedateľný, ne-vyrovnateľný, ne-zbadateľný, ne-zdolateľný, ne-zmerateľný, ne-znateľný, ne-želateľný; ne-prijateľný, ne-odňateľný; ne-dodržateľný, ne-udržateľný, ne-zadržateľný, ne-premlčateľný, ne-umlčateľný;
ne-doceniteľný, ne-oceniteľný, ne-doručiteľný, ne-meniteľný, ne-nahraditeľný, ne-napodob(n)iteľný, ne-napraviteľný, ne-narušiteľný, ne-odcudziteľný, ne-oddeliteľný, ne-odpustiteľný, ne-odtajiteľný, ne-ospravedlniteľný, ne-ovplyvniteľný, ne-podplatiteľný, ne-pochopiteľný, ne-polepšiteľný, ne-poraziteľný, ne-porušiteľný, ne-použiteľný,[2] ne-predstaviteľný, ne-prekročiteľný, ne-premožiteľný, ne-premeniteľný, ne-presaditeľný, ne-rozdeliteľný, ne-rozložiteľný, ne-scudziteľný, ne-skrotiteľný, ne-splniteľný, ne-stlačiteľný, ne-straviteľný, ne-uhasiteľný, ne-uchopiteľný, ne-ukojiteľný, ne-upotrebiteľný, ne-určiteľný, ne-uskutočniteľný, ne-utajiteľný, ne-uveriteľný, ne-vyhojiteľný, ne-vyjadriteľný, ne-vykoreniteľný, ne-vyplniteľný, ne-vysloviteľný, ne-vysvetliteľný, ne-zahojiteľný, ne-zachytiteľný, ne-zaplatiteľný, ne-zastaviteľný, ne-zdaniteľný, ne-zhasiteľný, ne-zhoji-

---

[1] Od neprechodných slovies sa tvoria adjektíva na *-teľný/-iteľný* pomerne zriedka. Tie majú aktívny význam. Napr.: *ne-pominuteľný, neodolateľný, nevyrovnateľný, nezahojiteľný, nepolepšiteľný, potešiteľný,* — Príklady máme zväčša zo Slovníka slovenského jazyka (SSJ). Tam, kde je možná záporná i kladná forma adj. na *-teľný/-iteľný*, píšeme medzi zápornou časticou *ne-* a základom spojovník.

[2] SSJ uvádza len kladnú formu *použiteľný*. Záporná forma *nepoužiteľný* je však celkom bežná, možno častejšia ako kladná forma.

teľný, ne-zmeniteľný, ne-zničiteľný, ne-zraniteľný, ne-zrušiteľný; potešiteľný; ne-dostihnuteľný, ne-hnuteľný, ne-odhadnuteľný, ne-pohnuteľný, ne-opomenuteľný, ne-pominuteľný, ne-postihnuteľný, ne-postrehnuteľný, ne-predstihnuteľný, ne-preklenuteľný, ne-preniknuteľný, ne-vystihnuteľný, ne-zabudnuteľný, ne-zaniknuteľný;
ne-definovateľný, ne-kontrolovateľný, ne-opakovateľný, ne-(s)pozorovateľný, ne-neutralizovateľný; ne-počuteľný.

2. Príklady, kde sú v základe krátke i dlhé slabiky:

a) Predposledná slabika základu má dlhú samohlásku:
ne-dokázateľný, nedýchateľný, ne-obývateľný, ne-opísateľný, ne-ovládateľný, ne-postrádateľný, ne-používateľný, ne-požívateľný, ne-predvídateľný, ne-spútateľný, ne-vyskúmateľný;
ne-odstrániteľný, ne-odvrátiteľný (dnes bežnejšie *neodvratný*), ne-podvrátiteľný (dnes bežnejšie *nepodvratný*), ne-rozlúštiteľný, ne-sklátiteľný, ne-spáliteľný, ne-stráviteľný, ne-utíšiteľný, ne-vyvrátiteľný, ne-zvládnuteľný;

b) Predposledná slabika základu má dvojhlásku:
ne-popierateľný; ne-odškriepiteľný, ne-riešiteľný, ne-rozriešiteľný, ne(vy)liečiteľný, ne-zmieriteľný; ne-dosiahnuteľný, stiahnuteľný.

c- Dĺžka je v inej slabike ako v predposlednej:
ne-odôvodniteľný, ne-súdeliteľný (matematický termín), ne-súmerateľný,[3] ne-zúročiteľný, ne-zúrodniteľný, ne-znázorniteľný; stvárňovateľný, zúčtovateľný.

Uvedené príklady nám dovoľujú formulovať základné pravidlá o kvantite slabík v odvodzovacom základe príd. mien na *-teľný/-iteľný*.

1. Krátke slabiky základu sa zachovávajú bez zmeny (nepredlžujú sa): *ne-bada-teľný, ne-prija-teľný, ne-udrža-teľný, ne-oddeli-teľný, ne-preniknu-teľný, ne-pozorova-teľný, ne-poču-teľný.*

2. Dlhé slabiky základu (s dlhou samohláskou alebo s dvojhláskou) sa tiež zachovávajú bez zmeny (neskracujú sa): *ne-dokáza-teľný, ne-predvídateľný, ne-odstráni-teľný, ne-vyvráti-teľný; ne-odôvodni-teľný, ne-zúročiteľný, ne-popiera-teľný, ne-rozrieši-teľný, ne-dosiahnu-teľný.*

Ako vidieť, sú to veľmi jednoduché pravidlá. Neuplatňujú sa však celkom priamočiaro, bez výnimiek. V spisovnej slovenčine je niekoľko takých príd. mien na *-teľný/-iteľný*, v ktorých sa skrátila dlhá (obyčajne predposledná) slabika odvodzovacieho základu.

Pevne sa drží skrátená slabika *-či-* v adjektíve *ne-čitateľný*,[4] ktoré je odvodené od slovesa *čítať*. Pravidlá slovenského pravopisu v prvom až treťom vydaní z r. 1953—1962 kodifikovali aj podoby *nespočitateľný, nevypočitateľný, odčitateľný, odpočitateľný, vypočitateľný* a *započitateľný* s krátkou slabikou *-či-*. V nasledujúcich vydaniach Pravidiel kodifikácia však ustupovala po istom váhaní čoraz viac súčasnému úzu, v ktorom sa

[3] V bežnej jazykovej praxi sa často používa neústrojná podoba „nesúmeriteľný", prevzatá z češtiny a nedokonale adaptovaná. Pritom sa uplatnil aj vplyv pravidelných adjektív na *-iteľný*, ktoré sú v súčasnej slovenčine dosť početné. Pozri o tom podrobnejšie v mojom príspevku *„Nesúmeriteľný" — nesúmerateľný — neporovnateľný*, Kultúra slova 1, 1967 (v tlači).

[4] Nezmenená kvantita sa zachováva aj v odvodených príslovkách a abstraktných podst. menách na *-osť: ne-čitateľne, ne-čitateľnosť* a pod.

pri tvorení nových adjektív na *-teľný/-iteľný* uplatňuje spomenuté pravidlo o zachovávaní dlhých slabík v odvodzovacom základe. V konflikte medzi živou tendenciou, prejavujúcou sa v súčasnom úze, a kodifikáciou, zachycujúcou starší stav, zvíťazila napokon živá vývinová tendencia. Najnovšie siedme vydanie Pravidiel uvádza už príd. mená *nespočítateľný, nezapočítateľný, odčítateľný, odpočítateľný, spočítateľný, vypočítateľný, započítateľný* s dlhou slabikou *-čí-* . . .[5]

Pevná je skrátená slabika *-spy-* v príd. mene *nevyspytateľný*, ktoré stratilo súvislosť so slovesom *vyspýtať* (= preskúmať, vyskúmať), keďže sa toto sloveso v spisovnej slovenčine už dávnejšie prestalo používať.

Skrátená slabika *-lu-* sa dosiaľ udržala v príd. menách *ne-odlučiteľný, ne-rozlučiteľný, ne-zlučiteľný*, odvodených od slovies *odlúčiť, rozlúčiť, zlúčiť*. Pravidlá i SSJ uvádzajú všetky tri adjektíva (v zápornej podobe) s krátkou slabikou *-lu-*.[6]

Ustálenú podobu so skrátenou samohláskou v predposlednej slabike základu má aj právnický termín *ne-zastupiteľný*, odvodený od slovesa *zastúpiť*. A našli sme doklad aj na adj. *neprestupiteľný* (= ktorý neslobodno prestúpiť: *neprestupiteľné nariadenie* — Záb.). SSJ tento výraz nezaznamenáva.

Uvedenými príkladmi sa pravdepodobne vyčerpávajú prípady skracovania samohlásky v základe príd. mien na *-teľný/-iteľný* v súčasnej spisovnej slovenčine. Ide o petrefakty zo staršieho vývinového štádia slovenského spisovného jazyka.

Zo slovotvorného hľadiska nepravidelnú podobu má príd. meno *citeľný*. Od slovesa *cítiť*, s ktorým toto adj. súvisí, by sme očakávali podobu **cítiteľný*. Forma *citeľný* je sekundárna; vznikla asi haplológiou a skrátením prvej slabiky. Záporná podoba *neciteľný* má dva významy: popri význame korešpondujúcom s významom kladnej formy *citeľný* záporná forma *neciteľný* vyjadruje aj význam „ktorý nemá cit, bezcitný, necitný, necitlivý" *(neciteľný človek)*.[7] Pri všetkých uvedených významových od-

[5] O zmenách kodifikácie v kvantite uvedených adjektív v Pravidlách a v SSJ píšem podrobnejšie v príspevku *Kvantita príd. mien typu nevypočítateľný*, SR 32, 1967, 61.

[6] V kartotéke SSJ je jeden doklad na podobu „zlúčiteľnosť" a jeden doklad na podobu „neodlúčiteľný" s dlhým *-ú-*. Vo všetkých ostatných dokladoch je v uvedených výrazoch a v ich odvodeninách slabika *-lu-* krátka. Napr. na podobu *nerozlučiteľný* má kartotéka SSJ osem dokladov.

[7] SSJ nespracúva príd. mená *citeľný* a *neciteľný* z významovej stránky paralelne. Príd. meno *citeľný* člení na významy 1. „nepríjemne pociťovaný" a 2. „badateľný, pozorovateľný, značný"; pri zápornom príd. mene *neciteľný* sa uvádzajú významy 1. „ktorý nemožno cítiť, nebadateľný" a 2. „bezcitný, necitný, necítiaci". Príd. meno *citeľný* v dnešnej spisovnej slovenčine nemá už význam korešpondujúci s druhým významom adj. *neciteľný*. (*Slovník spisovného jazyka českého* uvádza pri čes. adj. *citelný* aj význam „citlivý", ale označuje ho ako zastar. a nár.) Základný význam oboch adjektív je však aj v slovenčine paralelný. To značí, že adj. *citeľný* netreba členiť na dva významy, ale že tu ide o jeden význam: „ktorý možno cítiť, pocítiť, ktorý sa pociťuje, je pociťovaný (príjemne alebo nepríjemne — podľa toho, čo sa ako pociťuje), badateľný, pozorovateľný, znateľný; značný".

tienkoch je viac alebo menej zrejmá súvislosť adj. *ne-citeľný* so slovesom *cítiť* i so subst. *cit*, ale slovotvorná štruktúra adj. *citeľný* už nie je celkom zreteľná.

Ak berieme do úvahy infinitívny kmeň slovesa ako odvodzovací základ adj. na *-teľný/-iteľný*, javí sa krátka samohláska v základe príd. mien *ne-otrasiteľný* — od *otriasť*, *ne-znesiteľný* — od *zniesť*, *ne-prevediteľný* (právnický termín) — od *previesť*, *ne-premožiteľný* — od *premôcť*, *ne-vymožiteľný* (právnický termín) — od *vymôcť* ako skrátenie dĺžky. Keď si však bližšie povšimneme slovotvornú a hláskoslovnú štruktúru uvedených adjektív, zistíme, že 1. sú utvorené príponou *-iteľný* (nie príponou *-teľný*) a 2. tri z nich (*ne-preved-iteľný*, *ne-premož-iteľný* a *ne-vymož-iteľný*) sa v základe odlišujú od infinitívu príslušného slovesa nielen kvantitou samohlásky, ale aj kvalitou poslednej spoluhlásky. Keď potom porovnáme základy všetkých uvedených adjektív so všetkými tvarmi príslušných slovies, neujde našej pozornosti, že sa zhodujú s tou podobou slovesného základu, ktorá sa vydeľuje pri morfologickej analýze trpného príčastia: *otras-ený* — *ne-otras-iteľný*, *znes-ený* — *ne-znes-iteľný*, *preved-ený* — *ne-preved-iteľný*, *premož-ený*, *nepremož-iteľný*, *vymož-ený* — *ne-vymož-iteľný*. Formálna súvislosť príd. mien na *-teľný/-iteľný* s trpným príčastím je v súlade so spomenutým pasívnym významom týchto príd. mien.

Po uvedených zisteniach môžeme formulovať niekoľko ďalších pravidiel o tvorení príd. mien na *-teľný*. Zistili sme, že prípona *-teľný* má variant *-iteľný*. Príd. mená so všeobecným významom „ktorý môže, resp. nemôže byť zasiahnutý daným slovesným dejom" sa tvoria príponou *-iteľný* od slovies vzoru *niesť* — *nesie* — *nesú* — *nesený*, a to od tej podoby základu, ktorá sa vydeľuje morfologickou analýzou trpného príčastia (pri týchto slovesách sa ten istý základ vydeľuje aj analýzou tvarov prítomného času). Pri odvodzovaní adjektív na *-teľný/-iteľný* od slovies vzoru *niesť* — *nesie* — *nesú* — *nesený* nejde teda o skracovanie dĺžky, ale o zachovanie krátkej slabiky v odvodzovacom základe. Variant prípony *-iteľný* je odôvodnený tým, že sa odvodzovací základ končí na spoluhlásku. Prípona *-teľný* sa pripája k slovesným základom, ktoré sa končia na samohlásku, prípona *-iteľný* k základom, ktoré sa končia na spoluhlásku.

Ak obe uvedené pravidlá, t. j. pravidlo o tvorení adjektív na *-teľný/-iteľný* od tej podoby slovesného základu, ktorú dostaneme morfologickou analýzou trpného príčastia, i pravidlo o striedaní dvoch variantov v prípone *-teľný/-iteľný*, budeme aplikovať na pomerne početnú skupinu uvedených adjektív typu *ne-poraziteľný*, *ne-rozlúštiteľný*, odvodených od slovies vzoru *robiť* — *robí* — *robia* — *robený*, dôjdeme k záveru, že tieto adjektíva môžu byť utvorené príponou *-iteľný* od tej podoby slovesného zá-

kladu, ktorá sa vydeľuje v tvare trpného príčastia a končí sa na spoluhlásku: *poraz-ený — ne-poraz-iteľný*.[8] To by znamenalo, že v adjektívach typu *neporaziteľný*, utvorených od slovies vzoru *robiť — robí — robia — robený*, samohláska *-i-* je súčasťou prípony *-iteľný*, nie súčasťou základu. Treba tu aspoň pripustiť dvojaký slovotvorný model: *ne-porazi-teľný* i *ne-poraz-iteľný*. I keď je z genetického hľadiska nepochybné, že adjektíva zakončené na *-iteľný* sa mohli vyvinúť len pri tých slovesách, ktorých základ sa končil na samohlásku *-i-*, pri produktívnosti adjektív tohto typu mohlo dôjsť k posunutiu slovotvorného švíka; abstrahovala sa podoba prípony *-iteľný* (ktorej začiatočná samohláska *-i-* pôvodne tvorila súčasť základu) a začala sa používať i tam, kde bola geneticky „nenáležitá".

Ľahko možno pochopiť, že prípona *-iteľný* prenikla nad svoj pôvodný rozsah do príd. mien odvodených od slovies vzoru *vidieť — vidí — vidia — videný: ne-vid-iteľný, ne-mysl-iteľný, ne-odmysl-iteľný*. Formy *ne-zrozum-iteľný, ne-porozum-iteľný* svedčia o tom, že príponu *-iteľný* majú aj adjektíva utvorené od slovies vzoru *rozumieť — rozumie — rozumejú — rozumený*. Ako sme ukázali vyššie, prípona *-iteľný* je aj v adjektívach odvodených od slovies vzoru *niesť — nesie — nesú — nesený*. Ak pripustíme, že aj v adjektívach odvodených od slovies vzoru *robiť — robí — robený* ide o príponu *-iteľný*, možno konštatovať, že podoba adjektívnej prípony *-iteľný* korešponduje s príponou trpného príčastia *-ený*. Od slovies, ktoré majú trpné príčastie zakončené na *-ený*, odvodzujú sa adjektíva s významom „zasiahnuteľný daným dejom" príponou *-iteľný;* adjektíva s týmto významom odvodené od ostatných slovies majú príponu *-teľný*.[9]

Na základe hláskoslovnej a slovotvornej analýzy viacerých adjektív na *-teľný/-iteľný* sme vyslovili predpoklad, že sa tieto adjektíva odvodzujú od tej podoby slovesného kmeňa, ktorá sa vydeľuje v trpnom príčastí. Tento predpoklad potvrdí aj analýza tej skupiny adjektív na *-teľný*, ktoré

---

[8] Trpné príčastie slovies vzorov *niesť* a *robiť* sa tvorí od prézentného kmeňa, zakončeného na spoluhlásku, a má príponu *-ený*.

[9] Prípona *-iteľný* je expanzívnejšia. Niekedy preniká na úkor prípony *-teľný* i tam, kde je neorganická. Z češtiny prenikajú do slovenčiny napríklad neorganické tvary „nezadržiteľný", „neudržiteľný", „ne-dosažiteľný", „ne-súmeriteľný" a vytláčajú ústrojné spisovné tvary *nezadržateľný, neudržateľný, ne-dosiahnuteľný, ne-dostihnuteľný, nesúmerateľný*.

Príd. mená *zreteľný* a *prozreteľný*, kedysi utvorené od slovesného základu *zrie-ť — zre-ný/-tý*, už stratili živú súvislosť s týmto slovesom. Preto ich nemožno brať do úvahy pri rozbore príd. mien odvodených od slovies príponou *-teľný/-iteľný*. Ale aj napriek tomu podoba príd. mien *zreteľný, prozreteľný* nie je v rozpore s uvedenými pravidlami o tvorení a kvantite adjektív tohto typu.

Nie celkom jasná je slovotvorná štruktúra adj. *ne-smrteľný*. V niektorých spojeniach je možné myslieť s F. Trávníčkom (*Mluvnice spisovné češtiny I*, 353—356) na súvislosť s faktitívom *u-smrtiť* (pôvodne **smrtiteľný*). V dnešnom jazyku si skôr uvedomujeme súvislosť so subst. *smrť* (tamže, 356), i keď slovotvorný vzťah oboch slov nie je zreteľný.

sú odvodené od slovies na *-núť;* napr. *ne-zabudnu-teľný, ne-pominu-teľný.* Keby sme pri nich vychádzali z neurčitkového kmeňa, bolo by treba predpokladať skrátenie koncovej kmeňovej samohlásky *-ú-* na *-u-*. Takýto predpoklad je však zbytočný a neodôvodnený, keď uvážime, že v slovenčine sa pri odvodzovaní adjektív s príponou *-teľný/-iteľný* spravidla zachováva kvantita kmeňových slabík bez zmeny. Keď sme vyššie zaradili adjektíva typu *nezabudnuteľný, nepominuteľný, nedosiahnuteľný* do skupín, v ktorých sa zachováva nezmenená kvantita slabík (krátkosť i dĺžka) v odvodzovacom základe, vychádzali sme mlčky z predpokladu, že uvedené adjektíva sú utvorené od tej podoby slovesného základu, ktorý má trpné príčastie.[10]

Záverom môžeme formulovať stručné poučky o tvorení a kvantite deverbálnych adjektív s príponou *-teľný/-iteľný.*

1. Príd. mená na *-teľný/-iteľný* sa odvodzujú od tej podoby slovesného základu, ktorá sa vydeľuje morfologickou analýzou trpného príčastia. Ak je podoba základu spoločná pre infinitív, tvary minulého času i trpné príčastie, možno vychádzať z ktoréhokoľvek z uvedených slovesných tvarov. Pri adjektívach odvodených od slovies vzoru *robiť* sú možné dva varianty slovotvorného modelu, *ne-porazi-teľný* i *ne-poraz-iteľný* (pri prvom je východiskom infinitív, pri druhom trpné príčastie, vlastne základ týchto tvarov). Ak sa základ končí na samohlásku, prípona má podobu *-teľný,* ak sa základ končí na spoluhlásku, prípona má podobu *-iteľný.*

2. Pri odvodzovaní príd. mien s príponou *-teľný/-iteľný* sa spravidla zachováva kvantita všetkých slabík základu nezmenená; zachovávajú sa krátke i dlhé slabiky.

3. Výnimočne sa s k r a c u j e predposledná dlhá slabika základu v týchto príd. menách: *ne-čitateľný, ne-vyspytateľný, ne-odlučiteľný, ne-rozlučiteľný, ne-zlučiteľný, ne-zastupiteľný, ne-prestupiteľný.*

---

[10] Tento predpoklad podporujú aj viaceré fakty z češtiny. Okrem adjektív typov *ne-snesitelný, ne-přemožitelný, ne-zvládnutelný, ne-pominutelný,* tvorených obdobne ako v slovenčine, sú to adjektíva typu *ne-dosažitelný, ne-dostižitelný, ne-postižitelný, roztažitelný.* Môžu byť odvodené len od základu trpných príčastí *dosažen, dostižen, postižen, roztažen,* ktoré sú v češtine na rozdiel od slovenčiny organické. Vzhľadom na tieto fakty nepokladáme ani pre češtinu za odôvodnené pri slovotvornej analýze adj. na *-telný/-itelný* vychádzať z formy infinitívu a všade tam, kde má infinitív dlhú samohlásku, hovoriť o skracovaní dĺžky, i keď je nesporné, že v češtine sa dlhá samohláska v základe adj. na *-telný/-itelný* skracuje omnoho častejšie ako v slovenčine. (Porov. *Pravidla českého pravopisu,* Praha 1957, §§ 63-65, str. 35-36 a Pravopisný slovník týchto Pravidiel.) Na druhej strane zasa je nepochybné, že české príd. mená typu *nenavratitelný, neodvratitelný, nepodvratitelný, nepřevratitelný, nevyvratitelný, nezvratitelný, neuchvatitelný, nevymýtitelný, nenahraditelný, neuhasitelný, nevzkřísitelný, neporazitelný* a pod. n i e sú utvorené od základu trpného príčastia, keďže v ich základe chýbajú spoluhláskové alternácie *ť/c, ď/z, s/š, z/ž,* charakteristické v češtine pre trpné príčastia typu *odvrácen, uchvácen, nahrazen, uhašen, poražen.* Uvedené české príd. mená sú utvorené príponou *-telný* od slovesného infinitívneho základu, zakončeného na samohlásku *-i-,* pričom sa predposledná dlhá slabika základu vo väčšine prípadov skrátila.

4. Pri tvorení príd. mien *ne-otrasiteľný, ne-znesiteľný, ne-preveditelný, ne-premožiteľný, ne-vymožiteľný* nejde o skracovanie dlhej slabiky v základe pred príponou *-iteľný* (nejde tu o slovotvornú kvantitatívnu alternáciu), ale ide o striedanie krátkej a dlhej samohlásky v základe príslušných slovies (o tvarotvornú kvantitatívnu alternáciu) a o zachovanie krátkych slabík v tej podobe základu, ktorá je v trpnom príčastí.

5. Pri tvorení príd. mien typov *ne-pominuteľný, ne-dosiahnuteľný; ne-viditeľný, ne-zrozumiteľný* nejde o skracovanie poslednej dlhej slabiky pred príponou *-teľný* (nejde o kvantitatívne slovotvorné alternácie) ale ide o tvarotvorné alternácie (*-nú-/-nu-*, resp. *-ie-/-e-*) v základe príslušných slovies a o zachovanie krátkych slabík v tej podobe základu, ktorá je v trpnom príčastí.

6. Slovotvorná štruktúra príd. mien *zreteľný, prozreteľný, ne-citeľný, ne-smrteľný* nie je z hľadiska súčasného jazyka celkom zreteľná.

Izidor Kotulič

VÝZNAM, ROZŠÍRENIE A PÔVOD SLOVKA *MERU*

V našej krásnej literatúre a v stredoslovenských nárečiach sa na súhrnné pomenovanie štyroch desiatok (40) používa nielen všeobecne rozšírená a pôvodná číslovka *štyridsať*[1], ale aj nesklonné slovko *meru*, ktoré svojím pôvodom nepatrí medzi číslovky (sekundárna číslovka). Obidve číslovky — *štyridsať* i *meru* — zaujímajú vo vývine slovenskej slovnej zásoby nerovnaké miesto. Hoci majú rovnaký význam, sú teda synonymné, ich štylistická hodnota nebola vždy rovnaká a menila sa. Kým pôvodnejšia podoba *štyridsať* ako všeobecne rozšírená bola vždy štylisticky neutrálna, bezpríznaková, sekundárna číslovka *meru* menila v priebehu vývinu slovenského jazyka svoju štylistickú hodnotu a platnosť.

V najstarších súvislých textoch slovenskej proveniencie, doložených od 16. storočia, vcelku prevažuje bežnejšia podoba *štyridsať* (zapísané ako *sstyriceť, cztiricet, čtiriceť*[2] a pod.), avšak v zápisoch, ktoré vznikli na stredoslovenskom jazykovom území, sa častejšie používa sekundárna, nesklonná číslovka *meru*. Máme ju doloženú v písomných záznamoch z Opatoviec (1554: ... *predal dom za* meru *zlatých* ...), z Mošoviec (1568: ... *posslite wicze ness* meru *ryb*), z Hron. Beňadika (1575: ... *na to ste mi nezaplatili* meru *zlatych* ...), Partizánskej

[1] Z psl. **čьtyri desęti;* porov. J. Stanislav, *Dejiny* II, 362.
[2] Tieto a ďalšie doklady uvádzame z kartotéky pre *Historický slovník slovenského jazyka* (HSSJ), uloženej v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

Ľupče (1592:... *dewet a* meru *zlatych*...), z Boce[3] (1588–94: ... *dwa a* meru *zlatich a geden a* meru *penezi*...; 1591: ... *sedem a* meru *penezi*...; 1598: *sedem a* meru...), Lipt. Sliačov (1604: ... *za dewet zlatych a za* meru *peňazi;* 1612:... meru *zlatych pokuty*...; 1675:... *sedem a* meru *zlatych*...), z Bátoviec (1637:... *[kupyl winicu] za pet a* meru *zlatich*...) atď.[4] Na základe historických dokladov, zoradených chronologicky i zemepisne, možno usudzovať, že slovo *meru* s významom číslovky „štyridsať" v predspisovnom období slovenského jazyka, t. j. do vystúpenia A. Bernoláka, resp. Ľ. Štúra, vystupovalo ako územne obmedzený variant, lexikálny dialektizmus proti všeobecne rozšírenej a používanej podobe *štyridsať*. Takéto hodnotenie slova *meru* v najstaršom období vývinu slovenského jazyka možno nepriamo podoprieť aj dialektologickým materiálom.

Podľa výsledkov dotazníkovej akcie V. Vážneho,[5] organizovanej v 30. rokoch v rámci Jazykovedného odboru Matice slovenskej, sa nesklonné slovko *meru* vo význame základnej číslovky „štyridsať" a ako prvá časť zloženej radovej číslovky *štyridsiaty* vyskytuje výlučne iba na stredoslovenskej nárečovej oblasti[6] (na západe približne po čiaru Zlaté Moravce — Prievidza, na východe zhruba po čiaru Jelšava — Štrba). V odpovediach získaných pri tejto dotazníkovej akcii sa však už veľmi často stretávame s poznámkou, že slovo *meru* sa vyskytuje už len v reči starej generácie.[7] Z toho vyplýva, že v stredoslovenských nárečiach treba dnes slovo *meru* (= 40) hodnotiť ako archaický prvok v porovnaní so štylisticky neutrálnou a bežnejšou podobou *štyridsať*.[8]

Tým sa nepriamo ešte zvýraznil archaický ráz výrazu *meru* aj v dnešnom spisovnom jazyku. Doklady z kartotéky pre *Slovník slovenského jazyka* totiž ukazujú, že slovko *meru* v krásnej literatúre používajú najmä autori pochádzajúci zo stredoslovenskej nárečovej oblasti alebo tí, ktorí na strednom Slovensku dlhšie žili (Vajanský, Kukučín, Hviezdoslav, Tajovský, Jesenský, Hronský, Kavec, Plávka, Jesenská, Felix, Brtáň[9] a i.).

Do spisovného jazyka sa slovko *meru* dostalo nesporne zo stredoslovenských nárečí, na základe ktorých Ľ. Štúr osnoval a kodifikoval moderný slovenský spisovný jazyk. Ľ. Štúr síce sám výraz *meru* v svojich prácach

---

[3] Doklady z *Počtových kníh zemianskeho banského súdu na Boci z r. 1588-1602;* z originálu prepísal P. Ratkoš — uverejnené v práci V. Blanára *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, str. 62, 69, 83, 92 a i. V. Blanár s odvolaním sa na dnešný stav v nárečí Boce píše dôsledne *méru* (s dĺžkou). V doterajšej literatúre i v odpovediach na dotazníkovú akciu V. Vážneho (porov. ďalej) sa uvádza temer dôsledne podoba *meru* (bez dĺžky).

[4] Ostatné doklady čerpáme z kartotéky pre HSSJ.

[5] Dotazníkový list č. XX, otázka č. 7 („Poznáte u Vás číslovku *meru* = štyridsať? Je možné tvoriť i ďalšie číslovky, ako *merujeden*... atď. alebo *meruprvý*... atď.?").

[6] V. Vážný získal v tejto dotazníkovej akcii kladnú odpoveď s uvedením sekundárnej číslovky *meru* a ďalších spojení s ňou (*jedonameru; meruprvý* a pod.) z 80 stredoslovenských obcí a z dvoch slovenských obcí v Juhoslávii (Báčka, Petrovec).

[7] Asi pri 1/3 kladných odpovedí o používaní slovka *meru* a zložení s týmto slovkom sa uvádza poznámka: „tak rátajú len starí", „používalo sa dávnejšie", „pred 44 rokmi bola ešte bežná" a pod. Porov. aj novšie údaje o stave v oravských nárečiach: A. Habovštiak, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, 221, 263.

[8] V niektorých odpovediach na dotazník prof. Vážneho sa uvádza iba podoba *„štiricať"* (Ústie n. O., H. Lehota — informátor mohol pochádzať z mladšej generácie), inde sa zas uvádza staršia i novšia podoba popri sebe: *„meru* aj *štiricať"* (Badín).

[9] Predpokladáme, že uvedení autori sa pri využívaní slova *meru* v literatúre opierali skôr o svoje rodné (stredoslovenské) nárečia alebo nárečie blízkeho okolia, než o štúdium a poznanie archaickej vrstvy slovnej zásoby spisovného jazyka.

nepoužíval,[10] uvádza ho však ako rovnocenný druhotvar v svojej *Nauke reči slovenskej* (*Ďalšje počti sú . . . tricať, štiricať,* meru, *peďesjat . . .,* 88). Ako druhotvar (v zátvorke) uvádza slovo *meru* už aj A. Bernolák vo svojej Gramatike: *štiricať (meru),* str. 57.[11] Do Slovára však už slovo *meru* nepojal.[12] Už aj z tohto prehľadu zreteľne vidieť, že slovko *meru* zaujímalo vo vývine slovnej zásoby slovenského jazyka nerovnaké postavenie. Kým v najstarších dokladoch (zo 16.—17. stor.) vystupuje zrejme ako charakteristický prvok stredoslovenského nárečia (lexikálny dialektizmus), v neskoršom období (18.—19. stor.) sa zjavne hodnotí ako spisovný prvok, lexikálny druhotvar (porov. vyššie), ktorý v súčasnom spisovnom jazyku prešiel do archaickej vrstvy slovnej zásoby.

Pravdepodobne pod vplyvom spisovného jazyka sa potom slovko *meru* vo funkcii číslovky „štyridsať" prestalo bežne používať aj v stredoslovenských nárečiach, kde prešlo do pasívnej zložky slovnej zásoby a začalo sa tiež hodnotiť ako prvok archaický.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje pôvod slovka *meru.* V doterajšej odbornej literatúre sa uvádza, že nesklonné slovko *meru* s významom „štyridsať, štyridsiaty-" pochádza z maďarského *mérő.*[13] Takémuto výkladu však odporujú formálne, jazykovozemepisné i sémantické a ďalšie fakty. Transformačná rovnica preberania maď. *mérő* > slov. *meru* je úplne nepravdepodobná. Ak by tu malo ísť o prevzatie z maďarčiny, potom by sme očakávali skôr podobu **mirov,* resp. *merov,* ako je to v srbochorvátčine.[14] Maďarské *-ő-* (najmä koncové) sa totiž do slovenčiny preberalo temer dôsledne ako *-ov* (porov. nárečové *belčov* < *bölcső, čengov* < *csengő, temetov* < < *temető* ap.); nikdy sa nesubstituovalo hláskou *u.* Proti predpokladanému prevzatiu z maďarčiny svedčí aj značne odlišná sémantická stavba maďarského *mérő* („miera", „merač", „merica", „merací") a slovenského *meru* („štyridsať"). Pritom základ maďarského slova *mérő (mér-)* nie je ugrofínsky,[15] ale je najskôr slovanského pôvodu.[16] No najzávažnejšou námietkou proti výkladu slovka *meru* z maďarského *mérő* je práve jeho rozšírenie len v stredoslovenských nárečiach. Ak by rovnica predpokla-

---

[10] Usudzujeme tak na základe doteraz vyexcerpovaných dokladov z literatúry štúrovského obdobia, kde sa slovko *meru* nevyskytuje (materiál uložený v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV).

[11] Porov. aj *Gramatické dielo Antona Bernoláka,* Bratislava 1964, 184—185.

[12] V Bernolákovom *Slováři* sa však uvádza slovko *mera* (II, 1356) i *merka* (II, 1358) a ako ľudové (vulgare) uvádza aj **meru adv. v. meru* (II, 1956), ale na príslušnom mieste, na ktoré sa odkazuje, sa slovko *meru* nenachádza.

[13] Porov. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 293.

[14] Porov. c. d.

[15] Porov. I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/2, Budapest 1955, 692 (Kétes eredetü szavak, 583).

[16] Porov. J. Stanislav, Dejiny II, 362.

daného prevzatia maď. *mérő* > slov. *meru* spĺňala formálne (hláskoslovné) a sémantické podmienky, iste by sa to prejavilo aj na rozšírení slovka *meru*. Prevažná väčšina slov prevzatých z maďarčiny alebo jej prostredníctvom je územne obmedzená na oblasť slovensko-maďarského jazykového susedstva alebo na oblasti, kde boli väčšie alebo menšie ostrovky s maďarským obyvateľstvom (na vých. Slovensku: južný Zemplín, južný Abov, východoslovenské mestá; na strednom Slovensku: južné časti stolice Gemerskej, Novohradskej, Hontianskej; na západnom Slovensku: juhovýchodná časť), kým slovko *meru* je rozšírené temer po celej stredoslovenskej nárečovej oblasti (vertikálne) a je doložené už v najstarších súvislých textoch (16. stor.), a to najviac v najsevernejšej oblasti stredného Slovenska (Liptov). Už z podoby slovka *meru* (proti maď. *mérő*), jeho významu a najmä zemepisného rozšírenia vyplýva, že tu nemožno v nijakom prípade hovoriť o jeho maďarskom pôvode. Potvrdzuje to aj chronologický aspekt. Silnejší vplyv maďarčiny na slovenské nárečie ako celok možno datovať až obdobím násilnej maďarizácie od konca 18. storočia. Pred týmto obdobím prenikali do jednotlivých skupín slovenských nárečí jednotlivé slová iba celkom ojedinele a len na základe priameho, prirodzeného styku maďarského a slovenského obyvateľstva. Pritom je známe, že v počiatočnom období vzniku uhorského štátu maďarčina viac preberala (podliehala vplyvu slovanských jazykov a nárečí)[17], než vplývala na okolité nemaďarské jazyky a nárečia.

Na základe toho, že slovo *meru* je v 16. storočí už pomerne hojne doložené z územia stredného Slovenska, možno usudzovať, že sa v stredoslovenských nárečiach používalo už dávno predtým, a to nielen na južnej, ale aj na severnej časti (Liptov, Orava), kde silnejší maďarský vplyv v staršom období vonkoncom nemožno predpokladať.

Zdá sa, že pri výklade pôvodu slovka *meru* z maďarčiny najväčšiu úlohu zohrala jeho nesklonnosť. Pri slovách prevzatých z cudzích jazykov sa totiž s týmto javom stretávame pomerne často v novších časoch (*kenguru, kupé, resumé* ap.). Podrobný rozbor dokladov, v ktorých sa slovko *meru* vyskytuje, i jeho porovnanie s inými domácimi slovami so základom *mer-* ukazujú, že podoba *meru* najskôr predstavuje zmeravený akuzatívny tvar od slova *mera*,[18] ktoré sa dosiaľ ojedinele vyskytuje a používa v stredoslovenských nárečiach i v krásnej literatúre, a to vo význame „väčšia dutá miera bližšie neurčeného obsahu", resp. vo význame „merica",[19] napr. *Myjavu mal (Hurban) na ceste a tam známych za* meru (Lacková-Zora) — *U nás je* mera *takých (jabĺk) za hrivenník* (Gladkov — Jesenská). — *Niekto ju (soľ) platil sloňacími klami a iný* merou *koží* (Žáry). — *Má pod*

[17] Slovanské prvky v náboženskej a administratívnej terminológii maďarčiny.
[18] Porov. aj A. Habovštiak, c. d., 221.
[19] Porov. aj *Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 133.

poldruhasto mier *výsevu. Jačmeň ani broky. Ja ho mám vyše sto* mier *v štokoch.* (Kukučín).[20] Na existenciu slova *mera* s významom „dutá miera" ukazujú aj odvodené slová *mer-ica* a *mer-ka,* ktoré sa dosiaľ vyskytujú v stredoslovenských nárečiach.[21] Pravda, feudálna hospodárska roztrieštenosť spôsobovala, že na rozličných oblastiach mali uvedené duté miery rozličný obsah,[22] preto dnes ťažko presne určiť, aký obsah mala *mera.* Ak však príjmeme výklad, že slovko *meru* (= 40) predstavuje zmeravený akuzatív sg. od *mera,* potom možno predpokladať, že stará *mera* označovala dutú mieru s obsahom 40 iných, menších jednotiek. Zo spojení slova *meru* s látkovými menami *(meru ovsa, meru žita)* sa akuz. tvar *meru* mohol preniesť aj ku kusovým menám (porov. vyššie) a zmeravieť tu s novým, abstrahovaným významom „štyridsať".[23] Možnosť takéhoto výkladu priamo potvrdzujú dva doklady zo spomínanej dotazníkovej akcie V. Vážneho, kde sa v odpovediach z Revúcej a Revúčky uvádza, že slovo *meru* (= 40) je tam už neznáme, ale že sa používa slovo *merka* vo význame „40-litrová miera na zrno". Slovo *merka* tu pravdepodobne nahradilo pôvodnejší, základný (nedeminutívny) tvar *mera,* ktorý sa v ustrnutej akuzatívnej podobe *(meru)* začal na strednom Slovensku používať ako sekundárna (nesklonná) číslovka „40". Je možné, že pôvodne substantívum *mera* vo význame „dutá miera" obsahovalo asi štyri štvrťky,[24] pričom obsah jednej štvrťky sa na Slovensku pohybuje medzi 7,5—10,5 l (na strednom Slovensku je to spravidla okolo 10 l, čo by podporovalo náš výklad).

O existencii slova *mera* v starej slovenčine máme nielen nepriame svedectvo v odvodených slovách *mer-ica, mer-ka,* ale aj priame doklady z krásnej literatúry (porov. vyššie) a zo slovníkov. V Bernolákovom Slováři sa slovo *mera* uvádza vo význame „mensura" s dokladmi: *dolová mera, krčmárska mera, obilná mera, nad (pres) merú, starú merú mu nameral* (II, 1356). Ako na ďalšie významy odkazuje na slovo „merica" a „mernosť". Pri slove *merica* však uvádza len vulg. *mgera* (teda nie *mera,* porov. II, 1357). So slovkom *mera* sa v Slováři zreteľne spája aj slovko *merka,* ktoré sa vykladá ako deminutívum k *mera* (II, 1358), s dokladom *merku brať.*

Ako nárečové slovo hodnotí substantívum *mera* aj Slovník slovenského

---

[20] Posledné dva doklady (gen. pl.) môžu byť od subst. *mera* i *miera.*

[21] Porov. SSJ II, 133—134.

[22] Napr. niekde sa pre *mericu* uvádza obsah 30 l (A. Isačenko *Slovensko-ruský prekladový slovník I),* inde 40—60 l (4 štvrťky; L. Krysl, *Úvod do poľnohosp. účtovníctva,* 1942) alebo 90 l (SSJ II). Jednotlivé druhy meríc mali nielen rozdielny obsah, ale aj odlišné pomenovanie, napr. *prešporská merica, peštianska merica, segedínska merica* a pod. (porov. A. Bernolák, *Slovár* II, 1357).

[23] Všeobecne by sa to dalo povedať aj tak, že slovko *mera* zo sémantickej kategórie substancie prešlo v zmeravenej akuz. podobe do sémantickej kategórie kvantity (sekundárna číslovka).

[24] L. Krysl, c. d.

jazyka s významom 1. „merica", 2. „kusová miera 40 kusov".[25] Vo význame „merica" sa tu však uvádza aj slovo *mera* (porov. aj u Bernoláka).

Ostáva nám ešte dotknúť sa kvantitatívnych pomerov slov *meru, mera* a ich vzťahu k substantívu *miera*. Ako sme už uviedli, v stredoslovenských nárečiach i v krásnej literatúre sa uvádza podoba *meru*, resp. *mera*, teda s krátkym *-e-*. Iba v ojedinelých prípadoch, uvádzaných vo Vážneho dotazníkovej akcii, sa stretávame aj s podobou *méru* (Bobrovec, Bobrovček, Jalovec a Žiar v Liptove): podobné znenie uvádza z Boce V. Blanár.[26]

Je viac ako pravdepodobné, že všetky podoby *(meru, mera, merka, miera)* sa vzťahujú k psl. **měra* s akútovou intonáciou, ktorá sa v slovenčine prehodnotila spravidla ako krátkosť a iba v menšej miere ostala za akútovú intonáciu dĺžka.[27] Pri slovách *mera — miera* (< *měra) mohlo dôjsť ku kvantitatívnej disimilácii podobne, ako je to pri slovách *mesto — miesto* (konkrétum — abstraktum), pričom nie je vylúčené, že slovenské slovo *miera* mohlo vzniknúť aj neskôr analógiou podľa náležitého českého *míra*.

Z nášho rozboru formálnej stránky, sémantickej stavby a zemepisného rozšírenia slova *meru* vyplýva, že nesklonná sekundárna číslovka *meru* (= štyridsať), ktorá sa vyskytuje dnes už len ako archaický prvok v spisovnom jazyku i v stredoslovenských nárečiach, predstavuje zmeravený, ustrnutý akuzatívny sg. tvar od domáceho slova *mera* (príbuzného s ďalšími slovami: *merka, miera*), a nie prevzatie z maďarského *mérő*, ako sa uvádzalo v doterajšej literatúre.

Štefan Lipták

K POMENOVANIU ROZPRÁVKY V SLOVENČINE

Pod názvom *rozprávka* sa v slovenčine rozumie rozprávanie o neskutočnom, vymyslenom príbehu, obyčajne zo života neskutočných bytostí, plnom neuveriteľných príhod.[1] V prenesenom význame značí niečo mimoriadne krásne, príjemné. Ako zastarané máva význam výkladu, rozhovoru, rozprávania a zriedkavo sa ním označuje povesť, príbeh, historka.[2]

[25] SSJ II, 133.
[26] V. Blanár, c. d., 104 n.
[27] Porov. E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 138–139.
[1] *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963, 846.
[2] Tamže. V predspisovnom období označovalo i reč z obsahovej stránky hlúpu, banálnu. Napr.: *Hrich gmenuje blaznive mluweni, kteressto blaznive mluweni gest, kdi kdo rosywa rečzy neužitečne fabule*, rozprawky, *s kterich žadneho užitku neni.* (Kancionál Petra Trnovicensa, 1631, 161. Rukopis uložený v Ústrednej knižnici SAV v Bratislave.) — *Blázen Slowa rozmnožuje, Písmo swaté swedčí, Tím ge w* Rozpráwkách *smelegši, čím ge Blázen wetši.* (H. Gawlowič, *Walaská škola*, Trnava 1830, Kn. I. 210.)

Keďže rozprávky ponajviac rozprávali starí otcovia a staré matere svojim vnúčatám, používali v nich množstvo ľudových zvratov, prísloví, porekadiel, prirovnaní a frazeologických spojení. Preto často aj bádatelia, ktorí skúmali ľudový jazyk, nárečia, zameriavali sa pri výskumoch na zachytávanie súvislých textov v podobe rozprávok.

Chceme si tu povšimnúť iba samotný názov pre rozprávku, jeho diferencovanosť v slovenských nárečiach a používanie v spisovnom jazyku.

Na slovenskom n á r e č o v o m území sme zaznamenali viac názvov pre rozprávku.[3] Sú to tieto názvy: *rosprávka (rospráu̯ka, rospráfka, rosprafka, rosprofka, ru̯osprofka), viprávka (vipráu̯ka, vipráfka, vípráfka, víprafka), rospovi̯estka (rospovietka, rospovitka), prípovietka (prípovi̯atka, pripovi̯atka, pripovi̯etka, pripovetka, pripovętka, pripovitka, pripovi̯itka, prypovitka, pry^{e}povitka, prepovitka, propovitka), kaska, pohátka, hátka (gotka, gatka), gvorka.*

Pri všetkých uvedených tvaroch ide o také, ktoré vznikli od príslušného slovotvorného základu. Tak znenie *rospráu̯ka* je utvorené od *rosprávať, viprávka* od *viprávat (-ť), pohátka* od *hádať* (čes. *hádati*), *pripovi̯etka* od *pripovedať (-c), gatka* od *gadač* (poľ. *gadač* ‚hovoriť'), kaska od *kazať (-c)*. Porov. ukr. *kazať ‚hovoriť'*.[4]

Natíska sa však otázka, či aj nárečové znenia slovenského *rozprávať* sa zhodujú s nárečovými podobami pre pomenovanie rozprávky. Na základe podrobného materiálu môžeme konštatovať, že takáto zhoda v slovenských nárečiach, prípadne i neslovenských nárečiach na našom území čiastočne existuje. Na tento fakt poukazuje napríklad stav v západoslovenských nárečiach, kde izoglosa tvarov *viprávat (-c)* ide takmer spolu s izoglosou znení *viprávka, vipráfka* atď. Minimálny odklon je v severnej časti na okolí Púchova. Tu sa hovorí *viprávac*, ale proti tomu je *rospráfka*. Podobne v záhorských nárečiach na okolí Malaciek a južnejšie smerom k Bratislave býva častejší výraz *rosprávka* proti *viprávat*. V skalickom nárečí a na okolí Nového Mesta nad Váhom a v juhozápadnej časti Trenčianskeho okresu je zase *pohátka* proti *viprávat*.

Takmer tie isté pomery sú v stredoslovenských nárečiach. Izoglosa tvarov slovesa *rosprávať (rospráväč, rosprávaťi, rosprávať)* sa zhruba kryje s izoglosou tvarov pre rozprávku od neho utvorených. Ale na južnom strednom Slovensku v hontiansko-novohradských nárečiach vyskytuje sa len znenie *hátka* proti *rosprávaťi*. Z rozhrania stredoslovenských a východoslovenských nárečí (východná oblasť Gemera) máme doložený tvar *prípovi̯atka*, resp. *pripovi̯etka* proti *rospráväč*.

Goralské nárečia na Kysuciach a na hornej Orave poznajú formu *gvorka*, prípadne *gvarka* popri novšom *rosprǫfka*. Zhodne s nimi sa používajú aj podoby slovies *gvarić* a *rospraveć*. Taká istá situácia je aj v goralských nárečiach na Spiši. Vedľa *rospravi̯ać* a *gadać* je však len *gatka, gǫtka* a *gvǫrka*.

Na tej oblasti východoslovenských nárečí, kde sa povie *rospravac* alebo *rospravi̯ac*, je aj názov pre rozprávku v podobe tvaru *rospravka* a *rosprafka*. Ide

---

[3] Opierame sa o materiál dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

[4] Ako aj v iných prípadoch, napr. *skaska* od *skázať* (rus. *skazáť* ‚povedať'), *bájka* od *bájať, baju báti* (čes. nár. *baja* a k tomu expr. *báchorka*, rus. nár. *bájať*, poľ. *bajac'* a pod.). Porov. V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 22.

najmä o centrálny Spiš a juhozápadný Šariš. Len celkom malé územie s formami *rospovietka, rospovitka, rospovitka* (k tomu slovesu *rospovedac* i *porospra(i)ac*) tvoria obce na západnom Spiši.[5]

Prevažná časť východoslovenských nárečí, spolu s centrálnymi a prechodnými v Gemeri, ako aj ukrajinskými na severnom a východnom okraji východného Slovenska má však pre pomenovanie rozprávky názvy utvorené od slovesa *pripovedať* (nárečí.: *pripovedac, pripovietac, pripovidac*). Pravda, sloveso *pripovedať* vo význame spisovného *rozprávať* dnes zisťujeme už len na neveľkom území v abovských nárečiach západne a východne od Košíc. Jeho staršie rozšírenie v tomto význame bolo akiste väčšie,[6] čo by nepriamo potvrdzoval aj dnešný rozsah výskytu rozmanitých podôb pre pomenovanie rozprávky od neho utvorených napr.: *pripoviatka, pripovietka, pripovitka, propovitka* atď.[7]

Zemepisná diferenciácia uvedených foriem súvisí s priebehom zmeny pôv. *ě, é* vo východoslovenských nárečiach. Preto nepochybne bude toto tvorenie názvov od slovotvorného základu staršie. Tak v centrálnom Gemeri, kde za pôv. *ě* býva *ia* (napr. *riatko, hniazdo, chliap*), je *pripoviatka*, severnejšie na Slanskej doline *pripovietka*. Forma *pripovietka* je aj v juhozápadnom Šariši (tu tiež *robiel, piel, chciel*). V abovských a sčasti v šarišských nárečiach máme podľa toho *pripovetka* (v Šariši miestami i *pripovitka*) a v zemplínskych nárečiach len *pripovitka (ritki, hňizdo, chľip* a pod.). Kde sa v týchto pozíciách dodnes zachovala zúžená výslovnosť krátkeho *e*, tam je znenie *pripovętka* (sotácke nárečia v severovýchodnom Zemplíne a v južnej časti užských nárečí pri Sobranciach).

Nezistili sme také názvy pre rozprávku, ktoré by vznikli na príslušnom území od slovies významovo zodpovedajúcich spisovnému *rozprávať*, a to od slovies *hvarec* (Šariš), *beśedovac* (Abov. Zemplín a bývalá Užská stolica), *hutorec, hutoric* (čiastočne Abov a najmä Zemplín), *rečovac* (Spiš). To znamená, že tieto slovesá vznikli v neskoršej dobe ako tautonymá k pôvodnejšiemu *pripovedac*. Názov *pripovietka* nadobudol charakter lexikálneho prvku (lexikalizácia).

Priama súvislosť medzi pôvodným slovotvorným základom a odvodeným tvarom sa prestala pociťovať. Svedčí o tom aj užské pomenovanie rozprávky termínom *kaska*. Aj keď *kazac* ‚hovoriť' počujeme na celej oblasti užských nárečí, názov pre rozprávku v podobe *kaska* obmedzuje sa len na najvýchodnejšie obce. Je to opačný prípad v porovnaní s *pripovedac* — *pripovietka*.

Z ukrajinských nárečí na východnom Slovensku máme doklady na znenia: *prypovitka, pryᵉpovitka, prepovitka, pripoviitka, propovitka*. Tu sa skôr používa vo význame porekadla. Pre rozprávku je v ukrajinčine najrozšírenejší názov *kaska*.[8]

V súvislosti s používaním tvarov a pomenovaní rozprávky v spisovnom

---

[5] S. Czambel (*Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Turč. Sv. Martin 1906, 580) poznamenáva, že na „poludňovo-západnom" Spiši je rozmanitosť. Počuť tam *prepovietka, prepovies(t)ka, rospovieśtka*".

[6] Sám S. Czambel bol konštatoval túto pozoruhodnosť citovaním skúmaného objektu: „Prvotne sa pripovidki pripovedaľi, teraz sa už aj rozpravjaju." Alebo: „Paňi rechtorka nam pripovietky rozpravjala." Porov. S. Czambel, c. d., 580. To isté aj v SMS 1896, 168.

[7] Upozornenie na túto súvislosť je aj u S. Czambla, c. d., 580. Sporadicky na širšom území východoslovenských nárečí počuť najmä u príslušníkov staršej generácie *pripovedac, popripovedac* viac vo význame ‚dodať, priložiť k rozprávaniu o niečom viac ako by bolo treba'.

[8] I. Popeľ, *Ukrajinsko-slovaćkij slovnyk*, Bratislava 1963, 583.

jazyku treba si povšimnúť skutočnosť, že Slovník slovenského jazyka tu uvádza ako heslové slová *rozprávka, prípoviedka* i *pripoviedka* a *báchorka*.[9] Z hľadiska normy nemožno odporúčať variant bez kvantity — *pripoviedka*. Tak sa používa iba v reči nositeľov východoslovenských nárečí. Inde v slovenských nárečiach je *prípoviedka*, čo prijali a kodifikovali aj Pravidlá slovenského pravopisu.[10] Dokladový materiál k Slovníku slovenského jazyka oplýva značne väčším počtom excerptov so znením *prípoviedka*.[11] Celkom ojedinelý výskyt podoby bez kvantity — *pripoviedka* — v staršej i novšej literatúre by svedčil len o nedodržaní normy.[12]

Pomenovanie pre rozprávku vo forme *báchorka* je na slovenskom jazykovom území úplne neznáme, cudzie. Slovník slovenského jazyka ho uvádza bez bližšieho označenia, hoci ide zreteľne o prvok českého pôvodu.[13]

V kultúrnej tlači a v literárnovedných prácach sa pre pomenovanie súvislej reči o vymyslených udalostiach, zväčša fantastického rázu, používa ako termín *rozprávka*, nie *vyprávka*.[14] Zato však nájdeme slová a slovné spojenia typu *vyprávanie, výpravný žáner, výpravná literatúra, vyprávačské umenie* a pod.[15] Prieskumom sme dokázali, že v našom ľudovom jazyku je východiskový termín *rozprávanie*. Za taký ho pokladáme v spisovnej reči. Od neho sa náležite tvoria ďalšie slová, napr.: *rozprávka, rozprávač,*[16] *rozprávačka,*[17] *rozprávkový*[18] atď. V akademickom slovníku síce máme zachytené heslá v podobe *vyprávať, vyprávanie, vyprávač, vyprávačka, vyprávačský, vyprávačstvo,*[19] ale už nie napríklad adjektívum *výpravný* alebo *vyprávkový*[20] a substantívum *vyprávka* vo význame ‚rozprávka'. Nazdávame sa, že bolo by vhodnejšie tvoriť odvodeniny len od východiskového termínu *rozprávanie* (od termínu *vyprávanie* iba v ľudovej

---

[9] *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963, 583, 65.

[10] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1957, 319.

[11] Niekoľko dokladov sa uvádza v SSJ III, 583. Ostatný dokladový materiál je v kartotéke.

[12] Z novších excerptov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme vybrali doklad: *Janko Borodáč... svojím vtipom a poznámkami, svojimi* pripoviedkami *a zodvihnutým ukazovákom vychováva.* (Kultúrny život 17, 1962, č. 25, str. 8.)

[13] *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 65.

[14] Porov. L. Timofejev — N. Vengrov, *Stručný slovník literárnovedných termínov* (slovenské vydanie doplnili a spracovali M. Bakoš a R. Brtáň), Bratislava 1956, 203.

[15] L. Timofejev — N. Vengrov, c. d., 61, 203.

[16] V staršom období slovenčiny novinári a literárni pracovníci písavali popri *rozprávač* tiež *rozprávateľ, rozprávník*. Napr.: *Starovekí Váh, ňerozumení* rozprávateľ *o tajomstvách predošlosťi slovenskej, nesje ťa jako djeťa svoje.* (Orol Tatranský I, 194.) — *Šuhaji ale na novo upomínali žartami* rozprávateľa, *ktorý teda volky nevolky nadpriadal niť svojich príbehov.* (J. M. Hurban, Nitra V, 1853, 149.) — *Tys to, poet mladý, mladosť pejúci,* Rozprávník *poviestok zdedených.* (Pešťbudínske Vedomosti IV, 1864, 1.)

[17] Kedysi aj *rozprávnica*. Napr.: *A* rozprávnica *deva diať rozpráva.* (A. Sládkovič, *Svätomartiniada*, 1861, 51.)

[18] Adjektívum *rozpravný* (podľa *výpravný*) je vo vete: *Otvorí sa háj, k nemu* rozpravných, *spevavých krdle detí.* (Lipa 3, 1864, 15.) Zaznamenali sme ešte staršie adjektívum *rozpravopisný*, napr.: *Poneváč dej sa na pôde hradu koná, je našou* rozpravopisnou *povinnosťou, krátkymi ťahy nakresliť.* (Orol, roč. III, 1872, 12.)

[19] *Slovník slovenského jazyka V*, Bratislava 1965, 274.

[20] Zaiste by populárny český spevák K. Gott pohoršil slovenskú verejnosť, keby spieval populárnu slovenskú pieseň Mám rozprávkový dom ako Mám „vyprávkový" dom... Jazykový cit a cit pre spisovnú normu teda káže používať formy *rozprávkový, rozprávač, rozprávačka, rozprávačský* atď. Potom tiež aj *rozprávka*. Deti pri rádiách vždy počúvajú len *rozprávku*, nie „vyprávku" a teta Viera Bálintová im ju *rozpráva*, nie „vypráva".

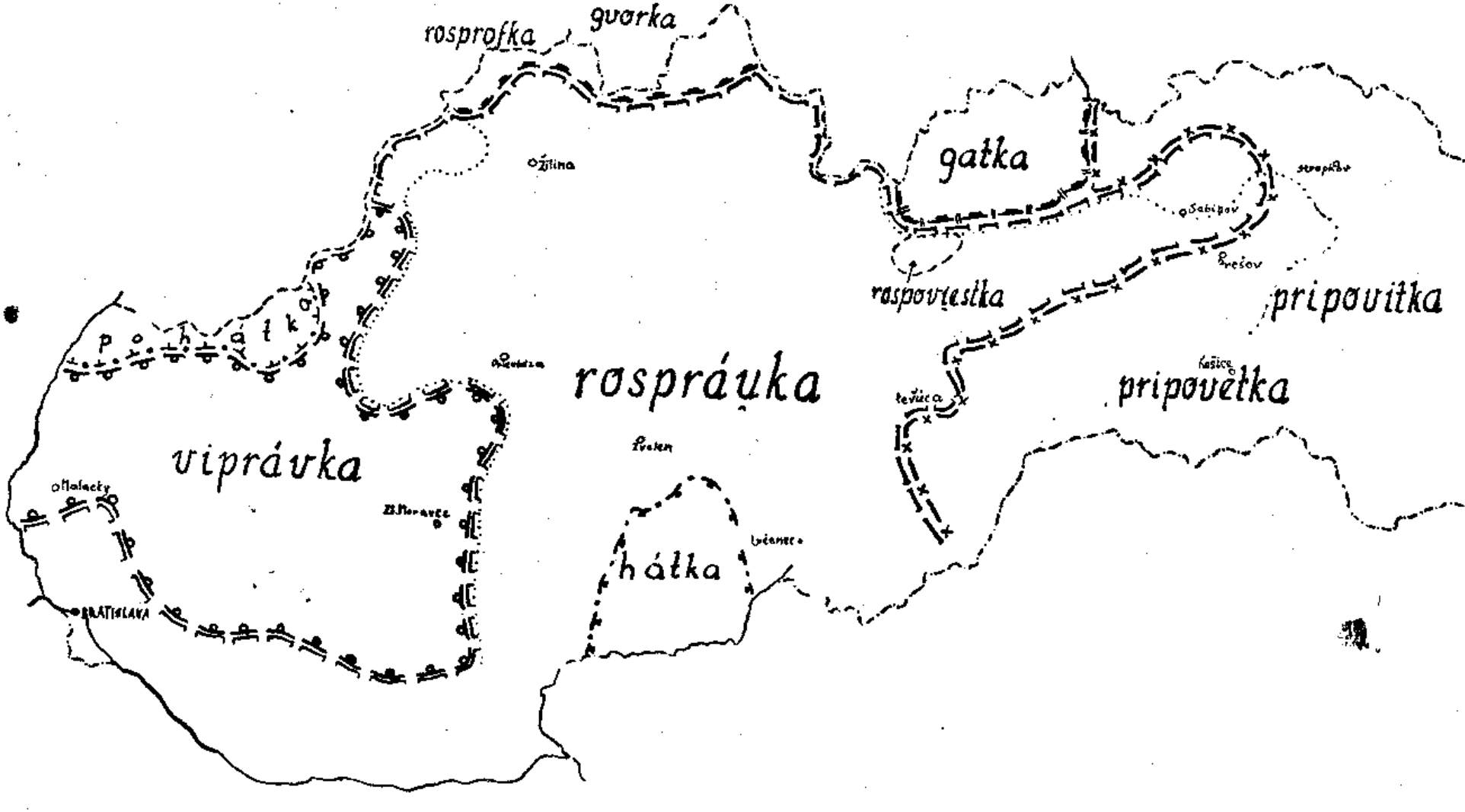

Na záp. Slovensku tvorí východnú hranicu *viprávať (-c)* a západnú hranicu *rozprávať (-c)*. Na vých. Sl
východnú hranicu *rosprávať (-ati, -äč), rospravac (-iac)*. Od nej na východ sú podoby: *pripovedac, hutorec*
bešedovac, kazac (-t, -ti).

reči na západnom Slovensku) a rôzne typy rozprávania by sa dali odlíšiť prívlastkami, napr. *objektívne rozprávanie, subjektívne rozprávanie, dynamické rozprávanie, statické rozprávanie,* a potom aj *rozprávačský žáner, rozprávačské básnictvo, rozprávačské umenie, rozprávačská literatúra* atď.

Týmito poznámkami sme sledovali predovšetkým pomenovanie rozprávky ako slovesného žánru v slovenských nárečiach a jeho sémantickú a geografickú súvislosť so slovotvorným základom. Čiastočne sme poukázali na jeho používanie v spisovnom jazyku. Slovenský materiál nám poskytol obraz o takom postupe tvorenia názvov pre rozprávku, ktorý zodpovedá podobnému tvoreniu aj v ostatných slovanských spisovných jazykoch a ich nárečiach.

Rudolf Kuchár

K VÝZNAMU SLOVA *ŽRIEDLO*

Pri výskume slovnej zásoby v predspisovnom období slovenského jazyka sa stretáme so slovami, ktoré sa už dnes vôbec nepoužívajú, pretože zanikli ich reálie, napr. *porkoláb, fojt,* celý synonymný rad pojmu, ktorý obsahuje slovo *prísažný*[1] (= sudca, člen rady mesta alebo obce, ktorý prisahal a na základe tejto prísahy sa zaväzuje konať podľa práva), ďalej *priš* (= ktorákoľvek zo sporných strán zúčastnených na súdnom procese), *litkup* (= oldomáš), *viceišpán* (= podžupan) ap. Na druhej strane sa zasa stretáme s výrazmi, ktoré mali isté významy, napr. *svedomie* (= 1. svedok, 2. svedectvo a 3. oldomáš),[2] *priateľ* (= príbuzný), *roztržitosť* (= roztržka, hádka, svár), *boženík* (= to čo prísažný), *poriadok* (= testament),[3] aké dnes už v slovenčine nepoznáme. Takýmto výrazom je aj substantívum *žriedlo.* Náš príspevok, ktorý má byť akýmsi doplnením informácie o sémantike slova *žriedlo,* pokiaľ ide o historické doklady, nadväzuje na štúdiu K. Palkoviča *Pomenovanie prameňa a sémantika slova žriedlo.*[4]

---

[1] Podrobnejšie R. Kuchar, *Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii,* Jazykovedný časopis 15, 1964, 57—60.

[2] Pozri príspevok tohože autora *Slovo svedomie v historickom vývine slovenskej právnej terminológie,* Československý terminologický časopis 5, 1966, 163—169.

[3] Pri tomto ako aj pri ďalších slovách sa opierame o dokladový materiál pre chystaný Historický slovník slovenského jazyka, ktorý je uložený v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

[4] Pozri v Sborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica 16 (A), Bratislava 1964, 53—57.

Autor medzi pomenovania „prameňa" začleňuje tri skupiny názvov. Jedným z nich (najrozšírenejšie sú názvy odvodené od slovesných koreňov *ger-/žer-*, *ver-/vor-* a *tek-/tok-*, teda od slovies *žrať, vrieť, viriť, vyvierať, tiecť, vytekať)* je už spomenutý výraz *žriedlo.*

Okrem menej rozšírených názvov na pomenovanie „prameňa", ktoré vznikli prenesením významu na prírodný zdroj vody (názvy *studnička* a *kladenec* pôvodne mali a niekde ešte majú význam „umele vyhĺbený zdroj vody" — slovenské spisovné *studňa,* ruské *kolodec*), vznikli mnohé názvy metonymiou (*prúd* — v spis. slovenčine „tok rieky", *prameň* — najprv iba „voda vytekajúca zo žriedla" a tento význam metaforou z pôvodného významu „lúč" a pod.). Metonymiou vznikol zo staršieho významu „hrdlo" aj názov *žriedlo.*

Podľa K. Palkoviča slovo *žriedlo* „je v slovanských jazykoch i v slovenských nárečiach medzi pomenovaniami ‚prameňa' najčastejšie, ale je sémanticky diferencované". My sa dotkneme iba významovej diferencovanosti tejto lexikálnej jednotky. Táto diferencovanosť slova *žriedlo* spočíva v tom, že pôvodný význam „pažerák" (trubica, ktorou prúdi potrava a tekutina do žalúdka) sa zúžil, označoval iba otvor do pažeráka, teda „hrdlo", potom otvor (hrdlo) prameňa, z toho sa názov rozšíril na celý prameň, potom sa potôčik vytekajúci z prameňa a napokon na veci potôčiku podobné. Tento výklad K. Palkoviča by sme chceli doplniť údajmi o ďalšom spôsobe prenesenia významu, o ktorom sa doterajšia slovenská jazykovedná literatúra nezmieňuje. Ide o význam „miesto, v ktorom tečie voda, koryto potoka, rieky".

Tento význam môžeme ilustrovať zo slovenskej jazyk. pamiatky z Turca zo 16. storočia:[5] ... *nes to wedy, ze / ta woda, o / keru se pryssowya haday, ze ak mohu (?) pow(edeti),*[6] *wzdyczky, acz ne / wsseczka, nes kolko tolko tyekala mezy Domankamy a / Suchaczovym dwory; nekdy netyekala za maly czas. Nes aby do roka netyekawala starim* zryedlom, *to newedy* ... Aby bol uvedený význam jasnejší, uvedieme z tej istej pamiatky ďalší doklad so širším kontextom: *Nes o wodu gednostayne takto powedely, ze ta woda nykdy newedya zeby bola nessla a / netyekla tudy mezi dworom Domanczynym a Suchaczynym, nes ze wssydczky (!) tyekawala. A / ze i / to wedy, ze prwey wsseczka ta woda tyekala tim starym* zryedlom *mezy Suchacze a Damanczynym dwormy, nes kdy mlin vdelal Sstefan Myklen, potem tak tu wodu na / swoy mlin odrazel.* Z kontextu vyplýva, že ide tu o význam „koryto potoka, rieky". Pozri v druhom doklade *wsseczka ta woda tyekala tim starym* zryedlom. Keď Štefan Myklen *tu wodu na / swoy mlin odrazel,* urobil jej nové „žriedlo", t. j. nové koryto.

Novšie doklady na uvedený význam slova *žriedlo* máme z Horného a Dolného Jasena[7] z 29. mája 1726 v podobách *žrídlo* aj *žriedlo: Wje-lyže y to swedek, že*

---

[5] Originál je uložený v Štátnom archíve v Bytči, fond: Turčianska župa, Písomnosti zemianskych rodín, rodina Ruttkay.

[6] Časť slova v okrúhlych zátvorkách je v rukopise nečitateľná.

[7] Obce v Turčianskej župe. Pozri orig. v Štátnom archíve v Bytči, fond: Turčianska župa, Písomnosti zemianskych rodín, rodina Jesenský.

to mysto, ktere swedek očzite widel a kadje wčzil wikopaly pany Nyžny Jeszenczy žrjdlo *yarku a hrazu učzinily, že ge to sprawedliwy chotar welko jeszenszky...?, ... ten yarek tade, kade wčilegssjho času od panou Dolnjch Yasenanou wikopanj a naprawenj gest,* žrjdla *sweho nemel, než tak aspon na 15 kročagi sem k / strane chotara dolno_yaszenskeho od Kalnjkou tjekawal, a to sycze nje gednjm* žrjedlom, *ale dwema. Takže kdy predtjm člowek k Beleg na Hrb na chodnjk ssjel, prez dwa yarky prechodity musel, ... že to mjsto, kade wčjl pany Nižno_Jaszenczy* žrjedlo *yarku wikopaly, ...*

Na tento starší význam nás nepriamo upozorňuje ešte dnes doložený výraz *žriedlo* z obce Teplá pri Banskej Štiavnici s významom „jarček, ktorým odteká voda z močidla".[8]

Slovo *žriedlo* má okrem významov uvedených K. Palkovičom a významu „koryto potoka, rieky" ešte ďalší význam. V novohradských nárečiach sa používa slovo *žriedlo* vo význame „žihadlo včely". Výraz sa vyskytuje v dvoch variantoch *žrị̣edlo* a *žrị̣adlo*.[9] Súčasne sa používa tento výraz aj na pomenovanie prameňa.

Uvedené významy slova *žriedlo*, ktoré doplňujú a spresňujú informáciu o významovej stavbe tohto slova v slovenských nárečiach v minulosti (historický, listinný materiál) i v prítomnosti (nárečia), ukazujú, že sémantická bohatosť istej lexikálnej jednotky nemusí byť, zrejme, ešte ani našimi doplňujúcimi významami vyčerpaná. Tak ako sme zistili uvedené významy, ktoré obohacujú a dokresľujú pohľad na túto zaujímavú lexikálnu jednotku, tak sa môžu novšou excerpciou v listinnom materiáli aj v nárečiach zistiť ďalšie významy, ktoré sa v nárečiach petrifikovali a dotvárali. Nárečový materiál i historický materiál teda bude ešte dlho bohatým zdrojom pre postupné objavovanie skutočného významového bohatstva istých starých lexikálnych jednotiek.

---

[8] Pozri v spomínanom Sborníku FF UK na str. 56.
[9] Podľa ústnej informácie E. Jónu, G. Horáka a M. Urbančoka.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

INŠTR. PL. SUBSTANTÍV VZORU *SRDCE*

1. Otázkou pádových prípon v inštr. pl. podstatných mien v spisovnej slovenčine zaoberali sme sa v dvoch osobitných štúdiách.[1] V prítomnej štúdii chceme upozorniť na niektoré novšie tendencie, ktoré pozorujeme v inštr. pl. podstatných mien stredného rodu vzoru *srdce*.

2. V doterajších normatívnych jazykových príručkách sa bežne uvádza, že v inštr. pl. substantív vzoru *srdce* je pádová prípona *-ami* (napr. *srdcami, poľami, morami* atď.). Prípona *-ami* v inštr. pl. substantív stredného rodu je inak aj pri substantívach vzoru *mesto* a substantívach vzoru *dievča,* kým pri podst. menách vzoru *vysvedčenie* je pádová prípona *-iami.* Pri substantívach vzoru *srdce* uplatňuje sa však novšie veľmi často pádová prípona *-iami.* V tejto štúdii chceme ukázať na rozsah uplatňovania sa prípony *-iami* pri substantívach tohto vzoru a zaujať stanovisko k tomuto javu.

Veľmi často sa v dokladovom materiáli, ktorý máme k dispozícii, stretávame s inštr. pl. na *-iami* pri substantíve *more.*

Moriami žitia prejdúc, našiel večný mier (Mihálik). — Medzi dvoma *moriami* (Ľud 1959). — Na 3 kontinentoch, za 4 *moriami* (Práca 1961). — Dvanástimi *moriami* a dvoma oceánmi vedú hranice Sovietskeho sväzu (Pravda 1962). — Samozrejme ich sveta — veď o inom, za nekonečnými púšťami a šírymi *moriami* vtedy vôbec nevedeli (tamže). — Po druhé by znamenal spojenie s niekoľkými *moriami* (Pravda 1963). — Nemajú nič spoločné s „*moriami*" (Príroda a spoločnosť 1961). — Tvorí akýsi most medzi dvoma najväčšími svetovými *moriami* (Príroda a spoločnosť 1963). — Temné miesta boli nazvané *moriami* (tamže). — Nad *moriami* nie sú termály (Príroda a spoločnosť 1964). — Prechádza Severným ľadovým oceánom, jeho studenými *moriami* (Príroda a spoločnosť 1965). — Rozsiahle roviny viditeľné i voľným okom boli chybne nazvané pre tmavšiu farbu *moriami* (Svet vedy 1962). — Za siedmimi horami, za siedmimi dolami a za siedmimi *moriami* leží obec Vajnory (Večerník 1964). — Spojenie s tromi *moriami* (Večerník 1965). — Lietadlo preletelo nad niekoľkými *moriami* (Večerník 1966). — Z jej veľkých modrých očí, ktoré by básnik nazval umelými *moriami,* vystupuje niekoľko kvapiek prebytočnej vlahy (Život 1962). — siedmimi *moriami* (vysielanie Čs. rozhlasu v Bratislave, 30. 6. 1963).

---

[1] L. Dvonč, *Skloňovanie substantív typu sluha,* Slovo a tvar 3, 1949, 102—103; *Tvorenie inštr. pl. substantív v spisovnej slovenčine,* SR 15, 1949/50, 99—118.

Podobne sa veľmi často vyskytuje tvar inštr. pl. na *-iami* pri substantíve *pole.*

Pod dedinou sa medzi *poliami* a záhradou dvíhali tri vŕšky (Bevk – Irmler). – Búrka nad francúzskymi *poliami* (Beseda 1961). – Priemysel sa strieda s lúkami a *poliami* (Denis – Turcerová-Devečková). – Sú oddelené obrobenými *poliami* (Verne – Školnikovič). – Sémantickými *poliami* rôzneho stupňa sú reprezentované jazykové významy (Jazykovedný časopis 1965). – Nad *poliami* i nad logikou spojeneckých generálov ostala otázka (Knižný magazín – leto 1966). – Medzi *poliami* slovenskými (Kultúrny život 1965). – Aký protiklad voči „sedliackej" šľachte, akú poznáme z našich území – malé zámky obkľúčené *poliami* (Ľud 1966). – Z Trikkaly do Meteory vedie cesta úrodnou krajinou, kde sa vinice striedajú s pšeničnými a kukuričnými *poliami* (Ľud 1966). – Je 270 metrov dlhý, s ôsmimi *poliami* (Práca 1964). – Kto teraz prejde *poliami* Michalovského okresu, zarazí ho veľké množstvo krížov (Pravda 1963). – „Brigadýr" nad *poliami* (Pravda 1965). – *Poliami* sa skaza hnala (Večerník 1964). – Rozsypalo ho podľa želania zosnulého nad horami a *poliami* Indie (tamže). – Nad vietnamskými *poliami* a džungľami lietajú amer. helikoptéry (Život 1963).

S takýmito tvarmi stretávame sa aj pri niektorých iných podstatných menách tohto vzoru.

Víta nás po sibírsky štyridsaťstupňovým mrazom a vrelými *srdciami* (Ľud 1966). – Ceny sú určené cigaretami a *vajciami* (Slovák 1942). – *Vajciami* proti „prvej dáme" (Pravda 1963). – Dnes ráno ho ujo Marko Krumov pohostil dvoma varenými *vajciami* (Guľaški – Stajkovová). – Nebolo možné zistiť, či ich zahádzali mŕtvymi mačkami, smradľavými *vajciami* a zhnitými zemiakmi (Ľud 1966). – Živí sa *vajciami* (Sloboda 1966). – Veď sú dnes obhádzané *vreciami* (Večerník 1965). – Žiadna pieskovými *vreciami* obložená tatrovka sa nevrhla nosom proti drôtom (tamže). – Sedela s veľkými *prsiami* (Večerník 1966).

Doklady ukazujú, že s takýmito tvarmi sa môžeme dnes stretnúť tak u našich autorov krásnej literatúry (napr. V. Mihálik), ako aj v prekladoch beletrie (Verne, Guľaški atď.), v dennej a týždennej tlači (Pravda, Práca, Ľud, Kultúrny život, Život atď.), v odbornej literatúre, a to dokonca jazykovednej (Jazykovedný časopis), v populárno-vedeckej literatúre (Príroda a spoločnosť, Svet vedy) alebo v rozhlasových jazykových prejavoch. Aj ich výskyt nie je nejako osihotený, ale práve naopak, dosť hojný, ak totiž berieme do úvahy poznatky o frekvencii inštrumentálu plurálu v jednotlivých typoch textov.[2] Tento počet dokladov na tvary typu *poliami*

[2] V češtine je frekvencia inštrumentálu v pluráli o niečo nižšia ako frekvencia inštrumentálu v singulári. V sg. ide o 10,10 %, v pl. 9,19 %. V inštr. pl. sú však značnejšie rozdiely v jednotlivých typoch textov. Vysokú frekvenciu má inštr. pl. v umeleckej próze a v literatúre pre mládež (11, 15–12,59 %), inde je frekvencia značne nižšia (6,63–7,58 %). Pozri J. Jelínek – J. V. Bečka – M. Těšitelová, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce,* Praha 1961, 87. Možno predpokladať, že rovnaký alebo značne podobný je stav v slovenčine, kde nám podobné dáta ešte chýbajú.

možno so zreteľom na frekvenciu inštr. pl. pokladať za pomerne vysoký, a tak aj preukazný.

S tvarmi na *-iami* v inštr. pl. substantív vzoru *srdce* sa nestretávame pri všetkých slovách, ktoré patria do tohto vzoru, ale len pri niektorých. Ide o podstatné mená, ktoré v systéme súčasnej spisovnej slovenčiny predstavujú neodvodené slová, pričom ich kmeňová slabika je krátka: *more, pole, srdce, vajce, vrece, prsia.* Týmto určením slov s príponou *-iami* (pochopiteľne, popri prípone *-ami,* ktorá je kodifikovaná pre tento pád) sa zároveň vymedzujú aj prípady, v ktorých sa prípona *-iami* nevyskytuje. Neobjavuje sa pri slovách, v ktorých sa uplatňuje rytmický zákon, napr. *líce — líca, lícam, lícach, lícami; pľúca, pľúcam, pľúcach, pľúcami.* Ďalej nie je táto prípona ani v slove so spoluhláskou *j* na konci kmeňa, t. j. v slove *oje* s tvarmi nom. pl. *oja,* dat. pl. *ojam,* lok. pl. *ojach.* Tvary na *-iami* sme nezistili ani v tých prípadoch, kde ide o slová odvodené zdrobňujúcou príponou *-ce.* Pri týchto slovách býva veľmi často posledná kmeňová slabika dlhá (jednoduchá dĺžka alebo dvojhláska), a tak sa v nich s ohľadom na platnosť rytmického zákona používajú v pluráli krátke prípony, napr. *čielce* — nom. pl. *čielca,* dat. pl. *čielcam,* lok. pl. *čielcach* (a teda aj inštr. pl. *čielcami,* nie „čielciami"), podobne *dielce — dielca, dielcam, dielcach, dielcami,* tak aj pri slovách *drievce, okience, pierce, stebielce, skielce, stehience, vedierce.* Krátka prípona *-ami* sa potom dodržiava podľa platnej kodifikácie aj pri slovách so zdrobňujúcou príponou *-ce,* kde v poslednej slabike kmeňa je krátkosť. S príponou *-iami* sa nestretávame ani pri slovách odvodených príponou *-ište.* Možno, že ide o rozšírenie stavu pri slovách s príponou *-ce* aj na slová s príponou *-ište.*

Nie je však vylúčené, že na vysvetlenie neprítomnosti prípony *-iami* pri slovách odvodených zdrobňujúcou príponou *-ce* a príponou *-ište* prichádza do úvahy iný moment (alebo sa uplatňuje ako závažný popri predošlom). Ako je známe, zdrobňujúca prípona *-ce* je synonymná so zdrobňujúcou príponou *-ko,* ktorou sú utvorené zdrobnené podstatné mená stredného rodu vzoru *mesto.*[3] Podobne sú synonymné prípony *-isko* (pri substantívach vzoru *mesto*) a *-ište* (pri substantívach vzoru *srdce).*[4] Medzi pádovými príponami substantív na *-ko* a *-isko* ako substantív stredného rodu vzoru *mesto* a substantív na *-ce* a *-ište* ako substantív stredného rodu vzoru *srdce* je blízky vzťah. Z hľadiska kvantity sú totiž prípony v množnom čísle vždy identické, t. j. prípony toho istého pádu sú vždy obe dlhé alebo obe krátke. Jediný rozdiel je tu v povahe dĺžky, t. j. pri slovách na *-ko* a *-isko* sú v príponách jednoduché dĺžky, kým pri slovách na *-ce*

---

[3] Pozri J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 145.

[4] K tomu pozri napr. príspevky J. Horeckého: *Tvorenie slov,* SR 16, 1950/51, 46; *Ložisko — ložište,* tamže, 248; *Sústava substantívnych slovotvorných prípon,* Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk, Bratislava 1956, 46; *Slovotvorná sústava slovenčiny,* 129. Iba ojedinele sa príponami *-isko* a *-ište* diferencujú významovo odlišné slová.

a *-ište* sú dvojhlásky. V gen. pl. je v oboch prípadoch nulová pádová prípona so zdĺžením kmeňovej samohlásky alebo s vkladnou dvojhláskou (pravda, po predchádzajúcej dĺžke je tu krátka vkladná samohláska, a to zasa v oboch prípadoch). Napr. nom. pl. *krídelká — krídelcia,* gen. pl. *krídeliek — krídeliec (pierok — pierec),* dat. pl. *krídelkám — krídelciam,* lok. pl. *krídelkách — krídelciach,* inštr. pl. *krídelkami — krídelcami;* podobne *letiská — letištia, letísk — letíšť, letiskám — letištiam, letiskách — letištiach, letiskami — letišťami.* Zdá sa, že takto by sa dala vysvetliť aj rôzna miera výskytu prípony *-iami* v inštr. pl. slov, ktoré sme vyššie uviedli *(more, pole, vajce* atď.). Prípona *-iami* sa najčastejšie vyskytuje pri slovách *more* a *pole,* kým pri ostatných uvedených slovách je zriedkavejšia. Možno sa domnievať, že pri slovách *srdce, vrece, vajce* môže ako retardujúci činiteľ pôsobiť formálna blízkosť k uvedeným substantívam so zdrobňujúcou príponou *-ce* (tiež sa končia na *-ce,* čo však nie je prípona). Pri slove *prsia* (v jednom jeho význame) by sme mohli upozorniť v súvislosti s menším výskytom tvaru *prsiami* na jeho systémovú viazanosť v slovnej zásobe jazyka so synonymným výrazom *ňadrá (ňadrá — prsia, ňadier — prs, ňadrám — prsiam, ňadrách — prsiach, ňadrami — prsami).* Tu však synonymitu by sme nechceli nijako preceňovať (možno sa domnievať, že pri menšom výskyte tvaru *prsiami* ide skôr o medzeru v našom dokladovom materiáli). Takúto systémovú viazanosť nenachádzame pri substantívach *more* a *pole,* ktoré takto predstavujú „izolované" výrazy. Azda aj preto sa v týchto prípadoch najľahšie mohla uplatniť pádová prípona *-iami* popri prípone *-ami.*

Skutočnosť, že s tvarmi na *-iami* sa stretávame len pri niektorých substantívach (aj to v nerovnakej miere), nie je nejakým osobitným prípadom. V jazyku sa s podobným javom stretávame pomerne často. Nové tvary sa neobjavujú náhle pri všetkých slovách príslušného vzoru, ale len postupne prenikajú pri jednotlivých slovách. Sprvu existujú paralelne popri starších tvaroch; ak sú priaznivé podmienky v štruktúre jazyka, dochádza nakoniec k víťazstvu nových tvarov nad starými a nastáva ich vzájomná výmena. Môžeme si uviesť viacero konkrétnych príkladov, ktoré potvrdzujú toto konštatovanie.

V dat. a lok. pl. substantív vzoru *dlaň* sa pádové prípony *-iam, -iach* skracujú na *-am, -ach* po predchádzajúcej dĺžke, napr. *továrеň — továrňam, továrňach; pieseň — piesňam, piesňach.* Najnovšie tu môžeme pozorovať prenikanie dĺžky aj v týchto prípadoch, čiže uplatňujú sa tu pádové prípony *-iam, -iach* bez ohľadu na predchádzajúcu dĺžku, čím dochádza k novému prípadu porušovania rytmického zákona. Prvý na to upozornil Š. Peciar.[5] Autor hovorí, že by bolo potrebné stanoviť, po ktorých spolu-

---

[5] Š. Peciar, *Slovenská kvantita a rytmický zákon,* SR 12, 1946, 220—221.

hláskach preniká *ia* a po ktorých sa zachováva krátke *a;* upozorňuje tu napr. na tvar *prácam,* kde sa dĺžka neobjavuje. To svedčí o tom, že prípony *-iam, -iach* v slovách s dĺžkou v poslednej slabike kmeňa sa neobjavujú pri substantívach vzoru *dlaň* naraz, teda pri všetkých takýchto slovách, ale len pri niektorých, pričom nie je ešte nateraz presne zistené, o ktoré slová tu ide.[6] — Ďalší príklad. Pri maskulínach vzoru *hrdina* s odvodzovacou príponou *-ca* (napr. *záujemca, strážca, výherca, obhajca* atď.) preniká v nom. pl. pádová prípona *-i.* Táto prípona sa tu tiež neuplatňuje „náhle" pri všetkých slovách, ale postupne si razí cestu pri jednotlivých substantívach. *Pravidlá* z r. 1940 (str. 81) príponu *-i* v nom. pl. takto odvodených slov nepripúšťali. Dnešná kodifikácia spisovnej normy od *Pravidiel* z r. 1953 (str. 64) pripúšťa tvar nom. pl. s pádovou príponou *-i* pri slovách *záujemca* a *výherca,* kým rovnaké tvary na *-i* pri iných slovách na *-ca* pokladá výslovne za nesprávne.[7] V osobitnej štúdii sme ukázali, že tvorenie tvarov s *-i* je živé aj pri početných ďalších slovách na *-ca.*[8] Používanie prípony *-i* v nom. pl. muž. živ. podst. mien vzoru *hrdina* sa teda postupne rozširuje. — Ešte príklad zo slovies, a to z oblasti tvorenia tvarov trpného príčastia. V novšom čase začína sa pri tvorení tohto slovesného tvaru veľmi silne uplatňovať prípona *-tý* popri prípone *-ný,* ktorá sa v starších jazykových príručkách uvádzala v mnohých prípadoch ako jediná. Aj prípona *-tý* preniká postupne pri jednotlivých slovách, resp. jednotlivých skupinách slov, neuplatňuje sa naraz pri všetkých slovách.[9]

Z týchto troch príkladov, ktoré sme tu vybrali, sa ukazuje, že v jazyku je bežné postupné prenikanie nových tvarov pri jednotlivých slovách, takže aj v prípade zisteného uplatňovania sa pádovej prípony *-iami* v inštr. pl. niektorých jednotlivých substantív vzoru *srdce* (v nerovnakej miere) ide o normálny proces zmien v morfologickom systéme jazyka v jednom konkrétnom prípade.

Tvary *poliami, moriami* atď. vznikli tvarovou (tvaroslovnou, morfologickou) analógiou, ktorá hrá závažnú rolu v jazykovom vývine ako hybná sila morfológie.[10] Analogicky podľa tvarov *polia, poliam, poliach,* v ktorých sú dvojhlásky, tvorí sa aj tvar *poliami* s dvojhláskou v prípone.

---

[6] K tomu porov. moju prácu *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* Bratislava 1955, 114, kde uvádzam, že pádové prípony *-iam, -iach* prenikajú najskôr pri slovesách zakončených na spoluhlásku *ň.* Pozri aj moju štúdiu *K jednému novému prípadu porušovanie rytmického zákona,* SR 28, 1963, 229.

[7] Pozri aj *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 87.

[8] L. Dvonč, *Skloňovanie mien činiteľského významu na -ca;* publikované v súbore štúdií s názvom *Zo štúdia slovenského tvaroslovia,* Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, Praha 1958, 79—81.

[9] Pozri moje štúdie *Trpné príčastie slovies vzoru volať a rozumieť,* SR 26, 1961, 6—17; *Trpné príčastie slovies vzoru trieť,* SR 27, 1962, 129—144; *Trpné príčastie slovies vzorov biť, vidieť, česať a držať,* tamže, 205—212. Pozri aj *Morfológiu slovenského jazyka,* 497—501.

[10] Pozri napr. J. Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike,* Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 101—102.

Spolupôsobí tu aj rytmický zákon, v dôsledku ktorého striedajú sa dvojhláskové prípony s krátkymi príponami. Napr. *vrecia — pľúca, vreciam — pľúcam, vreciach — pľúcach;* podľa toho sa tvar *pľúcami* hodnotí z hľadiska takto postavených dvojíc ako skrátený, a tak sa k nemu dotvára tvar *vreciami.* Vysvetľujeme teda tieto prípady rovnako, ako vysvetľuje E. Pauliny vznik diftongu *iu* v spisovnej slovenčine.[11] Je možné, že tu pôsobí aj analógia k vzoru *vysvedčenie.* Pravdepodobné je to najmä pri slovách *pole* a *more,* ktoré majú v gen. pl. pádovú príponu, aká je pri substantívach vzoru *vysvedčenie.* Po uplatnení podoby na *-iami* v inštr. pl. sú pádové prípony pri slovách *pole* a *more* zhodné s príponami substantív vzoru *vysvedčenie* v pluráli: *vysvedčenia — polia, vysvedčení — polí, vysvedčeniam — poliam, vysvedčeniach — poliach, vysvedčeniami — poliami.*

Súčasné zmeny, ktoré pozorujeme v tvarosloví podstatných mien, prinášajú na jednej strane zbližovanie niektorých vzorov, na druhej strane zas naopak odďaľovanie niektorých vzorov. S takýmto procesom stretávame sa napr. v rámci mužských životných podst. mien pri skloňovaní substantív vzoru *chlap* a vzoru *hrdina.* Tu sa skloňovanie substantív vzoru *hrdina* približuje ku skloňovaniu substantív vzoru *chlap,* takže napr. Š. Peciar hovorí dokonca len o jednom vzore.[12] Substantíva vzoru *srdce* prikláňajú sa v jednotnom čísle ku skloňovaniu substantív vzoru *mesto,* v množnom čísle sa však začínajú prikláňať ku skloňovaniu substantív vzoru *vysvedčenie.* V dnešnom štádiu vývinu ide, pravda, o príklon len v niektorých jednotlivých, vyššie vymedzených prípadoch.

Tvaru *poliami* dotkol sa svojho času E. Jóna.[13] Hovorí, že do tzv. hovorového štýlu dostávajú sa prvky nárečí vo výslovnosti (napr. *l* za *ľ, f* za *v* atď.), v tvaroch napr. koncovky *-ámi, -iami* za *-ami* v prípadoch „so ženámi", „s mestámi", „uliciami", „poliami" atď. Nazdávam sa, že tu ide o značne rozdielne prípady, ktoré nemožno globálne hodnotiť ako nárečové prvky v hovorovom štýle spisovného jazyka. Zjavný je rozdiel medzi tvarmi typu „ženámi" a *poliami.* Tvar „ženámi" sa celkom zreteľne pociťuje ako nárečový, ak sa použije v spisovnom jazyku bez ohľadu na funkčný štýl. Tvary *poliami, moriami* sotva sa pociťujú ako výrazne nárečové prvky. Kým tvary typu „ženámi" sa objavujú alebo môžu objavovať nanajvýš v hovorovom štýle spisovného jazyka, tvary typu *poliami* sa vyskytujú vo všetkých oblastiach používania spisovného jazyka v hovorených aj písaných (tlačených) jazykových prejavoch. Za nárečový prvok možno pri substantívach vzoru *srdce* pokladať napr. používanie podoby

---

[11] Pozri E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1961, 70 alebo *Fonologický vývin slovenčiny,* Bratislava 1963, 293 (rytmický zákon spomína iba v tejto práci).

[12] Š. Peciar, *O skloňovaní životných podstatných mien muž. rodu,* Slovo a tvar 4, 1950, 17–19.

[13] E. Jóna, *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia,* SR 20, 1955, 229.

„vajco" namiesto *vajce,* nie však používanie tvarov s príponou *-iami* v inštr. pl. Podľa nás tieto tvary väčšinou vznikajú morfologickou analógiou priamo v spisovnom jazyku bez vplyvu nárečí.

Dosiaľ sme si všímali stav v súčasnom spisovnom jazyku. Treba upozorniť, že tvary typu *poliami* nie sú v spisovnej slovenčine niečím úplne novým. Už v minulosti boli takéto tvary v spisovnej slovenčine kodifikované, ale neskôr boli odstránené. Tak Ľ. Štúr spomína tvar *poliami* vo svojej recenzii Hattalovej latinsky písanej gramatiky. Píše: Vo vzore *pole* chybené zase tým, že keď v množnom počte *l* sa udáva za mäkké, ako je aj vskutku, za ním zdĺžená samohláska stojí, kde by vpravde dvojhláska stáť mala vedľa všeobecne bežného zákona v slovenčine, teda by malo byť: *polia, poliam, poliach,* a nie *polmi,* ale *polami* alebo *poliami.*[14] V *Krátkej mluvnici slovenskej* (Bratislava 1952) kodifikuje už M. Hattala (zrejme po pripomienke Ľ. Štúra) tvar *poliami.*[15] V ďalšej gramatickej práci, v *Mluvnici jazyka slovenského* (Pešť 1864) má však tvary *poli, poľmi, poľami.*[16] Tvar *poliami* sa pritom v tomto čase skutočne aj používa.[17]

Keď spomíname stav v staršom jazyku, treba dodať, že M. Hattala mal ešte napr. v nom.-akuz. pl. dvojtvar *poľa/polia,*[18] kým v dnešnom jazyku je tu už len tvar s dvojhláskou. Podobne z vývinu nášho spisovného jazyka môžeme uviesť ako veľmi preukazný prípad zmeny v kodifikácii tvaru inštr. pl. subst. *pani.* Ľ. Štúr mal tvary *paňamí, paňami,* M. Hattala zaviedol tvar *paniami,* S. Czambel má zase tvar *paňami,* ale v dnešnej spisovnej slovenčine definitívne sa ustálil tvar s dvojhláskou, teda tvar *paniami.*[19] Ukazuje sa, že tvary s dvojhláskami sa prejavujú ako veľmi životaschopné.

V osobitnej štúdii sme ukázali, že dvojhlásky patria v spisovnej slovenčine medzi produktívne jazykové jednotky. Vo vývine spisovnej slovenčiny jednak rastie počet dvojhlások (pôvodne boli iba *ia, ie, uo,* dnes je aj *iu* a čoraz častejšie sa objavuje nová dvojhláska *io*), jednak pribúda počet postavení, v ktorých sa dvojhlásky vyskytujú.[20] Táto situácia vo fonologickej štruktúre spisovnej slovenčiny vytvára priaznivú siuáciu pre uplatňovanie sa tvarov s dvojhláskami, medzi ktoré patria aj sledované tvary typu *poliami.*

---

[14] Ľ. Štúr, *Slovenčina naša.* Dielo v piatich zväzkoch, zv. V, 2. vyd., Bratislava 1957, 276.

[15] Pozri J. Žigo, *Dejiny dvojhlások v spisovnej slovenčine,* SR 10, 1942/43, 148.

[16] Pozri K. Habovštiaková, *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra,* SR 21, 1956, 252.

[17] Pozri doklad *poliami zlatoklasými* v práci M. Ivanovej-Šalingovej *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy. Štýl prózy Jána Kalinčiaka,* Bratislava 1964, 53.

[18] Pozri K. Habovštiaková, tamže.

[19] Pozri v mojej štúdii *K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine,* Jazykovedný časopis 15, 1964, 40.

[20] L. Dvonč, *K vývinu dvojhlások v spisovnej slovenčine,* 36.

3. Všetky tieto a iné podobné prípady ukazujú, že v oblasti skloňovania podst. mien v spisovnej slovenčine je živé pulzovanie, živý pohyb.[21] Dnešný stav v inštr. pl. substantív str. rodu vzoru *srdce* je výsledkom rozličných tendencií a síl, niekedy aj protichodných a krížiacich sa. Treba tiež zdôrazniť, že v prípade tvarov typu *poliami* nejde o vznik úplne novej prípony, ale o uplatnenie sa prípony, ktorá inak už v systéme pádových prípon podst. mien str. rodu existuje. Tým sa zároveň zväčšuje počet postavení, v ktorých sa v rámci jednotlivých morfém vyskytujú v spisovnej slovenčine dvojhlásky. Ukazuje sa tiež, že tvary typu *poliami* sa uplatňujú v systéme spisovnej slovenčiny v celom jeho vývine od uzákonenia spisovnej slovenčiny Ľ. Štúrom podnes. Predkladáme návrh, aby sa v budúcnosti kodifikovali tvary typu *poliami* (v uvedenom vymedzení) popri doterajších tvaroch s príponou *-ami*.

Ján Mihál

PRIPOMIENKY K VÝKLADU SLOV V SLOVNÍKU SLOVENSKÉHO JAZYKA

Slovník slovenského jazyka (SSJ), z ktorého vyšlo dosiaľ päť zväzkov (Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959–1960, 1963–1965; pripravovaný šiesty zväzok bude obsahovať dodatky a doplnky), „chce predovšetkým prístupným spôsobom vysvetliť, v akých významoch a významových odtieňkoch sa jednotlivé slová v spisovnej slovenčine používajú, a ukázať, v akých typických spojeniach sa vyskytujú; ďalej chce zachytiť celonárodnú slovenskú frazeológiu i dnešnú odbornú terminológiu, okrem úzko špeciálnych termínov" (Informácie pre používateľov slovníka, str. V). Ide o výkladový slovník spisovnej slovenčiny stredného typu. V tomto príspevku podávame pripomienky k spracovaniu výkladu niektorých slov v SSJ. Jednotlivé heslá preberáme v abecednom poriadku, ako sú v slovníku, pričom slová z jedného zväzku zhŕňame vždy do osobitného odseku (v zátvorke na začiatku každého odseku je označenie zväzku, do ktorého patria rozoberané výrazy).

Mnohé heslá by sa žiadalo presnejšie vymedziť.

(I) *Borňov* je vojenská torba, lenže malo sa dodať, že z teľacej kože podľa maď. *borjú* (teľa). – *Čabianska klobása* nie je druh lepšej klobásy, lebo i *domáca klobása* je druh lepšej klobásy, no predsa nie je čabianskou klobásou. –

[21] O pohybe v rámci celého tvaroslovného systému spisovnej slovenčiny pozri v cit. štúdii J. Ružičku *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, 102.

Podobne *čučoriedkár, hríbár, hubár* nie je len ten, čo čučoriedky, hríby, huby zbiera, ale aj ten, kto ich rád je a predáva.

(IV) *Sobor* je vraj pravoslávny chrám, hoci je to pravoslávna katedrála, pravoslávny biskupský chrám.

Početné heslá sú nesprávne vymedzené. Na dôkaz tohto tvrdenia tiež uvediem niekoľko príkladov.

(I) Heslo *fajfa* sa vysvetľuje takto: „veľká cievka na motovidle", hoci by bolo stačilo celkom jednoducho „veľká cievka". lebo slovo *fajfa* poznajú po našich dedinách, kde sa zapodievajú domácim tkáčstvom. — Ani slovo *klonka* nie je vhodne sémantizované: „krytá prútená klietka pre kvočku, keď sedí na vajciach a vodí kurence". Je to znovu podobná prútená klietka bez dna s vrchným okrúhlym otvorom pre kvočku s drobnými kurencami. — Nesprávne sa vysvetľuje i slovo *krpka;* je to vraj „hlinená krčahu podobná nádoba na tekutinu". Toto môže byť kadečo. *Krpka* je hampule podobná bruchatá hlinená nádoba s tenkým krkom, v ktorej za kosby alebo v žatve nosievajú na lúky a do poľa vodu, prípadne pálenku.

(II) *Megera* nie je všade „hašterivá, neznášanlivá žena", lež častejšie a všeobecnejšie je to tučná, vypasená žena alebo i dievka s mľandravým telom. — Heslo *mego* SSJ neuvádza. Mego je tučný, vypasený chlap alebo chlapec, jeho ruským ekvivalentom je *tolstiak,* českým ekvivalentom je *tlouštík.* Ba na Záhorí v Brodskom žije i tvar *megoň* a na okolí B. Bystrice zasa *mechňa* v tom istom pejoratívnom význame ako *mego, megera.* — *Mliečnik* nie je hocijaká „nádoba na mlieko", ale je to hlinená, prípadne dnes už i sklená rovná valcovitá nádoba na mlieko. — Nedostatočne sa vysvetľuje i heslo *močka:* „zvyšok tabaku a slín vo fajke po fajčení", čo je len istý druh močky, lež iný druh močky je žutý tabak. — Vraj *mumák* je „hlinená nádoba na ukladanie, sporenie peňazí", pravda, len tak zhruba, lež kto mumák nikdy nevidel, nenadobudne správnu predstavu, lebo bývalý mumák je guľatá hlinená nádobka s rovným dnom a na vrchu so zárezom z 3 mm sšíre a z 3 cm zdĺže, kadiaľ sa vpúšťajú zväčša len mince. Starodávne mumáky už dávno nahradili kovovými pokladničkami na kľúčik; požičiava ich banka. Ba nedávno som videl mumák-prasiatko z keramiky vo výklade v Bratislave. — *Nákolesník* je vraj „klin na pripevnenie kolesa na os", hoci je to len lônik, t. j. klin, čo sa stokne do osi na jej konci, aby sa koleso neskotúľalo. — *Onajska* bola kedysi druh pečiva, lež nie žemľa, boli to vlastne dva rožky z obyčajného chlebového cesta, spečené vypuklým chrbtom dovedna. — Ani *ožeh* nie je to, čo sa píše o ňom v SSJ, ale je to palica, vlastne porisko omela, prípadne ohrebla. — *Ohreblo* nie je druh lopaty na prehŕňanie popola v peci, lež drevená sprava, podobná motyke na dlhom porisku (ožehu) na vyhrabávanie žeravého uhlia z pekárskej pece.

(III) Medzi *poddymníkom* a *podplamenníkom* podľa SSJ nie je rozdiel, ale v skutočnosti áno. Poddymník je pečivo z chlebového cesta narýchlo upečeného v peci hneď za zánetom ešte prv ako posádžu ostatný chlieb. Upečený poddymník pomastili zvyčajne čerstvým maslom. Teda nie je to ani posúch, ani osúch, ani postruhník. Podplamenník je podobný, len s väčšou dávkou zemiakov a na tenšie rozvaľkaný ako poddymník. I podplamenník pomastili čerstvým kravským maslom. Posúch, osúch alebo postruhník, prípadne postruheň pekávajú z cesta naškrabaného strúžkom po koryte pri pečení, k čomu primiesia

hodnú dávku varených zemiakov. Slovo *postruhník* alebo *postruheň* je krásne motivované, jeho pomenovanie prezrádza zhruba i jeho pôvod. Postruhníky nevyvalkávajú tak na tenko ako poddymník alebo podplamenník. Podplamenník volajú v našej dedine i *podlesníkom*. Slovo *podlesník* SSJ neuvádza. Pravda, dnes je to všetko už minulosťou, lebo v našich dedinských domácnostiach už nepekávajú, kupujú hotové pečivo i chlieb. — *Pokálať* nie je porúbať, ale iba poštiepať. — *Pokusník* je i ten, kto robí pokusy, ale v ľudovom jazyku toto slovo značí celkom iné: pokušiteľ, fundátor, výmyselník; známa je povrávka *ty pokusník jeden,* čiže ty fundátor jeden! (Moštenica). V SSJ sa mal uviesť pod 1. prvý význam, pod 2. druhý význam. — *Pokyckať* po 1. značí to, čo sa píše v SSJ, ale po 2. malo byť: poráňať ovocie zo stromu najmä paratom, tyčkou. — *Poparíť sa* nie je oparíť sa, lež iba krátky čas, chvíľku sa parif, napríklad harmančekovým odvarom sa poparif. — *Pôlt* nie je pás slaniny, určený na údenie, ale celý bok slaniny, ktorý dávajú zaúdiť. — Slovo *pradeno* vysvetľuje SSJ ako „voľne zvinutý zväzok priadze", čo čitateľ ťažko porozumie, lebo *pradeno* je istý počet pásem napradených nití, namotaných na motovidlo (päť-osem pásem, jedno pásmo je 60 nití). Ale zasa chýba v SSJ v hesle *pásmo* pod 4. počet nití v pásme. — V hesle *rozpustený* malo byť samopašný, nie „roztopašný".

(IV) *Salaš* nie je to, čo sa hovorí v patričnom hesle SSJ, ale je to koliba, v ktorej býva bača so svojimi pomocníkmi, valachmi, kde sa robia výrobky z ovčieho mlieka: syr, parenice, oštiepky, žinčica (sladká, kyslá) a kde sa údia oštiepky. Neďaleko salaša sú košiare, kde nocúvajú ovce. — Ani *salašník* nie je ten, ako ho vymedzuje SSJ, lež je to správca, dozorca salaša, nič viac. To, čo sa hovorí v hesle *salašník* pod 2., neobstojí. — *Samár* nie je časť postroja somára alebo mulice, lebo je to nákladné sedlo na somárovi alebo na mulici. — *Sára* je časť čižiem, kapcov, gamaší, ktorá chráni holeň, a nie tak, ako sa píše v SSJ. — *Skľagať* nie je „pomocou teľacieho žalúdka spôsobiť skýšenie ovčieho mlieka", ale zraziť bielkovinu v ovčom mlieku, čím vznikne syrenie a srvátka, zo syrenia sú hrudy syra, zo syra parenice a oštiepky, srvátka sa prevarí a je z nej sladká žinčica, ktorá sa nechá skysliť. — *Skriňa* je vraj vysoký kus nábytku s dverami na ukladanie rozličných vecí, hoci je to len závristý kus nábytku na šatstvo a bielizeň a pod. — *Slzaj* nie je ani priečka ani lata, lež nosník dreveného mosta; podľa šírky mosta bývajú dve—štyri slzaje a na ne sa kladú popriečky palangy husto vedľa seba. — *Slznúť* je 1. vlhnúť, 2. vymokať, napr. hrnček slzne, vymoká. — *Snehovky* nie sú druh prezuviek, ale druh galoší! — *SOS* sa malo vysvetliť tak, že skratka značí „spaste duše naše", angl. *save our souls!* — *Sovok* je vraj perina bez obliečky, hoci je to obal zo špeciálneho hustého plátna, tzv. angínu, v ktorom je perie periny alebo podušky; bežný je i tvar *osovok*. Plátno, z ktorého šijú sovky alebo osovky, je *sovkovina* alebo *osovkovina*, no ľud ho menuje zvyčajne len *angínom*. (Pozri: Jazykovedné štúdie IX, 1966, 176.) — *Srieň* je osuheľ na tráve alebo na snehu, ale srieň na stromoch je osuheľ alebo inovať; v množnom čísle *sriene* značia zmrzajúcu vodu; vravieva sa: „Sriene plávajú po vode", keď začína rieka mrznúť. — *Superpelícia* je biele krátke obradné rúcho kat. kňazov, teda nie to, čo píše SSJ. — *Šalabachter* je 1. roztrhaná kniha, 2. papuliak, pyskáč, táraj. — *Šalanda* je veľká miestnosť pre robotníkov; napr. v podbrezovských železiarňach bývali tamojší robotníci hromadne v šalandách. — *Šarina* je tráva na mokrých lúkach; rožný statok ju nežerie, len kone (Bolboschoenus Palla). — *Šarkanica* značí: 1. to, čo udáva SSJ, 2. obrazne pálenka, prenes. bosá. — *Štiarc* nie je fučka, miestami škorce menujú štiarcom. — *Štipák* nie je to, čo sa hovorí v patričnom hesle, lebo je to

drevený kôl so železným končitým hrotom na podvažovanie bremien, najmä brvien. — Bežnejšie ako *štrozak* je *strožiak* alebo *strožliak* čiže slamník. — *Tabličkovaný papier* nie je kockovaný, ale štvorčekovaný papier. — V hesle *ťahať* pod 2. vo frazeológii *za kratší koniec ťahať* značí vraj vyhýbať sa práci, čo neobstojí, lebo „vyhýbať sa práci" je obrazne — chytať za ľahší koniec, kým *ťahať za kratší koniec* značí utrpieť škodu, mať nevýhodu. — *Taploš* nie je hlupák, ale skôr ťarbák, hebedo. — *Tamariška* je u nás iba ker alebo menší strom, ale v Egypte sú to dosť vysoké stromy. — *Tanistra* je bežne plátenná kapsa, nosia ju na chrbte, má dva „hankle", tračky, traky: — *Ťapka* 3 nie je strapec, ale kycka na konci biča. — *Ťažoba* nie je nepríjemný pocit, zavinený najčastejšie pokazeným žalúdkom. — Slovo *teplica* môže mať dva významy: 1. termálny prameň a 2. obyčajný prameň v lete s veľmi studenou vodou, kým zasa v zime s pomerne teplou vodou, čo jasne vysvitá z uvedenej exemplifikácie od Tajovského. — Heslo *tlačenka* nie je správne sémantizované, lebo v tlačenke je len podhrdlina, osrdie (srdce, pľúca, pečeň, jazyk), a nie hocijaké bravčové mäso. — V hesle *transformácia* sa malo vysvetliť spojenie *transformačná gramatika.* — *Trap* nie je ani cval ani galop, len sepok alebo sopok, prípadne čes. *klus.* — *Trepáč* nie je ani liatovec, ani spiežovec, ale plecháč, ktoré slovo SSJ neuvádza. — V hesle *trkotať* si poplietol autor heslá *trkotať* a *drkotať,* čo sú dva diametrálne rozličné deje: drkoceme zubami, keď nám je zima, trkoceme, keď mlátime prázdnu slamu jazykom. — *Trojkolka* je detský tricykel: má tri kolieska (nie „o troch kolieskach"; ešte tak *s tromi kolieskami*). — *Trojsťažník* je vetrilo s troma sťažňami. — *Trojuholníkové pravítko* je jednoducho trojuholník alebo trojuholníkový lineár. — Sneh pod nohami ani netruští, ani nevŕzga, lež vrždí. — V hesle *udrieť sa* je nesprávne „k smrti sa udrel"; ale keď už nasilu chceme použiť toto sloveso, tak aspoň *na smrť sa udrel,* ale oveľa lepšie by bolo *na smrť sa ukonal.* — Nie *uhnať si chorobu,* ale nadobariť si chorobu. — Nie *uhodili mrazy,* ale udreli mrazy, šibli mrazy. — *Ukazovadlo* nie je nástroj, lež iba pomôcka, ktorou sa ukazuje. — Nie *ukosiť,* ale odkosiť, no *ukosiť sa* jestvuje: *ukosiť sa do úmoru.* — *Umieráčik* je vraj menší zvon na veži, hádam najmenší zvon na veži, cengačka. — *Uhľokresba* — vraj spôsob kresby, pri ktorej sa používa uhoľ — čiže jednoducho: kreslenie uhľom, kresba uhľom. — *Územok* nie je peň, ale iba prvý klát spíleného stromu z hrubšieho konca.

(V)*Verestovať* je nárečové slovo a značí len opatrovať deti; celé heslo je chybné. — Zbytočne zdĺhavo sa vysvetľuje heslo *vodka,* veď je to len pálenka. — *Vržďať* nie je vŕzgať ani vydávať vŕzgavé zvuky, ale vržďavé zvuky; dvere *nevržďia,* ale *vŕzgajú; vržďavý* nie je *vŕzgavý.* — V hesle *vstrčinos* sa nesprávne vysvetľuje, že je to vraj človek, ktorý sa do všetkého stará; v krátkosti: *staráme sa o niekoho, o niečo,* ale *starieme sa do všetkého, do niekoho.* — V hesle *vulkanizácia* nemá byť „zušľachťovať", ale *zošľachťovať.* — V hesle *výhlbník* malo byť: na vyklepávanie, nie na „vytepávanie". — Stačilo *vylepiť niekomu zaucho, po pysku,* ostatné už bolo zbytočné. — V hesle *výrad* pod 2. malo byť: vyúčtovanie baču a salašníka na konci ovčiarskeho roku. — V hesle *vyrútiť sa* malo byť *keď vzbĺkla v nich zlosť* namiesto „vzplanula". — V hesle *vyšobaliť sa* má byť *vyslobodiť sa* namiesto „vyprostiť sa". — Známe pojmy sa nemali vysvetľovať menej známymi pojmami: *zboj, zbojstvo, zbojník* sa vysvetľuje slovami *lúpež, lúpežníctvo, lúpežník.* — *Zdochliak* je vraj nadávka človeku slabej telesnej konštrukcie, čo nie je pravda, lebo slabý človek ešte nemusí byť zdochliakom, odroňom, lapajom, naničhodníkom a pod. — V hesle *zlieniť sa* je zbytočné vysvetľovanie slovesom *zošúpať.* — V hesle *zločin* sa mala dať prednosť

tvaru *tresce* namiesto *trestá*. — V hesle *zlodejka* 2 malo byť *do končita* namiesto *do špičky*. — V hesle *zobky* sa vysvetľuje spojenie *na zobky* — jesť hrach na zobky — ako „na spôsob zobania, zobúc", čo nie je pravda, lebo hrach alebo fazuľa sa varievajú „na zobky" tak, že ich nezatrepú ani nezapražia a vodu, v ktorej sa tieto strukoviny varili, jednoducho zlejú. — Malo sa dodať heslo *zobecnieť* 2 s významom „stať sa obecným majetkom, majetkom obce". — *Zvara* nie je „jednoduchá kyslá polievka z prevareného mlieka"; koľko vody, toľko kyslého mlieka dáme zvariť a posolíme a keď sa začne tvoriť tvaroh, vyberieme ho, do srvátky dáme kôpru a necháme ju zovrieť, potom ju zatrepeme sladkým mliekom a vajcom s trochou múky a znova dáme zovrieť a vychladnúť; napokon vložíme do polievky syrenie. — *Zvaradlo* je miesto, kde sa peráva bielizeň a belasina, čiže práčovňa alebo práčňa veľmi jednoduchá: zamúraný kotol, pod ním čeľusť a nad ním strecha, ba býva i riadna cieňa so zamúraným kotlom na prostriedku. — *Zvariak* nemusí byť akurát žulový kameň, ale i poriadna žabica môže byť zvariakom. — *Ždať* je ruské slovo a značí „čakať", nie túžiť, čo vyplýva i z uvedenej exemplifikácie.

Ďalšie pripomienky k spracovaniu slov v I.—V. zväzku Slovníka slovenského jazyka podáme v nasledujúcom čísle tohto časopisu.

ZPRÁVY A POSUDKY

II. ZASADANIE MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE VÝSKUM GRAMATICKEJ STAVBY SLOVANSKÝCH JAZYKOV

Ústav slovenského jazyka SAV usporiadal v dňoch 24.–26. októbra 1966 II. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. Zasadanie sa uskutočnilo v Smoleniciach a pracovne nadväzovalo na syntaktické sympózium konané v Brne 20.–23. októbra. Na smolenickom zasadaní sa rokovalo jednak o predikačných kategóriách slovanských slovies, jednak o relatívnych vetách v slovanských jazykoch.

Na zasadaní sa okrem členov komisie zúčastnili vybraní jazykovedci zo všetkých čs. vysokých škôl a akademických ústavov. Ustálilo sa aj zloženie medzinárodnej komisie: Bohuslav Havránek (predseda), Jaroslav Bauer (tajomník) a členovia – T. P. Lomtev, A. S. Meľničuk, N. Ju. Švedová, A. Je. Michnevič zo SSSR; Z. Klemensiewicz, A. Mirowicz z Poľska; I. Lekov, L. Andrejčin, S. Ivančev z Bulharska; M. Stevanović, B. Koneski, M. Ivićová z Juhoslávie; R. Růžička z NDR; K. Hausenblas, A. Isačenko, J. Ružička z ČSSR.

Z problematiky predikačných kategórií slovesa odzneli referáty G. Horáka z Bratislavy, M. Dokulila z Prahy, M. Ivićovej z Nového Sadu a J. Lekova zo Sofie. Diskutovalo sa jednak o teoretických otázkach (ako o podstate gramatickej kategórie, o dôležitosti formy aj významu gramatickej kategórie), jednak o jednotlivých kategóriách v jednotlivých slovanských jazykoch (najmä o kategórii osoby, o kategórii spôsobu a o kategórii času, menej o kategórii slovesného rodu). Z problematiky relatívnych viet odznel referát J. Bauera z Brna a koreferát K. Polańského z Krakova. Diskusia sa sústredila viac na dnešný stav relatívnych viet v jednotlivých slovanských jazykoch ako na vývin týchto viet.

Podrobný záznam z priebehu rokovania v Smoleniciach sa uverejní inde, a preto sa obmedzíme na závery rokovania komisie počas brnenského sympózia i smolenickej porady.

Na perspektívne spracovanie sa odporúčajú tieto tematické okruhy:

I. Problematika vetných typov v slovanských jazykoch, a to z troch aspektov:

a) Z teoretickej problematiky najmä stanovenie a charakteristika vetných typov, skúmanie ich systému na rovine gramatickej formy aj významu a spracovanie jednotného spôsobu (i symbolicky) ako základne na ich porovnávanie, ďalej možnosť interpretácie pojmu vetný typ v rámci teórie generatívnej transformačnej gramatiky, odraz špecifičnosti slovanských jazykov v transformačnej gramatike, použitie transformačnej metódy pri konfrontačnom a historicko-porovnávacom štúdiu slovanských jazykov.

b) Z problematiky konfrontačného štúdia najmä vetné typy z hľadiska mo-

dálnosti, menovite želacie vety a zisťovacie opytovacie vety, ďalej vplyv expresivity na výstavbu základných typov vety, napokon vetné typy z hľadiska účasti alebo neúčasti agensa a jeho rozličné vyjadrovanie.

c) Z historického a historicko-porovnávacieho štúdia najmä vývin vetných typov z hľadiska modálnosti, ďalej vývin vetných typov v súvislosti s rozličnou účasťou alebo neúčasťou agensa a s jeho rozličným vyjadrovaním, napokon vývin relatívnych viet v slovanských jazykoch.

II. Kategórie slovanského slovesa a ich funkcie v stavbe vety.

Materiál z brnenského sympózia sa vydá ako sborník *Otázky slovanské syntaxe II* a referáty zo smolenického rokovania vyjdú v časopisoch Slavica slovaca a Jazykovedný časopis.

Budúce zasadanie komisie sa plánuje na rok 1967 do SSSR a ďalšie zasadanie v roku 1968 do NDR.

J. Ružička

III. ZASADANIE MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE SLOVANSKÚ ONOMASTIKU

V dňoch 14.–17. septembra 1966 sa uskutočnilo v Domove vedeckých pracovníkov ČSAV v Libliciach III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. Na rokovaní sa zúčastnili vedeckí pracovníci, pracujúci v oblasti slovanskej onomastiky z Poľska (M. Karaś, M. Malecová, S. Rospond, W. Taszycki, P. Zwoliński), Juhoslávie (M. Pavlović, P. Šimunović, B. Vidoeski), Bulharska (J. Zaimov), SSSR (K. K. Cilujko), NDR (E. Eichler, Rudolf Fischer, Reinhard Fischer, J. Schultheis, T. Witkowski), Maďarska (I. Sipos) a vyše 40 onomastikov z Československa (zo Slovenska V. Blanár, R. Krajčovič, Š. Krištof, B. Varsik, M. Majtánová, M. Majtán).

Aj keď pôvodný návrh programu obsahoval len tri základné okruhy problémov, ktoré sa mali prerokovať (slovanský onomastický atlas, spracúvanie hydronymie a slovanská onomastická terminológia), predložené materiály boli natoľko rôznorodé, mnohotematické, že rokovanie prerástlo rámec pracovného zasadnutia a bolo vlastne akýmsi sympóziom a súčasne prvou konferenciou českých a slovenských pracovníkov v oblasti onomastiky. Okrem jazykovedcov sa aktívne zúčastnili rokovania aj historici, archivári a geografi.

Z množstva podnetných referátov a diskusných príspevkov zahraničných i domácich účastníkov, ktoré odzneli na zasadnutí, bol prínosom predovšetkým referát V. Blanára *K vývinu slovanských pomenovacích sústav,* v ktorom autor predniesol novú koncepciu štrukturálnej výstavby slovanských osobných mien, založenú na antroponymickej hodnote mena a na jeho funkciách (identifikačnej, príbuzenskej, sociálno-právnej a charakterizačnej). Antroponymická hodnota toho istého mena je totiž v jednomennej sústave iná ako v dvojmennej, i keď čisto lingvistická analýza v slovotvornej ani v tvarovej stavbe mena rozdiely zistiť nemôže.

Prednesených bolo dovedna 36 referátov z antroponomastiky i toponomastiky. Osobitný čas bol vyhradený otázkam, súvisiacim s prípravou slovanského ono-

mastického atlasu, s výskumom slovanskej hydronymie a slovanskej onomastickej terminológie. Niekoľko referátov bolo aj z oblasti mikrotoponomastiky. Materiály zo zasadnutia sa budú publikovať v osobitnom sborníku.

M. Majtán

V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 2. vyd., Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1966, 576 strán

Vynikajúce dielo prof. V. Šmilauera vyšlo po prvý raz r. 1947 a od tých čias sa teší veľkej popularite, v ostatných rokoch aj ako základná vysokoškolská príručka. Teraz dostali češtinári do rúk nové vydanie, možno povedať — doplnené a spresnené.

Prof. Šmilauer doplnil svoju syntax najmä kapitolou Poznámky, ktorá na str. 410–528 prináša dobrý prehľad rozličných názorov a hlavnej literatúry, vydanej do 1. 1. 1965, okrem toho bližšie odôvodňuje aj stanoviská Novočeskej skladby. Táto kapitola je veľmi cenná najmä z teoretickej stránky, lebo sa v nej posudzuje celá čs. syntaktická tvorba za ostatných desať rokov. Aj slovenská odborná literatúra našla tu svoje miesto, a podľa slov prof. Šmilauera veľmi čestné miesto. Už v úvode na str. 7 sa píše: „Zvláště ovšem přibyla vysoce hodnotná a bohatá syntaktická literatura slovenská, složka to do r. 1945 téměř zcela zanedbatelná." A potom na str. 9 takto: „Jistě nemůže jít o výčet zcela vyčerpávající: zanedbány jsou názory příliš individualistické a osamocené, hlavní pozornost se věnuje pracím Havránkovým—Jedličkovým, Kopečného, Bauerovým a Ružičkovým."

Prof. Šmilauer na mnohých miestach posudzuje aj správnosť syntaktických javov. Vychádza z tézy, že treba súhlasiť v syntaxi so všetkým, čím sa obohacuje zásoba jazykových prostriedkov alebo čo si vyžadujú bohato diferencované potreby dnešného jazyka a rastúca abstraktnosť. Ale odmieta javy, ktoré neslúžia uvedeným úlohám, najmä však javy, ktoré porušujú potrebnú špecializáciu jazykových prostriedkov. Vyžaduje pritom prihliadať na to, že jednak kolísanie hovoreného jazyka neslobodno prenášať do písaného, a jednak že odborný jazyk má iné zákonitosti ako umelecký jazyk. V podstate sú to však javy veľmi sporné.

Spresnení je v novom vydaní oveľa viac. Sám prof. Šmilauer tvrdí, že svoje dielo na mnohých miestach prepracoval, no nám sa vidí, že tu ide len o spresnenie, lebo základná koncepcia diela a tiež najdôležitejšie výklady ostali bez podstatnej zmeny. Na mnohých miestach pribudol aj nový dokladový materiál.

Za významnejšie zmeny možno pokladať súhlasne s autorom len tieto:

1. Na čelo sa dostala nová kapitolka o jazykovej komunikácii. Tu možno pripomenúť, že prof. Šmilauer uvádza aj niekoľko novších definícií vety, a to V. Mathesiusa, V. V. Vinogradova a J. Ružičku. Ďalej možno poukázať aj na to, že prof. Šmilauer nepokladá za potrebné prísne a dôsledne rozlišovať výpoveď a vetu, hoci sa prihovára za odlišovanie plánu vety (vetnej schémy) a vety podľa tohto plánu vybudovanej.

2. Osobitne sa vykladá pojem modálnosti v širokom zmysle slova. Do tejto kapitolky sa zahŕňajú výklady o druhoch viet, o klade a zápore, o vlastnej modálnosti a o citovosti. Osobitne poukazujem na to, že prof. Šmilauer zhŕňa

všetky prostriedky na vyjadrenie citovosti, a to hláskové, slovníkové a slovotvorné, tvaroslovné i syntaktické (napr. zvolacie vety, klad a zápor, subjektívny slovosled, apoziopéza, zámenný podmet, prospechový datív, parentéza atď.). Ide tu teda o dosť široký záber.

3. Zvolacie vety sa pokladajú za osobitný útvar, i keď nemajú svoju osobitnú formu.

4. Veľmi sa rozšíril inventár častíc, a to zdôrazňovacích a citových. Napr. aj zámená *to, ono, on* sa tu spomínajú, pravda, iba vo vetách ako *To prší!, To byla všude jedna řeč., Ono prší., Ona se tam stala vražda., Ono je tam osm pravopisných chyb.*

Zaviedol sa termín *zložený vetný člen* (a to pod vplyvom ruských a slovenských syntaktických prác) na vystihnutie spojení kopuly, základného modálneho alebo fázového slovesa s menným prísudkom. Je to však chápanie užšie ako naše, lebo napr. za kopulu sa pokladajú len slovesá *býti, bývati.*

6. Novým termínom *vyššie syntaktické dvojice* sa vystihuje syntaktická viazanosť rozvitých výrazov čiže viazanosť syntaktických dvojíc do nových závislostí, napr. *(začiatky slovanských dejín) (na našom území)*... Tento termín bude veľmi užitočný najmä pre školskú prax.

7. Osobitne sa uvádza vetný typ *Je dusno:* zavádza sa tu termín *jednočlenná veta slovesnomenná (verbonominálna).* Sloveso *býti* sa hodnotí ako spona. Ostatné sponové slovesá sa nespomínajú. Nepoužíva sa ani termín *prisponový výraz.*

8. Vety so všeobecným podmetom sa hodnotia ako prechodné typy medzi jednočlennosťou a dvojčlennosťou. Bližšie odôvodnenie tohto zaradenia však chýba, i keď sa v poznámkovej časti komentuje celá doterajšia odborná literatúra.

9. Prof. Šmilauer prijíma Hausenblasovo hodnotenie typu *je / mám uvařeno* za kategóriu výsledného stavu a kladie túto slovesnú kategóriu na jednu rovinu s kategóriami času, spôsobu a slovesného rodu ako jednu z kategórií prísudku.

10. Pojem kopuly v dvojčlenných vetách sa chápe veľmi úzko: len sloveso *býti* je kopula, ostatné sponové slovesá (aj *mať*) sa charakterizujú ako neplnovýznamové, a preto sa preberajú pri doplnku. Toto riešenie je síce jednoduché, ale teoreticky málo odôvodnené.

Ako vidieť aj z týchto krátkych poznámok, prof. V. Šmilauer pozorne sledoval najmä domácu syntaktickú diskusiu a reagoval na všetky vážne námety. Pravda, celkovú koncepciu svojej Novočeskej skladby nepozmenil, najmä preto, lebo nie je presvedčený o tom, že by sa už bolo došlo k novej syntaxi založenej nielen na opise a registrácii faktov, ale na vysvetlení príčin, súvislostí a systémovej viazanosti javov a ich vývinu. Prof. Šmilauer je tej mienky, že sa k novej syntaxi dostaneme iba spracúvaním, dopĺňaním a zdokonaľovaním starej syntaxe a nie budovaním niečoho úplne nového. Pravda, toto treba chápať aj ako tlak praxe, vôbec nie ako prejav agnosticizmu. Rozhodne nemožno tu myslieť na akúsi nechuť voči moderným výbojom teoretickej syntaxe, lebo prof. Šmilauer sleduje teoretický výskum a veľmi citlivo reaguje na každý významnejší popud.

Novočeská skladba bude aj v novom vydaní každodennou pomôckou všetkých našich syntaktikov. Budeme ju brať do ruky vždy s úctou.

J. Ružička

Sborník prací FF brněnské university XIII, 1964, Řada jazykovědná (A), č. 12

Tento sborník, venovaný zosnulému prof. V. Machkovi k jeho sedemdesiatke, prináša na čelnom mieste krátke hodnotenie jubilantovej činnosti a súpis jeho prác z pera A. Erharta. V bohatej sérii článkov nachádzame najsamprv niekoľko príspevkov etymologických. Čitateľov nášho časopisu môže zaujímať napr. pôvod slova *živica* (H. Plevačová spája toto slovo so slovesom *živiť* = lat. *sanare* — živica hojí poranenia stromov). — Pozoruhodný je Benešov výklad toponymík typu *Vrchdiel, Vrchhora* ako tautológie, avšak predpoklad rumunského prostredníctva je tu podľa našej mienky zbytočný. — A. Vašek si všíma vplyvy kolonizácie na vývoj jazyka, najmä valašskej kolonizácie v Karpatoch, so snahou o niektoré zovšeobecňujúce závery. — A. Erhart sa pokúsil vysvetliť tzv. nazálny infix v slov. slovesných základoch *sęd-, lęg-, sęg-* a i. aplikáciou teórie ie. laryngál. — Vznik a najstaršia vývojová fáza slov. číslovieк ako slovného druhu je témou úvahy R. Večerku. — L. Zatočil analyzuje textologické problémy súvisiace s otázkou vplyvu gótskeho prekladu biblie na preklad staroslovienskeho. Autor sa stavia kriticky k Hammovej hypotéze o veľkej závislosti staroslovienskeho prekladu od gótskeho. — Pozorovania A. Lamprechta o konsonantickej mäkkostnej korelácii v starej češtine prinášajú isté korektúry v doterajšej interpretácii vývoja staročeského konsonantického i vokalického systému. Lamprechtov model mäkkostnej korelácie v 13. a 14. stor. možno s istými obmenami aplikovať aj na slovenčinu (málo pravdepodobný je však predpoklad rozlišovania dvojakého *j*: „nepalatalizovaného" a „palatalizovaného"). — Nasledujúca skupina príspevkov je venovaná problémom zo súčasného spisovného jazyka. M. Krčmová — Hrabáková uverejňuje výsledky diplomovej práce o prízvukovaní jednoslabičných predložiek v spojení s menom. Všíma si a vysvetľuje prípady, v ktorých je prízvuk na prvej slabike mena, nie na predložke. Bola by užitočná obdobná štúdia o prízvukovaní v slovenčine. — Osobitnú pozornosť si zasluhuje štúdia M. Jelínka *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině*. Autor najprv vysvetľuje, prečo sekundárne predložkové výrazy typu *v súvislosti s, v súhlase s, bez ohľadu na, v dôsledku, vyjmúc* a mn. i. majú pevné miesto medzi výrazovými prostriedkami moderných európskych spisovných jazykov, potom rozoberá kritériá hodnotenia takýchto výrazov ako prostriedku syntaktického alebo frazeologického a napokon podáva klasifikáciu výrazov predložkovej povahy. Jelínkova štúdia môže byť vzorom pre analýzu obdobných výrazových prostriedkov v súčasnej spisovnej slovenčine.

J. Bauer si všíma funkcie spojok a častíc a rieši problémy rozhrania týchto dvoch druhov synsémantických slov. — M. Grepl analyzuje významové odtienky kondicionálu v oznamovacích obsahových vetách v súčasnej češtine. — Príspevky V. Michálkovej a J. Balhara sú venované výskumu syntaktických javov v nárečiach. — Z rusistických príspevkov je pre slovakistu najzaujímavejšia štúdia R. Mrázka o prostriedkoch intenzifikácie slovesného deja v ruštine. Autor podáva vyčerpávajúci inventár a podrobnú klasifikáciu týchto prostriedkov. — S. Žaža venuje pozornosť voľne pripojeným vetným členom v ruštine *(obosoblennyje členy predloženija)* v porovnaní s češtinou. Všíma si pritom aj otázku interpunkcie. — J. Vachek sa zaoberá otázkou gramatického rodu v novej angličtine. Dospieva k záveru, že gramatický rod v angličtine sa prejavuje ako lexikálno-štylistická kategória. Autor zdôrazňuje potrebu

všímať si pri analýze jazykového systému aj prostriedky emocionálneho štýlu. — Špeciálnemu problému hláskového systému mykénskej gréčtiny venoval príspevok A. Bartoněk. — Materiálovej povahy sú príspevky Z. Rusínovej (názvy nositeľov vlastnosti v starej češtine), D. Valíkovej (opis nárečia pavlovského výbežku, severozápadne od V. Meziříčia) a V. Šaura (o predložke *iz* v súčasnej bulharčine). — Bohatá je časť venovaná recenziám, referátom a zprávam. Hodnotí sa v nej 14 zahraničných i domácich jazykovedných publikácií (zo slovenských prác publikácia V. Blanára *Zo slovenskej historickej lexikológie).*

Prekvapuje bohatý zoznam publikácií, ktoré redakcia sborníka dostáva výmenou. Zásluhu na tom má najmä okolnosť, že väčšina príspevkov i recenzií sa publikuje vo svetových jazykoch (v nemčine, ruštine, angličtine a francúzštine, zriedkavejšie i v španielčine). Takéto príspevky majú, pravdaže, dlhšie alebo stručnejšie české resumé. České príspevky majú zasa cudzojazyčné resumé. Pri recenziách v cudzích jazykoch sa nám však nezdá najšťastnejšie to riešenie, ktoré sa najviac praktizuje v tomto sborníku: recenzia sa uverejňuje v tom jazyku, v ktorom je napísaná recenzovaná publikácia. Zabúda sa pritom na tých čitateľov, ktorí daný jazyk neovládajú.

Záverom možno konštatovať, že SPFFBU svedčí o dobrej úrovni jazykovedných pracovísk brnenskej univerzity i o tom, že tu vyrastá nová generácia jazykovedcov.

Š. Peciar

Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury X, Praha 1966

Desiaty zväzok Bulletinu ÚRJL obsahuje príspevky venované prof. Antonínovi Dostálovi k jeho šesťdesiatke. V úvodnom článku akad. B. Havránek hodnotí pedagogickú, organizačnú a vedeckovýskumnú činnosť jubilanta. V závere sborníka publikuje J. Popela súpis prác prof. Dostála. Okrem týchto rámcových príspevkov sborník prináša sériu štúdií jazykovedných i literárnovedných. V našej recenzii sa dotkneme len príspevkov z odboru jazykovedy.

K. Horálek uvažuje o súčasnom stave, o výsledkoch a úlohách štruktúrnej jazykovedy. Autor poukazuje na to, že moderná svetová jazykoveda plodne rozvíja teóriu Pražskej školy. Stále naliehavejšie sa pociťuje potreba spolupráce jazykovedy s inými disciplínami, najmä s filozofiou, logikou a matematikou. Potrebná je i spolupráca jazykovedy s literárnou vedou. Na vyššiu úroveň treba pozdvihnúť jazykové vyučovanie. — Podnetný je príspevok V. Barneta o možnostiach typologicko-porovnávacieho štúdia spisovných jazykov. Nadväzujúc na práce B. Havránka, autor zdôrazňuje, že pri typologickom štúdiu spisovných jazykov treba prihliadať 1. na špecifickú povahu spisovného jazyka v protiklade k nespisovným útvarom v rámci daného národného jazyka, 2. na stupeň rozpätia medzi spisovným jazykom a nespisovnými útvarmi a 3. na charakter toho predspisovného jazykového útvaru, z ktorého sa vyvinul daný spisovný jazyk. Dôležitá je najmä konštatácia, že vývojové tendencie spisovných jazykov, ktoré sa len málo vzdialili od nespisovných útvarov, sú čiastočne iné ako vývoj jazykov, v ktorých je toto rozpätie veľké. — J. Skoumal sa

zaoberá otázkou funkcií melódie v reči. — V komparatistickom príspevku P. Trosta sa rozoberajú zhody a rozdiely medzi baltskými a slovanskými jazykmi v zloženom adjektíve. — J. Kurz venoval dlhší príspevok interpretácii imperatívnych tvarov typu stsl. *pokažěte, vonemlěte.* Sotva sa stretne so všeobecným súhlasom autorov názor, že príčinu vzniku týchto sekundárnych tvarov treba hľadať v „úsilí po obnovení afektívnej sily imperatívu".

Z ostatných jazykovedných príspevkov si povšimneme tie, ktoré sa zaoberajú problematikou všeobecnejšieho rázu, najmä z metodologického hľadiska. R. Mrázek uvažuje o niektorých problémoch porovnávacej (konfrontačnej) slovanskej syntaxe. — V. Hrabě v príspevku *Dostatočno li abstrakten russkij jazyk?* presvedčivo a na dobrej vedeckej úrovni polemizuje s názormi švédskej lingvistiky K. Pontoppidanovej-Sjövallovej, vyslovenými v práci *A structural Pattern in Russian* (Uppsala 1959), o domnelom nízkom stupni abstraktnosti ruštiny (a ostatných slovanských jazykov) v porovnaní s jazykmi „atlantického sväzu". V závere svojej polemiky Hrabě správne pripomína, že jazyky rôznych štruktúrnych typov sú rovnocenné, pokiaľ ide o schopnosť vyjadrovať správne a presne ten istý obsah. — Metodologicky zaujímavé i pre slovakistu sú dva rusistické príspevky, ktorých autori využívajú transformačnú metódu na opis syntaktických javov. R. Zimek v príspevku *Druhy syntaktické transformace v ruštině* podáva systematický prehľad jednozákladových i dvojzákladových transformácií rôznych syntaktických konštrukcií. Autor klasifikuje transformácie z hľadiska funkčne štruktúrneho na rozdiel od N. Chomského, ktorý v práci *Syntactic Structures* triedi transformácie predovšetkým z formálneho hľadiska. — P. Adamec analyzuje štyri možnosti transformačnej interpretácie modálnych a fázových konštrukcií s infinitívom v ruštine (spojenia typu *ja choču govoriť, ja stanu...).* Podnetné je autorovo rozlišovanie transformácií v užšom zmysle a tzv. modifikácií, ktoré navrhuje ďalej členiť na syntetické a analytické. Pozoruhodný je aj jeho pokus o vymedzenie modálnych a fázových (synsémantických) slovies na základe troch kritérií (podľa syntaktickej distribúcie, podľa lexikálnej distribúcie a podľa frekvencie). — J. Popela sa zaoberá problémami morfologických opozícií v súvislosti s kategóriou osoby v ruštine, nadväzujúc (čiastočne polemicky) na práce A. V. Isačenka a H. Křížkovej. — H. Křížková podrobila výskumu využívanie a kontextovú frekvenciu ingresívnych slovies v ruštine. — Zaujímavé postrehy obsahuje príspevok A. Šourkovej *K metodické problematice ruského slovesného vidu.* Autorka vychádza z rozboru chýb, ktorých sa žiaci v českých školách dopúšťajú pri tvorení ruských vidových foriem, a osvetľuje štruktúrne i didaktické príčiny týchto chýb. Jej výskum ukazuje, že v českej škole (to isté treba povedať o slovenskej škole) je potrebné venovať slovesnému vidu pri vyučovaní ruštiny viac pozornosti ako dosiaľ.

V druhej časti sborníka sa publikujú príspevky s literárnovednou problematikou.

Všetky príspevky okrem ruského článku V. Hraběho sa publikujú v češtine, ale ku každému je pripojené kratšie alebo dlhšie ruské a anglické resumé. Vcelku je desiaty zväzok recenzovaného Bulletinu svedectvom o dobrej úrovni našej rusistiky na českých pracoviskách.

Pri tejto príležitosti želáme prof. Antonínovi Dostálovi veľa dobrého zdravia a ďalšie pracovné a osobné úspechy.

Š. Peciar

ROZLIČNOSTI

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. — Od 1. januára 1967 nesie Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied názov *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV*. Ústav sa takto vrátil k staršiemu názvu, ktorý mal do r. 1952, keď bol premenovaný na *Ústav slovenského jazyka* (vtedy ešte Slovenskej akadémie vied a umení; pozri *Zpráva o činnosti Ústavu slovenského jazyka SAV do konca roku 1951*, Jazykovedný sborník 6, 1952, 167). Pravda, je tu istá zmena v tom, že oproti pôvodnému staršiemu názvu *Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení* sa tu vyskytuje aj meno Ľudovíta Štúra v tvare 2. pádu jednotného čísla. Takto sa v názve *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* vyskytli vedľa seba dva genitívy s rozdielnou platnosťou. Pri genitíve vlastného mena *Ľudovít Štúr* ide o vyjadrenie osoby, na ktorej počesť je inštitúcia pomenovaná. Je to teda dedikačný prívlastok. Druhým genitívom sa vyjadruje názov inštitúcie, ustanovizne, ku ktorej patrí Jazykovedný ústav ako jedna z jej organizačných zložiek.

Výskyt týchto dvoch genitívov vedľa seba pôsobí na prvý pohľad nezvykle. Stretávame sa s ním však aj v iných prípadoch, takže používanie uvedeného pomenovania Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV je náležité. Uvedieme niekoľko iných podobných prípadov. Napr.: *Veľkému presídleniu mravcov predchádzali dlhotrvajúce práce uskutočnené v* Biologickom ústave Trajana Savulesca Rumunskej akadémie vied (Príroda a spoločnosť 14, 1965, č. 23, str. 24; meno má byť v podobe *Traiana Savulesca*). — *Nedávno sa v Kijeve skončila vedecká konferencia, zvolaná Univerzitou T. G. Ševčenka a* Inštitútom jazykovedy A. A. Potebňu Akadémie vied USSR (Naša univerzita 8, 1962/63, č. 17, str. 2). — Súbor Ericha Weinerta Národnej ľudovej armády NDR *zavítal do Bratislavy* (Večerník, 14. 6. 1966, str. 3). Nášmu názvu, o ktorom tu hovoríme, je svojou štruktúrou, jazykovou stavbou najbližšie názov *Biologický ústav Traiana Savulesca Rumunskej akadémie vied,* kde tiež ide o spojenie slova *ústav* so zhodným adjektívnym prívlastkom, o vyjadrenie mena osoby, na ktorej počesť je ústav pomenovaný, ako aj o vyjadrenie názvu inštitúcie, ku ktorej ústav patrí. Príklad *Inštitút jazykovedy A. A. Potebňu Akadémie vied USSR* predstavuje v prvej časti otrocký preklad pôvodného znenia názvu; štruktúre slovenčiny zodpovedá preklad *Jazykovedný ústav A. A. Potebňu Akadémie vied USSR,* čo je znenie, ktoré sa z hľadiska stavby názvu zhoduje so znením *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.* Iný podobný príklad predstavuje názov *Pedagogický ústav J. Á. Komenského Československej akadémie vied.* Používanie názvu *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied* má teda oporu v používaní iných podobných názvov ústavov akadémií vied alebo aj iných ustanovizní (pozri príklad *Súbor Ericha Weinerta Národnej ľudovej armády NDR).*

Pomenovanie *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* treba pokladať za úradné, oficiálne znenie. Pri mnohých vlastných menách sa však neraz popri oficiálnych pomenovaniach používajú aj zjednodušené podoby, ktoré štylisticky

možno charakterizovať ako hovorové. Napr. popri oficiálnom pomenovaní *Veľká októbrová socialistická revolúcia* existuje stručnejšia, jednoduchšia podoba *Októbrová revolúcia*, popri podobe *Slovenské národné divadlo* podoba *Národné*, podobne napr. popri oficiálnom pomenovaní *Univerzita J. Á. Komenského* existuje bežne používaná zjednodušená podoba *Komenského univerzita* alebo *Univerzita Komenského*. Iné podobné prípady sú *Univerzita P. J. Šafárika — Šafárikova univerzita, Univerzita T. G. Ševčenka — Ševčenkova univerzita, Ústav svetovej literatúry M. Gorkého Akadémie vied SSSR — Gorkého ústav svetovej literatúry Akadémie vied SSSR*. A tak analogicky podľa uvedených prípadov môžeme, ako sa domnievame, používať popri pomenovaní *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* stručnejšiu, zjednodušenú podobu *Štúrov jazykovedný ústav SAV*. Pre pravopis je tu dôležité poznamenať, že v takomto prípade sa slovo *jazykovedný* píše s malým začiatočným písmenom, pretože už nie je na začiatku vlastného mena.

Pri podobách *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* a *Štúrov jazykovedný ústav SAV* sa názov ústavu vyjadruje v nominatíve, názov inštitúcie, do ktorej ústav patrí, je tu vyjadrený v genitíve ako nezhodný prívlastok. Môže sa ešte uplatniť aj taký postup, že sa najprv uvedie názov akadémie vied a až potom názov ústavu ako jeho zložky; v takomto prípade sa názvy používajú v nominatíve, pričom medzi oboma názvami, ak ich píšeme na jeden riadok, píšeme pomlčku: *Slovenská akadémia vied — Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra*. Takýto spôsob uvádzania názvu sa často využíva na hlavičkách úradného papiera alebo na obálkach a podobne, kde sa názov nadradenej inštitúcie uvádza na prvom riadku, názov ústavu ako jeho organizačnej zložky na ďalšom riadku (obvykle bývajú takéto názvy vytlačené aj rozdielnym typom písma). Tento spôsob sa využíva práve na vyjadrenie skutočnosti, že ústav je len jednou zo zložiek akadémie vied.

Konečne treba sa ešte zmieniť o písaní skratky pre názov *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied*. Pri skratkách názvov s menom osoby, na počesť ktorej je inštitúcia pomenovaná, sa bežne berú do úvahy aj jednotlivé časti mena osoby. Napr. *Univerzita P. J. Šafárika — UPJŠ*. Podobne treba aj v skratke názvu *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied* zachytiť začiatočné písmená mena osoby: *JÚĽŠ SAV*. Pritom skratku pre názov ústavu a skratku názvu akadémie vied píšeme osobitne.

L. Dvonč

O slove potlach. — V bratislavskom Večerníku sa pred istým časom objavilo slovo *potlach*. Spomínalo sa v súvislosti s diskusiou o turistike a o táborení. V slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra sme naň nenašli nijaký doklad.

Podľa hláskovej podoby slova by sa dalo na prvý pohľad súdiť, že ide o české slovo, ktoré súvisí s českým expresívnym slovesom *tláchati, potláchati si* s významom „tárať, veľa rozprávať". To je však naozaj iba povrchný pohľad a povrchný úsudok, pretože tu vôbec nejde o české slovo. Iná vec je, že toto slovo sa do slovenčiny dostalo prostredníctvom češtiny. Čeština ho však prevzala z angličtiny. Na objasnenie pôvodu a významu spomínaného slova treba siahnuť po slovníkoch. V slovenských jednojazyčných slovníkoch sa slovo *potlach* neuvádza. Nevyskytuje sa ani v starších slovenských slovníkoch cudzích slov. Zachytáva ho však najnovší *Slovník cudzích slov* (Bratislava 1965) s výkladom

„stretnutie trampov pri táborovom ohni". Zaznamenáva sa tu tiež, že je to pôvodne indiánske slovo, ktoré neskôr prevzala angličtina.

Websterov slovník americkej angličtiny (*Webster's World Dictionary of the American Language*, 1960) uvádza pod heslom *pot-latch* (vysl. *potlæč*), že tu ide o slovo, ktoré sa dostalo do angličtiny z jazyka amerických Indiánov, menovite z jazyka Chinokov. Spomínané slovo má v tomto slovníku dva významy, ktoré spolu úzko súvisia. Je to jednak slávnosť, festival u niektorých amerických Indiánov na severnom pobreží Tichého oceánu, počas ktorej sa rozdávajú dary, a jednak je to istý slávnostný ceremoniál spojený s vymieňaním darov, pričom sa súťaží v ukazovaní vlastného bohatstva. V nemeckom slovníku cudzích slov (*Fremdwörterbuch*, Leipzig 1954) sa tiež dozvieme, že tu ide o indiánske slovo, ktoré znamená istú slávnosť spojenú s rozdávaním darov u severoamerických Indiánov. Podobne vykladá ho i *Příruční slovník naučný* (Praha 1966), kde sa popri podobe *potlach* uvádza i podoba *potlač*. Podľa neho je to náboženskospoločenská slávnosť s tancami a pitím obradných nápojov u indiánskych kmeňov na pobreží Tichého oceánu. Dosť podrobný výklad slova *potlach* sme našli v *Ottovom slovníku naučnom novej doby* (Praha 1937). Hovorí sa tu, že je to pôvodne označenie pre istú indiánsku slávnosť. Toto označenie sa potom prenieslo na zhromaždenie táboriacich výletníkov, turistov a pod. Tieto zhromaždenia sa konajú spravidla pri táborovom ohni a mávajú charakter družnej a veselej zábavy, ktorá je sprevádzaná spevom a rozmanitými produkciami obvyklými v táboroch. Zaujímavý je pohľad na toto slovo v *Příručnom slovníku jazyka českého* (Praha 1941—1943). Tu sa neuvádza pôvodný, základný význam slova *potlach*, ale hovorí sa iba, že je to zhromaždenie pri táborovom ohni, družná zábava pri ňom. A v tomto význame žije toto slovo vlastne dosiaľ. Po tom, čo sme zistili v rozmanitých slovníkoch, možno teraz stručne charakterizovať význam slova *potlach*. Pôvodne teda spomínané podstatné meno značí dajakú slávnosť u niektorých indiánskych kmeňov na severnom pobreží Pacifiku, ktorá je spojená s istými obradmi náboženského charakteru. Tento základný význam sa potom posunul a dnes toto slovo znamená zhromaždenie turistov alebo táboriacich výletníkov obyčajne pri táborovom ohni spojené so spevom a s veselými výstupmi.

Pokiaľ ide o výslovnosť slova *potlach*, uvádza sa v slovníkoch dvojaká výslovnosť. Jednak pôvodná anglická výslovnosť *potlæč* (tá sa uvádza zriedkavejšie) a jednak výslovnosť *potlach*. Najnovší *Slovník spisovného jazyka českého* (Praha 1964) uvádza iba výslovnosť *potlach*. Táto výslovnosť sa v češtine ustálila a prenikla tiež do slovenčiny. Gramaticky ide o podstatné meno mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *dub* s genitívnou príponou *-u*, teda *potlach*, *potlachu* atď.

Treba zdôrazniť, že slovo *potlach* je v slovenčine veľmi zriedkavé a zdá sa, že sa ani neudomácnilo. Je to slovo značne príznakové a možno ho používať iba vo veľmi obmedzenej miere. Svojím charakterom je to slovo slangové a ako s takým s ním treba aj narábať. Možno si dokonca položiť otázku, či je toto slovo v slovenčine vôbec potrebné. Zatiaľ žije iba na okraji jazyka. Týmito poznámkami sme chceli iba ukázať na pôvod slova *potlach*. Chceli sme upozorniť, že hoci na prvý pohľad by sa podľa hláskovej podoby slova zdalo, že ide o české slovo, nie je to tak. Je to pôvodne slovo z jazyka severoamerických Indiánov, odkiaľ sa dostalo do americkej angličtiny. Z angličtiny ho prebrala čeština, kde tiež nie je neutrálne, ale silno príznakové. A z češtiny kde-tu preniká i do slovenčiny, kde sa jeho príznakovosť pociťuje ešte vo väčšej miere.

Š. Michalus

Safe — sejf. — V slovnej zásobe nášho spisovného jazyka sú popri domácich slovách v početnej miere zastúpené aj slová prevzaté z iných jazykov. Takéto slová sa postupom času vo väčšej alebo menšej miere udomácňujú zo zvukovej (fonetickej a fonologickej), pravopisnej i morfologickej stránky. Vývin pri preberaní a udomácňovaní cudzích slov v dnešnom spisovnom jazyku možno stručne zachytiť týmito dvoma tendenciami: na jednej strane je to vzrast počtu slov preberaných z iných jazykov (dnes má vzostupnú tendenciu preberanie slov z angličtiny, a to hlavne technických výrazov), na druhej strane je to zvýšené tempo v zdomácňovaní takýchto prevzatých slov. Celkom zreteľne sa dnes prejavuje snaha čo najskôr prispôsobiť jednotlivé prevzaté slová štruktúre nášho spisovného jazyka.

Príkladom pre takýto prechod pôvodom cudzieho slova do skupiny zdomácnených slov je aj slovo *safe*. V našich praktických a aj iných príručkách sa uvádza len v tejto podobe (pozri napr. 5. vyd. *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1964, str. 343; *Slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava 1964, 14; A. Z a u n e r, *Praktická príručka slovenského pravopisu*, 3. vyd., Martin 1966, 404; S. Š a l i n g — M. Š a l i n g o v á — O. P e t e r, *Slovník cudzích slov*, Bratislava 1965, 953 atď. Podoba *safe* sa uvádza aj v *Morfológii slovenského jazyka* (Bratislava 1966, 126) pri výklade skloňovania cudzích slov zakončených na nevyslovované *-e*.

S používaním podoby *safe* sú však v praxi značné ťažkosti. Treba vedieť, že toto slovo sa inak píše a inak vyslovuje a že pri skloňovaní sa koncové *-e*, ktoré sa nevyslovuje, vynecháva v tých pádoch, kde pristupuje pádová prípona, napr. *safe* — gen. sg. *safu*, gen. pl. *safov;* toto *-e* sa pochopiteľne, vynecháva aj pri tvorení derivátov od slova *safe*, napr. pri príd. mene *safový* (v príručkách sa neuvádza).

Ak berieme do úvahy spomínané ťažkosti s používaním podoby *safe* a ak prizeráme sa aj na uvedené „zrýchlené tempo" pri poslovenčovaní slov prevzatých z cudzích jazykov, o ktorom sme vyššie hovorili, nijako nás neprekvapuje, že aj pri slove *safe* sa už dnes začína bežne používať zdomácnená podoba. Stretávame sa preto najnovšie veľmi často s pravopisnou podobou *sejf*, ktorá zodpovedá výslovnosti tohto slova. Niekoľko príkladov, ktoré sme zistili: *Otvorený sejf (Svet socializmu 16, 1966, č. 3, str. 19). — Okrem toho sejf neboľ vôbec zavretý (Roháč 1966, č. 10, str. 2). — Tajomstvo* sejfov (Ľud, 8, 10. 1966, str. 4).

Naše stanovisko k podobe *sejf* je kladné. Vychádzame z faktu, že prevzaté slová sa postupom času poslovenčujú, zaraďujú sa medzi zdomácnené slová. Smer vývinu je teda celkom jednoznačne od foriem pôvodných, cudzích, k formám pozmeneným, domácim. To ukazuje vývin pri celom rade slov, ako sú napr. slová prevzaté z angličtiny *(džem, džez, hokej, volejbal, kovboj)*, francúzštiny *(bufet)* atď. Aj pri slove *safe* možno zdomácnenú podobu označiť ako progresívnu, t. j. podobu, ktorá má predpoklady ustáliť sa v našom jazyku ako jediná spisovná podoba daného slova. Zdomácnená podoba *sejf* má veľkú výhodu v tom, že odpadá spomenutý rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou a že odpadajú aj ťažkosti s používaním slova pri skloňovaní (v písme netreba vynechávať koncové *-e*, ktoré sa nevyslovuje, ako je to pri pôvodnej podobe *safe*).

L. Dvonč

Loggia, loggiový. — Jedným z prevzatých slov, ktoré používame v spisovnej slovenčine, je aj slovo *loggia*. Slovo sa zaznamenáva v *Slovníku slovenského jazyka II* (Bratislava 1960, 55) a aj v iných našich praktických jazykových prí-

ručkách (pozri napr. M. Šalingová, *Malý slovník cudzích slov,* 4. vyd., Bratislava 1964, 274, S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter, *Slovník cudzích slov,* Bratislava 1965, 657 alebo A. Zauner, *Praktická príručka slovenského pravopisu,* 3. vyd., Martin 1966, 279). Výslovnosť slova *loggia* podľa týchto príručiek je *lodža.* Svojím skloňovaním zaraďuje sa medzi ženské podstatné mená vzoru *ulica.*

V bežnej jazykovej praxi stretávame sa však nielen s používaním pôvodnej podoby *loggia,* ale aj s používaním poslovenčenej podoby. Táto poslovenčená podoba sa do istej miery zhoduje s výslovnosťou *lodža,* do istej miery (na konci slova) však s pôvodnou pravopisnou podobou *loggia:* zachováva sa tu spoluhláska *dž,* ale z pôvodnej pravopisnej podoby koncové *ia,* ktoré sa vyslovuje dvojslabične. Poslovenčená podoba je teda podoba *lodžia: Byty sú dvojpodlažné, každý má svoju* lodžiu (Smena na nedeľu, 2. 7. 1966, str. 2). Z tejto podoby slova sa vychádza aj pri deriváte, pri prídavnom mene *lodžiový:* Lodžiový *dvor napodiv čistý a udržiavaný* (Slovenka 19, 1966, č. 22, str. 4).

Mohlo by sa namietať, že podoba *lodžia* nie je správna, že náležitá je alebo by mohla byť len poslovenčená podoba *lodža.* Treba však konštatovať, že pri preberaní cudzích slov sa neraz do značnej miery uplatňuje aj pôvodná pravopisná podoba slova. Celkom evidentné je to pri niektorých slovách, ktoré sme prevzali v novšom čase z angličtiny, napr. *futbal, hokej, volejbal, basketbal, kovboj* a pod. Podobne sa pravopis slova uplatnil pri prevzatí francúzskeho slova *buffet,* z čoho je poslovenčená podoba *bufet* (s výslovnosťou *u* a *t*). Ako vidíme, uplatňovanie sa pôvodnej pravopisnej podoby pri poslovenčovaní prevzatých slov nie je nijako ojedinelý zjav, takže ho nemožno vylučovať ani pri posudzovaní správnosti podoby *lodžia* (a derivátu *lodžiový*) v spisovnej slovenčine. Podľa toho v dnešnom spisovnom jazyku sa používa jednak pôvodná podoba *loggia* (derivát *loggiový*), jednak poslovenčená podoba *lodžia* (derivát *lodžiový*). Ak však prihliadame na celkový smer vývinu slov prevzatých do nášho jazyka z cudzích jazykov, potom možno tento stav označiť len za dočasný, provizórny. Uplatnenie perspektívneho hľadiska, v oblasti kodifikácie spisovného jazyka tak dôležitého (k tomu pozri J. Horecký, *Poznámky k návrhu Pravidiel,* SR 18, 1952—1953, 171 n.), vedie k záveru, že pre budúcnosť treba rátať skôr len s existenciou zdomácnenej podoby. Nazdávame sa, že touto podobou bude uvedená forma *lodžia.*

Treba uviesť, že v češtine sa v slovníkových prácach bežne zaznamenáva už aj zdomácnená, v tomto prípade počeštená podoba, ba dokonca sa jej v niektorých prácach dáva prednosť. V *Slovníku spisovného jazyka českého I* (Praha 1960, 1128) nachádzame popri podobe *loggie* (s pádovou príponou *-e* podľa pádového systému češtiny) aj podobu *lodžie.* Pritom sa pri podobe *loggie* uvádza dvojaká výslovnosť: *lodže* aj *lo(d)žie.* Podobne sa tu zachycuje popri deriváte *loggiový* aj podoba *lodžiový.* Skutočnosť, že sa obe formy spracúvajú pod heslom *loggie (pri lodžie* je odkaz na *loggie),* by ukazovala, že sa ešte s ohľadom na istú tradíciu dáva na prvé miesto pôvodná podoba. Iný stav je už v encyklopedickej práci *Příruční slovník naučný II,* Praha 1963, 861, kde sa pri slove *loggie* uvádza len výslovnosť *lodžie;* pritom pri slove *loggie* je odkaz na podobu *lodžie,* kde sa podáva poučenie o jednotlivých významoch slova. Tu sa teda už celkom jednoznačne prijíma ako bežná podoba len počeštená forma *lodžie.*

Pripomeňme nakoniec, že aj v ruštine sa pri prevzatí slova *loggia* uplatnila pôvodná pravopisná podoba slova. V ruštine ide o slovo *lodžija* (pozri napr. *Veľký rusko-slovenský slovník II,* Bratislava 1963, 217 alebo *Velký rusko-český slovník II,* Praha 1953, 173). Forma *lodžia* má teda oporu aj v iných slovanských jazykoch.

Ďalšia naša poznámka sa týka významu a či významov slova *loggia (lodžia)*. Medzi jednotlivými slovníkmi je značný rozdiel v charakteristike významovej stránky tohto slova. V Slovníku slovenského jazyka sa uvádza význam „chodba so stĺporadím na otvorenej strane"; takmer rovnaká je definícia významu tohto slova v Malom slovníku cudzích slov (pridané je tu len slovo budovy). Slovník spisovného jazyka českého definuje slovo *loggie (lodžie)* ako „síň se sloupy přiléhající k budově, na jedné nebo více stranách otevřená". Citovaný *Slovník cudzích slov* od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra pozná pri tomto slove dva významy: 1. otvorený priestor za lícom fasády, 2. chodba (sieň) so stĺporadím na otvorenej strane. Najpodrobnejšie je spracovanie v Příručnom slovníku naučnom, kde sú pri slove *lodžie* tri významy: 1. krytá sloupová síň s oblouky, otevřená na jedné až třech stranách; 2. balkón zcela nebo z větší strany zapuštěný, shora krytý balkón: 3. zasklená chodba se sloupovím v patře budovy. Z významov slovo *loggia*, ktoré sa tu podávajú, je dnes aj v širších kruhoch používateľov spisovného jazyka najznámejší práve význam, ktorý spomína len Příruční slovník naučný, t. j. význam „krytý balkón" a či „vnútorný balkón" na rozdiel od „vonkajšieho balkóna", ktorý sa označuje len samotným slovom *balkón*. Loggia ako „vnútorný balkón" sa dnes hojne uplatňuje pri výstavbe moderných obytných budov, najmä výškových stavieb. S ostatnými významami slova *loggie*, ktoré sme tu uviedli, stretáva sa dnešný používateľ jazyka skôr len v historických prácach, napr. v historických románoch (L. Feuchtwanger, Škaredá vojvodkyňa, prel. N. Krausová, Bratislava 1966, 60), v prácach týkajúcich sa dejín architektúry a pod.

Aj pôvod slova sa neoznačuje jednotne. Slovník slovenského jazyka má skratku *tal.*, čo znamená, že ho uvádza ako slovo talianskeho pôvodu. Podobne je to v uvedených českých slovníkoch. Malý slovník cudzích slov má však skratku *lat.*, čo by znamenalo, že podľa tohto slovníka ide o slovo latinského pôvodu. Najnovší Slovník cudzích slov už túto nesprávnosť opravuje, pretože má tiež skratku *tal.*

Pokiaľ ide o štylistickú charakteristiku tohto slova, SSJ neuvádza nijakú štylistickú skratku; podobne je to v Slovníku spisovného jazyka českého. V Malom slovníku cudzích slov a v Slovníku cudzích slov je skratka *stav.* (výraz z oblasti staviteľstva), kým Veľký rusko-český slovník ho označuje skratkou *archit.*, t. j. ako výraz z architektúry. Za najvýstižnejšie možno označiť vymedzenie Veľkého rusko-českého slovníka.

Derivát slova *loggia (lodžia)*, t. j. prídavné meno sa v našich príručkách uvádza iba u Zaunera. České príručky prídavné meno bežne zaznamenávajú. V budúcnosti neslobodno naň zabudnúť ani v našich prácach, pričom treba zaznamenať podobu *loggiový* aj *lodžiový*.

L. Dvonč

Vlasatec, vlasáč. — V súvislosti s módou dlhých vlasov u mužov vzniklo nové slovo *vlasatec*, ktorým sa označuje človek spomenutých vlastností. Stretávame sa s ním i v dennej tlači. V Práci zo dňa 25. 10. 1966 sa slovo *vlasatec* uvádzalo v úvodzovkách: „Vlasatci" *pred súdom. Štrnásť* „vlasatcov" *stálo včera pred trestným senátom obvodného súdu pre Prahu 2.* Treba slovo *vlasatec* dávať do úvodzoviek? Nazdávame sa, že nie. *Slovník slovenského jazyka* slovo *vlasatec* neuvádza. Všimnime si preto bližšie, či ho môžeme používať.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa často tvoria príponou *-ec* názvy osôb od prídavných mien, napríklad *slepý — slepec, lakomý — lakomec, svätý — svätec.*

Tieto názvy osôb sú utvorené priamo od neodvodených akostných prídavných mien a bývajú často štylisticky príznakové. Podľa tohto slovotvorného modelu môžeme utvoriť názvy osôb i zo vzťahových prídavných mien, odvodených od podstatných mien, pričom takto utvorené názvy osôb budú štylisticky príznakové. Štylisticky neutrálne by bolo napríklad združené pomenovanie *kostnatý človek*. Od prídavného mena *kostnatý* môžeme utvoriť príponou *-ec* podstatné meno *kostnatec*, ktoré už bude štylisticky príznakové. Obdobne štylisticky neutrálne pôsobí združené pomenovanie *svalnatý človek*. Od prídavného mena *svalnatý* môžeme príponou *-ec* utvoriť podstatné meno *svalnatec* so štylistickým príznakom, podobne *kostrbatý* — *kostrbatec* atď. Slová *kostnatec, svalnatec, kostrbatec* Slovník slovenského jazyka neuvádza.

Na základe tohto derivačného modelu môžeme utvoriť z príd. mena *vlasatý* príponou *-ec* podstatné meno *vlasatec*, ktoré je štylisticky príznakové a používa sa najmä s pejoratívnym príznakom.

V súčasnej slovenčine možno tvoriť názvy osôb podľa častí tela i iným slovotvorným postupom. Ide tu o význam „majúci veľké brucho, fúzy a pod.": *brucháč, noháč, hlaváč, fuzáč, pupkáč* a pod. Podľa tohto slovotvorného modelu by bolo možné utvoriť od podstatného mena *vlas (vlasy)* príponou *-áč* nové podstatné meno *vlasáč* s významom „majúci veľké vlasy". Podstatné meno *vlasáč* (tak ako ostatné mená tohto typu) má oveľa silnejší štylistický príznak ako podstatné meno *vlasatec*.

Podstatné meno *vlasatec* v súčasnej spisovnej slovenčine dobre vystihuje typickú vlastnosť istej časti mladých ľudí, preto nemožno nič namietať proti takémuto derivačnému postupu. Používa sa najmä v hovorovom štýle.

J. Jacko

Pantľa, pentľa. — Štefan Žáry v básnickej poéme Návšteva (1955), venovanej mestu jeho mladosti Banskej Bystrici, podáva aj radostný, humorom podfarbený obraz ľudu; na str. 47 na začiatku strofy trhovnička obratne a vtipne ponúka tovar: *Kúpia konopnie motúzy, / ... fajnučkie pantle do blúzy* —. Nevedno, prečo sa v knihe Žáryho Vybrané verše (1958) nahradil tvar *pantľa* tvarom *pentľa (fajnučkie pentle do blúzy* na str. 164).

Slovník slovenského jazyka bez dokladov uvádza iba heslo *pentľa* ako nárečové slovo vo význame ozdobná stužka (v spojení *ozdobiť niečo pentľami*). K heslu je pripojené aj príd. meno *pentľový* a *pentlička* (ako zdrob. expr. výraz).

V krajoch, kde bol vplyv nemeckého remeselníckeho elementu prenikavejší, toto slovo preniklo aj do slovnej zásoby ľudu; patrí k tej istej vrstve slov ako *fertuška, firhang, kanapa, šifonier, kasňa* a pod. Prostredníctvom krásnej literatúry sa uplatňujú slová tohto druhu aj ako prostriedky lexiky nižšieho hovorového štýlu v okruhu prejavov spisovného jazyka.

Na východnom Slovensku je slovo *pantľa*, častejšie *pantľika* a zdrobnenina *pantľička* bežné. Hojnosť dokladov máme zo Spiša (počnúc Batizovcami — tu je znenie *pantlika* s tvrdým *-l-*), je známe v Prešove *(pantľika do varkoča, uska pantľička)*, na okolí Košíc (Rozhanovce) i v Zemplíne (*pantľik* až v Kamenici nad Cirochou). Niet ho v Liptove, ale žije na okolí Žiliny v posunutom význame ako mašlička *(na pantľičku zaviazac šmiheľ, šnuorku, nie na uzol,* Teplička nad Váhom, Mojšova Lúčka). Znenie *pantľik* som uviedol v čl. *K terminológii výroby vlákna a priadze* (Slovenské odborné názvoslovie V, 1957, 26). Na juhozápadnom Slovensku zas ľud nepozná toto slovo. Živé je na okolí Senice a Skalice pri Mo-

rave (*pantla do cupa*, Rovensko, Hlboké, Skalica). V Kopčanoch spievajú pieseň *Nechoť k nám, šuhajku, šak já ťi nekážu! Já naše dverečka pantlama zavážu. Zaváž ih, ďevečko, pantlama modríma! A já ih rozvážu slovama dobríma.*

V Holíči v pradiarni ľanu používajú slangový výraz *pantla* namiesto odborného názvu *prameň* (vlákna pavučiny zhrnuté do tvaru akejsi stuhy na mykacom stroji). Tvar s *-e-* sa tu pociťuje ako neslovenský.

Na strednom Slovensku v oblasti banských miest má tento výraz tvrdé znenie *pentel*, pl. *pentle* (B. Štiavnica, Staré Hory, Medzibrod), kým v Hornej Lehote je mäkká výslovnosť *peňťeľ, pentľe*. Súvislosť s nemeckým *Band*, deminutívum *Bändel* (tkanica, stužka) je očividná.

Aj V. Machek v *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského* k českému *pentle* uvádza slovenské *pentľa, pantľa*. V Slovníku slovenského jazyka malo byť podľa našej mienky znenie *pantľa* na prvom mieste, alebo sa mal uviesť iba tento tvar. V VI. zv. doplnkov SSJ načim urobiť opravu v zhode so skutočnosťou.

V. Uhlár

Telerekordingový záznam. — Pri preberaní cudzích slov a ich adaptácií v jazyku sú postupy, ktoré spôsobujú sémantickú presýtenosť niektorých pomenovaní. Tak je to i v termíne *telerekordingový záznam*. Tento termín sa bežne u nás používa v televíznej praxi. Vznikol spojením derivátu prevzatého cudzieho slova *telerekording* (s odvodzovacou príponou *-ový*) a domáceho slova *záznam*. Termín *telerekording* má medzinárodný charakter a skladá sa z gréckeho *tele-* a anglického *recording*. Dalo by sa všeobecne povedať, že *telerekording* doslovne znamená záznam na diaľku. Tento termín však označuje systém zaznamenávania televízneho programu na filmový pás, t. j. „snímanie obrazu osobitným prístrojom na reprodukovateľný pás, určený na prenos televíziou" (S. Šaling, M. Šalingová, O. Peter, *Slovník cudzích slov*, Bratislava 1965, 1055). Zdalo by sa, že termín *telerekordingový záznam*, ktorý vzniká neskôr ako synonymný výraz k termínu *telerekording*, nie je primerane utvorený, pretože tu ide o zdôvodnenie slova *záznam* (*Veľký anglicko-český slovník III*, Praha 1960, 295 uvádza nasledujúce ekvivalenty anglického slova *recording:* zaznamenávanie, zapisovanie, záznam, zápis).

Je táto zdvojenosť slova nenáležitá? Zodpovedať túto otázku nám môže zhodnotenie ďalších podobne utvorených pomenovaní, napr. *ľudová demokracia, servisná služba* a pod. Ide zväčša o prevzaté cudzie slová, ktoré používateľ slovenčiny pociťuje ako významove nedostatočne priezračné. Z toho dôvodu sa cudzie slovo adjektivizovalo a k nemu sa pripojil slovenský ekvivalent pôvodného cudzieho slova; tak vznikla už spomenutá sémantická presýtenosť pomenovania. Táto významová presýtenosť pri pomenovaní *ľudová demokracia* zdôrazňuje odlišnosť ľudovej demokracie (grécke *démos* = ľud) od buržoáznej demokracie. Taktiež pri pomenovaní *servisná služba* sa nepociťuje sémantická presýtenosť (franc., angl. *service* = služba) ako chyba. *Slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava 1964, 61 uvádza a za správne pokladá toto spojenie (v hesle *servis*). Správne je preto, že znásobenie významu „služba" plní funkciu významového spresnenia a odlíšenia od slova *servis s bohatou významovou stavbou*.

Znásobenie významu „záznam" v termíne *telerekordingový záznam* (a v uvedených dvoch pomenovaniach znásobenie významu „ľud" a „služba") *hodnotíme* ako istý *náležite použitý postup na* zvýšenie zrozumiteľnosti prevzatého termínu.

R. Kuchar

Á REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slove
výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 32, 1967, čís.
tvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Anna Sp
Technická redaktorka Ladislava Haplová. Vychádza šesťkrát za rok.
platné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová sl
návky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia
tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom
úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná
expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského
národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. — V-15*71057.
© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967.
Kčs 4,—.